

KARATAY
SOSYAL ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

Journal of Karatay
Social Research

Güz / Fall 2020

Sayı / Issue: 5

e-ISSN: 2651-4605

KTO KARATAY
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

KTO KARATAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Sahibi / Owner of Journal

KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Adına
Prof. Dr. Hüsametdin ERDEM
Dekan / Dean

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Chief Editor

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Birol BÜYÜKDOĞAN – Dr. Öğr. Üyesi Şerife ÖZKAN NESİMİOĞLU
Arş. Gör. Berkay ÇETİN

İngilizce Editörleri / English Editors

Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir ÇAKIR
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhamit ÇAKIR

Elektronik Yayın Sorumlusu / Electronic Publication Officer

Arş. Gör. Abdülfettah AKIN

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Orhun KÜSKÜ

İletişim Adresi / Contact Adress

KTO Karatay Üniversitesi
Akabe Mah. Alaaddin Kap Cad. No: 130 / 42020 – Karatay / KONYA
Tel: +90 444 1251 / Faks: +90 332 202 00 44
E-Posta: karataysad@karatay.edu.tr

Sayfa Tasarımı / Page Design

Arş. Gör. Orhun KÜSKÜ - Gökhan AKTEN

Kapak Tasarımı / Cover Design

İletişim Direktörlüğü

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research,

KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Yayınıdır.

Yılda iki kez yayımlanan hakemli ve süreli bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir.

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mazhar BAĞLI	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Tacettin UZUN	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil ALPTEKİN	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Nesimi YAZICI	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seher AKDENİZ	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent BİNGÖL.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Birol BÜYÜKDOĞAN	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BUDAK	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇELİKER.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda SEZERER ALBAYRAK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife ÖZKAN NESİMİOĞLU	KTO Karatay Üniversitesi

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mazhar BAĞLI	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Tacettin UZUN	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil ALPTEKİN	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Nesimi YAZICI	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Caner ARABACI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK.....	Selçuk Üniversitesi

IV

Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU.....	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Mustafa ÖNTUĞ	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra ODABAŞI	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Mehmet BERK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan YÜKSEL	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Recep Şahin ARSLAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE.....	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KURT	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge AFŞAR	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife ÖZKAN NESİMİOĞLU	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seher AKDENİZ	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent BİNGÖL.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Birol BÜYÜKDOĞAN	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BUDAK	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇELİKER.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda SEZERER ALBAYRAK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif GÜNDÜZ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜLTEKİN AHÇI.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim DALMIŞ	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice HARMANCI	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan SÖNMEZ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir ÇAKIR	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhamit ÇAKIR	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDEM	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlker IŞIK	Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ümit ESER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ.....	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARSLAN.....	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Demet AKARÇAY ULUTAŞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Ali POLAT	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan GEDİK	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyida ERKEK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şeyda ERUYAR	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÇALIK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz GÜNAYDIN.....	Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
Dr. Yaşar ERDEMİR.....	Emekli Öğretim Üyesi

5. Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Nesimi YAZICI	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Caner ARABACI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal GÜVEN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail KIVRIM	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. M. Murat ÖNTUĞ	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN.....	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BUDAK	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seher AKDENİZ	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÇAĞLAK	Necmettin Erbakan Üniversitesi

Yayın İlkeleri

1. KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi yayını olan Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research, “Hakemli Dergi” statüsünde ve yılda iki defa olmak üzere Bahar (Nisan) ve Güz (Ekim) aylarında yayımlanır.
2. Yayımlanacak yazılar, sosyal ve beşeri bilimler alandaki tüm disiplinler (Arkeoloji, Antropoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatları, Coğrafya, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Dilbilim, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Felsefe, Halkbilim, İletişim Tasarımı ve Yönetimi, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyal Hizmet, Sosyoloji, Tarih, Tiyatro, Türk Dili ve Edebiyatı) ile ilgili, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, araştırmaya dayalı, özgün olmalıdır.
3. Yayımlanan yazılar nedeniyle her türlü yasal sorumluluk yazarlarına aittir.
4. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere değerlendiriliyor olmamalıdır. Yazının dergimize yayımlanmak üzere gönderilmesi, yazarın bu konudaki taahhüdü olarak değerlendirilir.
5. Bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, daha önce başka bir dergide veya bildiri kitapçığında yayımlanmamışsa yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınabilir. Bildiri kitapçığında ya da başka bir yerde yayımlanan yazılar ne sebeple olursa olsun yayımlanmaz. Gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığını Dergi Yönetimi araştırmak mecburiyetinde değildir. Durumun etik sorumluluğu makale sahibine aittir.
6. Yazılar “Microsoft Word” programında hazırlanıp Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research Yayın Kurulu’na karataysad@karatay.edu.tr adresi üzerinden e-posta olarak gönderilmesi gerekmektedir.
7. Yazarlar, ad ve soyadlarını, unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, iletişim adreslerini, telefonları ile e-mail adresleri ve “ORCID” bilgilerini sisteme girmelidirler.
8. Derginin yayın dili Türkçedir, bununla birlikte bilimsel iletişim işlevini gören yabancı dillerdeki çalışmalara da yer verilmektedir. Ancak yabancı dillerdeki çalışmaların yayımlanması, dergi yayın kurulunun kararına göre belirlenir.
9. Türkçe veya yabancı dillerden herhangi birinde yazılmış olan makalenin başına, Türkçe adı, makalenin yabancı dildeki adı, en fazla 300 kelimelik Türkçe ve İngilizce özetleri ile en az üç adet, en fazla 5 adet anahtar kelime (Keywords) eklenmelidir.
10. Kaynakça çalışmanın sonunda APA usulüne göre yer almalıdır. APA usulünde APA 6. sürüm esas alınmaktadır.
11. KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesine gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından öncelik sırasına konur ve yazılar derginin yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygunluğu bakımından değerlendirilmeye tabi tutulur. Bilimsellik ölçütlerine ve yayın ilkelerine uyulmadığı, olağanın üzerinde yazım yanlışlarının bulunduğu tespit edilen yazılar, hakeme gönderilmeden önce, yayın ilkeleri doğrultusunda düzeltilmesi için yazarına iade edilir.
12. Yayın Kurulunca yapılacak ilk değerlendirmeden sonra yazılar “kör hakemlik” sistemi uyarınca yazar adı metinden çıkarılarak hakeme gönderilir. Bu bağlamda yazara da yazının hangi hakeme gönderildiği ile ilgili bilgi verilmez. Hakemden gelen rapor doğrultusunda yazının yayımlanmasına veya yazardan rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yazının geri çevrilmesine karar verilir ve yazar durumdan en kısa sürede haberdar edilir. Hakem raporunda düzeltme istenmesi durumunda yazar, sadece belirtilen düzeltmeler çerçevesinde değişiklikler yapabilir.

13. Yazardan düzeltme istenilmesi hâlinde, düzeltilen metnin en geç 10 gün içinde yayın kuruluna gönderilmesi gerekmektedir. Yazar, hakem tarafından önerilen düzeltmeleri yaptıktan sonra tekrar gerekirse hakem denetimine başvurur. Hakem raporunun olumsuz olması durumunda, incelenmek üzere ikinci bir hakeme gönderilir. Bu hakemin de olumsuz rapor vermesi durumunda makale yayımlanmaz.
14. Çeviri olarak gönderilen çalışmanın yayımlanmış olduğu dildeki asıl nüshası ile birlikte Yayın Kurulu'na gönderilmesi gerekir. Ayrıca bu çalışmanın çevrilen yabancı eserin yazarından ve/veya yayın haklarına sahip kişi veya kurumlarından yazılı yayım izni alınması ve bu iznin Yayın Kurulu'na iletilmesi gerekmektedir.
15. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, elektronik ortamda tam metin olarak yayımlamak da dâhil olmak üzere tüm yayın hakları KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesine aittir.
16. Sayfa yapısı: üst ve alttan 6'şar cm; yanlardan 4,5'ar cm olmalıdır. Bu şekilde hazırlanan yazılar kural olarak 35 sayfadan fazla olmamalıdır. Çalışma metni ve dipnotlar iki yana yaslı olmalıdır.
17. **Metin yazıları:** Times New Roman karakteri ile 11,5 punto tek satır aralığı, ilk satırı özel 1,25 cm değerinde paragraf, paragraf arası boşluklar öncesi ve sonrası 3nk olmak üzere iki yandan hizalı yazılmalıdır. Başlık 1 biçemi sadece yazının ana başlığı için kullanılmalıdır. Yazının ana başlığı 12 punto ve tamamı büyük harflerle yazılmalıdır. Yazar adı, ana başlığın altına sağa dayalı olarak "adı SOYADI" biçiminde yazılmalı, gerekli açıklamalar (7. maddede belirtilmiştir) '*' işareti kullanılarak dipnotta yazılmalıdır.
18. **Ana başlıklar:** Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır. 12 punto Times New Roman yazı tipiyle yazılmalıdır.
Ara başlıklar: Tamamı koyu olmalıdır. Her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Başlık sağa yaslı bir biçimde 11,5 punto olarak yazılacaktır.
Alt başlıklar: Tamamı koyu olmalıdır. Başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Başlık sağa yaslı bir biçimde 11,5 punto olarak yazılacaktır.
Şekil, tablo ve fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar numaralandırılacak, numara ve başlıklar, şekillerin ve fotoğrafların altına, tabloların ise üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılacak, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilecektir. Şekil, tablo ve açıklamaların isimleri 11 punto olmalıdır.
19. **Atıf Usulleri:** Atıflar APA usulüne göre yapılmalıdır. APA 6. sürüm göz önünde bulundurularak, metin içi atıf gösterimi ve kaynakça yazımı düzenlenmelidir.

VIII

Metin İçerisinde Kaynak Gösterme:

Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde “yazarın soyadı, eserin yayın yılı, ‘s.’ sayfa numarası” sırasıyla verilmelidir. rnek: (Okay, 1990, s. 28)

Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır. rnek: (Gökyay, 1982, s. 120; Okay, 1990, s. 28)

İki yazarlı kaynaklarda, yazarların soy adlarının arasına “ve” bağlacı konulur. rnek: (Şafak ve öz, 2003, s. 15),

Üç, dört, beş yazarlı kaynaklarda, metin içerisinde ilk alıntıda parantez içerisinde bütün yazarların soy adları verilir. Metnin içinde tekrar atıf yapıldığında sadece ilk yazarın soy adına yer verilir ve “ve diğerleri” ibaresi kullanılır. Örnekler:

Metin içerisinde ilk atıfta: (Yılmaz, Esen, Akpınar ve zcan, 2005, s. 157)

Metin içerisinde aynı kaynağa diğer atıflarda: (Yılmaz ve diğerleri, 2005, s. 157)

Altı ve daha fazla yazarlı kaynaklarda, metin içerisinde sadece ilk yazarın soy adının verilmesi yeterlidir. rnek: (Demir ve diğerleri, 2013, s. 28)

Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir. rnek: (1990, s. 28)

Yazarın aynı yıl yayımlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir. Örnekler: (İlhan, 2003a, s. 25), (İlhan, 2003b, s. 58)

Soyadları aynı olan iki farklı yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, soyadından sonra adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir. Örnekler: (Demir, A., 2003, s. 46), (Demir, H., 2003, s. 27) Yahut metin içerisinde yazarın ismine yer verilip yalnızca tarih ve sayfaya atıf yapılır. Örnekler: “A. Demir (2003, s. 46) ve H. Demir’in (2003, s. 27) alışmalarında bahsettikleri üzere (...)”

Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: rnek: Köprülü’nn çalışmasında (aktaran elik, 1998, s. 25)
El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam knyeye kaynakçada gösterilmelidir. rnek: (Ahmed [yz.], 1410, 7b)

Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. rnek: (BOA, Mühimme 15, s. 25)

Dipnotlar: Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve “DİPNOT” komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. rnek: (Kaya, 2000, s. 15). Dipnotlarda 10 punto Times New Roman yazı tipi kullanılmalıdır.

Alıntılar: Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez içinde belirtilmelidir. 40 kelimedenden az alıntılar cümle arasında, 40 kelimedenden uzun alıntılar ise sayfanın sağından ve solundan 1,25 cm içeride, blok hâlinde ve yine tırnak içerisinde verilmelidir. Birebir olmayan alıntılarının sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmelidir.

IX

Kaynakçada Kaynak Gösterme:

Sürelili Yayınlardaki (Dergi) Makalelerde:

DOI numarası varsa: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi, Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları. DOI Numarası:

DOI numarası yoksa ancak erişim adresi varsa: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi, Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları. Erişim Adresi:

Sürelili Yayınlardaki (Popüler Dergi vb.) Makalelerde:

Basılı ise: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi. Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları.

Çevrimiçi ise: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi. Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları.

Kitaplarda:

Basılı eser: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Eserin ismi. Yayımlandığı yer: Yayınevi.

Elektronik eser: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Eserin ismi. Yayımlandığı yer: Yayınevi. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi:

Kitap İçi Bölümlerde/Makalelerde:

Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kitap bölümünün/makalenin ismi. Editörün Adının İlk Harfi. Soy Adı (Ed.). içinde, Kitabın ismi (s. sayfa aralıkları) Yayımlandığı yer: Yayınevi.

Yukarıda yer almayan örnekler için APA kitapçığını kontrol edebilirsiniz:

<https://apastyle.apa.org/>

Ayrıca dergipark'ın usullerine, bilhassa kaynakça oluşturmak için başvurabilirsiniz:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/busad/page/2914>

Yayın Etiği İlkeleri

Genel İlkeler

1. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen makaleler daha önce başka bir platformda yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eş zamanlı olarak herhangi platforma gönderilmemiş olmalıdır.
2. Gelen makaleler editör kurulu tarafından ön incelemeye tabi tutulur. Derginin yayın amacına uygun olmayan yazılar doğrudan reddedilebilir ya da hakem değerlendirmesine alınmadan yayın amacına ve yayın kurallarına uygun hâle getirilmesi amacıyla yazara geri gönderilir. Hukuken suç teşkil edecek herhangi bir ifadenin yer aldığı makale doğrudan reddedilir.
4. Dergi kapsamına uygun görülen yazılar kör hakem değerlendirme sürecine alınır. Editör kurulu, hakem yorum ve önerileri doğrultusunda dergiye gönderilen yazıların yayına hazırlanması aşamalarında gerekli gördüğü düzeltme ve değişiklikleri önermeye, yapmaya ya da herhangi bir aşamada yazıyı reddetmeye yetkilidir.
5. Dergi kapsamında yazarlarca gönderilen makaleler, hakemlere gönderilmeden önce Turnitin programında taramaya tabi tutulur. Oranın %20 ve üstü olduğu durumunda yahut intihal tespit edilmesi durumunda, makale hakemlere sunulmaksızın reddedilir.
6. Makalesi onaylanan yazarların ORCID numaraları yoksa, almaları istenmektedir.
7. Yayımlanacak yazıların sorumluluğu yazara, telif hakkı Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dâhildir.

Yazar Sorumlulukları

1. Etik kurallara uyulmamasından doğacak her türlü sorumluluk makale yazarına yahut yazarlarına aittir.
2. Yazarlar gönderdikleri yazıların özgünlüğünü teminat altına almalıdır. Yazarlar yazının daha önce herhangi bir yerde, herhangi bir dilde yayımlanmadığı ya da yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınmış olmadığını beyan etmeliler ve geçerli telif hakkı sözleşme ve yasalarına uymalıdırlar.
3. Dergide tablo, şekil ya da diğer katkı sunan alıntılar gibi telifli materyal ancak geçerli izin ve telif onayı ile yayımlanır.
4. Makale yazarı, makalede kullandığı tabloların, şekillerin ve diğer materyallerin hakkının kendisinde olduğunu kabul eder.
5. Makalenin yazarları, sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Yazar, yayımlanmış yazısında anlamlı bir bilimsel hata ya da uygunsuzluk saptadığında, yazıyı geri çekme ya da hatayı düzeltme amacıyla olabildiğince hızlı bir şekilde ilgili editör ile temasa geçme yükümlülüğünü taşır.

Hakem Sorumlulukları

1. Hakemler, gelen yazıları, sadece bilimsel içerik açısından, nesnel bir biçimde değerlendirir.
2. Hakemler açısından, yazarlar ya da destekleyiciler ile ilgili bir çıkar çakışması yahut rekabet ilişkisi bulunmamalıdır.
3. Hakemler, makalenin yazım sürecine katkıda bulunmuşlarsa makaleyi değerlendirmeyi reddetmelidir. Bu durumda, makale, başka bir hakeme sunulmaktadır.
4. Hakemler, makale değerlendirme formunu eksiksiz ve ayrıntılı bir biçimde doldurmalı, ret kararı verilmesi hâlinde gerekçeli bir rapor hazırlamalıdır.
5. Hakemler, hakemlik süreci sırasında elde ettikleri bilgileri kendisinin ya da başka herhangi bir kişinin ya da kurumun avantajı için kullanmamalı ya da başkalarının aleyhine olacak bir biçimde ya da başkalarını itibarsızlaştırma amacıyla bunlardan istifade etmemelidir.
6. Hakemler yazar tarafından atıf yapılmamış yayımlanmış ilintili yayınları belirtmelidir. Gönderilen yazı ile ilgili tüm bilgilerin gizli tutulması ve yazar tarafından yapılan telif hakkı ihlali ve intihal durumlarının farkına vardığında ilgili editöre bildirilmesi ile yükümlüdürler.
7. Hakem, gönderilen bir yazının içeriğinin kendi bilimsel alanı ya da birikimi ile uyumsuz olduğunu düşündüğünde ya da hızlı bir değerlendirme yapamayacağı durumlarda ilgili editörü bilgilendirmeli ve değerlendirme sürecinden çekilmelidir.

Editör Sorumlulukları

1. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi Editör Kurulu dergiye gelen yazıları, sadece bilimsel açıdan değerlendirir. Değerlendirme esnasında öznel bir tutum takınmaz.
2. Gönderilen yazıların yayımlanması için adil bir eş değerlendirme süreci yürütülmesini sağlar.
3. Gönderilen yazı ile ilgili tüm bilgilerin yayımlanana kadar gizli tutulmasını garanti altına alır.
4. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde hakem atamasından ve yazıların yayımlanması ile ilgili olumlu ya da olumsuz sonuç kararından editör kurulu sorumludur.
5. Editör kendisine gelen makaleye ilişkin değerlendirme sürecini geciktirmeksizin başlatmalıdır. Değerlendirmeler en az iki hakem görüşüne dayanılarak yapılır, bir kabul bir ret olması hâlinde üçüncü bir hakem görüşü alınır.
6. Editörler, alanlarında güçlü yayınları olan, etik değerlere bağlı ve derginin yayın süreçlerini aksatmayacak hakemleri tercih etmelidir.
7. Gönderilmiş bir makalede açıklanan yayımlanmamış bilgiler, argümanlar veya yorumlar, yazarın izni dışında editörlerin kendi araştırmasında kullanılmamalıdır.
8. Editörler, dergiye başvurusu yapılan bir makaleye katkı sağlamışsa makalenin değerlendirme süreci bir başka editör tarafından yürütülür.

XII

EDİTÖRLERDEN

Sayın Bilim İnsanları,

Konya Ticaret Odası (KTO) Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi bünyesinde hazırlanan Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'nin 2020 Güz sayısı ile karşınızdayız. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'nin bu sayısında toplamda 8 makale bulunuyor. Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ, Prof. Dr. Caner Arabacı ve Prof. Dr. M. Serhat Yenice'nin ortaklaşa kaleme aldıkları çalışmada, Konya şehrinin fiziki gelişimi, tarihsel süreç içerisinde ele alınıyor. Prof. Dr. Hacı Mustafa Eravcı'nın çalışması ise Cumhuriyet'ten önce Karaman'ın; Prof. Dr. Barış Sarıköse ise Karabük'ün kuruluşundan günümüze dek geçirdiği değişim ve dönüşümü ele alıyor. Prof. Dr. M. Murat Öntüğ ve Mehtap Soysal, gravürler üzerinden XVIII. ve XIX. yüzyıl İstanbul'uyla günümüzü karşılaştırıyor. Arş. Gör. Orhun Küskü, Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısına odaklandığı çalışmasında, devletin geçirdiği aşamaları ayrıntılarıyla irdeliyor. Adnan Akgün ise Türkiye Selçukluları zamanındaki denizcilik faaliyetlerini ve deniz ticari antlaşmalarını ele alıyor. Doç. Dr. Bilge Afşar ve Dr. Öğr. Üyesi Birol Büyükdoğan'ın çalışması, pandemi sürecinde öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumuna; Zeliha Koçak ve Dr. Öğr. Üyesi Hatice Harmancı'nın çalışmaları ise bu süreçteki ailede ruh sağlığı olgusuna odaklanıyor.

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'nin okurlara ulaşmasında emeği geçen, öncelikle KTO Karatay Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Selçuk Öztürk ve onun nezdinde tüm mütevelli heyeti üyelerimize, KTO Karatay Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Bayram Sadé'ye, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dekanı ve Sosyoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Hüsamettin Erdem'e, sekreteryaya görevini titizlikle yürüten, ayrıca bu sayının mizanpajını gerçekleştiren Arş. Gör. Orhun Küskü'ye, derginin elektronik ortama aktarılmasında son derece önemli katkıları olan Arş. Gör. Abdülfettah Akin'e, geçen sayılarda olduğu gibi bu sayıda da kapak tasarımı noktasında bizlere yardımcı olan İletişim Direktörlüğü biriminde çalışanlara teşekkürü bir borç biliriz.

Bir sonraki sayımızda görüşmek dileğiyle...

Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ
Dr. Öğr. Üyesi Birol Büyükdoğan
Dr. Öğr. Üyesi Şerife Özkan Nesimioğlu
Arş. Gör. Berkay Çetin

XIII

FROM THE EDITORS

Dear Scholars,

Here we present the fall 2020 issue of the Karatay Journal of Social Studies by Department of Social Sciences and Humanities at Konya Chamber of Commerce Karatay University. This issue offers eight papers. In the paper by Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ, Prof. Dr. Caner Arabacı and Prof. Dr. M. Serhat Yenice the physical development of Konya city in its historical trajectory is examined. Prof. Dr. Hacı Mustafa Eravcı's study sheds light on the change and transformation of Karaman's urban structure. Prof. Dr. Barış Sarıköse studied the changes and transformations in Karabük's urbanization process from its establishment. Prof. Dr. M. Murat Öntuğ and Mehtap Soysal compare 18th-19th century's and today's İstanbul through engravings. Focusing on the administrative structure of the Andalusian Umayyad state, the paper by research Assistant Orhun Küskü examines in detail the phases through which the state passed. Adnan Akgün investigates maritime activities and commercial agreements of the Anatolian Seljuks. In their paper, Assoc. Prof. Bilge Afşar and Dr. Birol Büyükdoğan focuses on students' attitudes towards distance learning in Covid-19 pandemic. Zeliha Koçak and Dr. Hatice Harmancı studied mental health in families during the pandemic.

We thank Selçuk Öztürk, KTO Karatay University Chairman of the Board of Trustees for his patronage, and Rector Prof. Dr. Bayram Sade, Dean of the Faculty of Social Sciences and Humanities, Dr. Hüsametdin Erdem for their support, Orhun Küskü who worked as secretary, Abdulfettah Akin who jointly did electronic layout and Communication Directorate for the cover design.

See you again in the next issue.

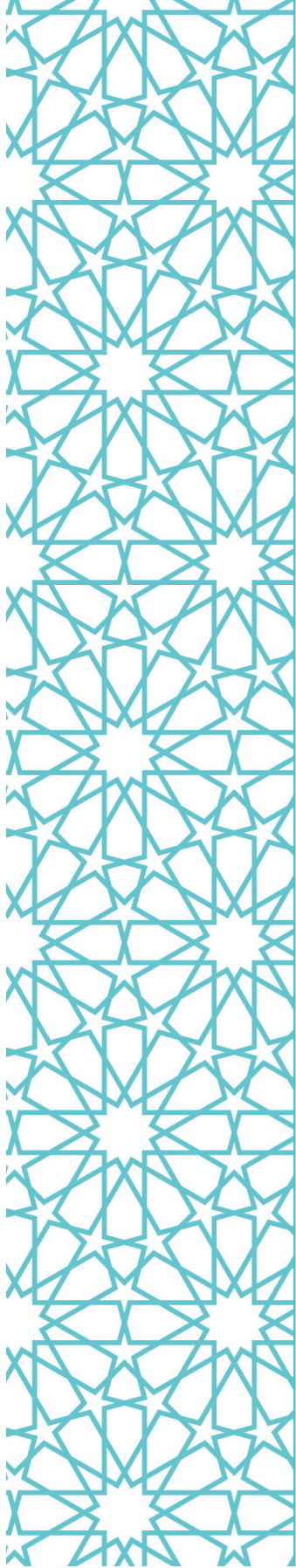
Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ
Dr. Birol Büyükdoğan
Dr. Şerife Özkan Nesimioğlu
Research Assistant Berkay Çetin

XIV

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRLERDEN	XII
TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE KONYA ŞEHRİNİN FİZİKİ GELİŞİMİ	1-38
Yusuf KÜÇÜKDAĞ & Caner ARABACI & M. Serhat YENİCE	
CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR KARAMAN ŞEHİRSEL YAPISININ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ	39-56
Hacı Mustafa ERAVCI	
KÖYDEN ŞEHRE: KARABÜK'ÜN KURULUŞU VE ŞEHİRLEŞME SÜRECİ.....	57-83
Barış SARIKÖSE	
GEZGİNLERİN GÖZÜNDEN GRAVÜRLERE YANSIYAN XVIII VE XIX. YÜZYIL İSTANBUL ŞEHİR YAPILARI VE GÜNÜMÜZ KARŞILAŞTIRMASI.....	85-112
M. Murat ÖNTUĞ & Mehtap SOYSAL	
DOĞU-BATI ETKİLEŞİMİNDE ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ'NİN İDARİ YAPISININ GELİŞİM SÜRECİ	113-133
Orhun KÜSKÜ	
TÜRKİYE SELÇUKLULARI ZAMANINDA DENİZCİLİK FAALİYETLERİ VE DENİZ TİCARİ ANTLAŞMALARI	135-159
Adnan AKGÜN	
COVID-19 PANDEMİSİ DÖNEMİNDE İİBF VE SBBF ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN EĞİTİM HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ	161-182
Bilge AFŞAR & Birol BÜYÜKDOĞAN	
COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE AİLEDE RUH SAĞLIĞI.....	183-207
Zeliha KOÇAK & Hatice HARMANCI	

MAKALELER

TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE KONYA ŞEHRİNİN FİZİKİ GELİŞİMİ

Yusuf KÜÇÜKDAĞ*

Caner ARABACI**

M. Serhat YENİCE***

Öz

Konya, Anadolu'nun orta güney kısmında, geniş bir ovanın batısındaki Alaeddin Tepesi üzerinde kurulmuştur. Burada iskân, Frig döneminde (MÖ. VIII-VI. yüzyıllar arası) inşa edilen sur içinde başlamıştır. Malazgirt zaferinden (1071) kısa bir süre sonra Anadolu Selçuklularının eline geçmiştir; bu devletin başkenti olmuştur. Sur içi dolunca iskân surun dışına taşmış; I. Alaeddin Keykubat (1220-1237) şehirde oturanların güvenliğini sağlamak için 1221'de dış kaleyi belli bir plan dâhilinde inşa ettirmiştir. Bu bölüm de dolunca kalenin kapıları dışında, değişik zamanlarda kurulan tekkelerin çevresine iskân taşmış; bu sahadaki genişleme, Karamanoğulları ile Osmanlı dönemlerinde de devam etmiş; yeni mahalleler oluşmuştur. Şehirde ilk çarşı-pazar, İç Kale'nin dışında, şimdiki Tahir Paşa Camii tarafında yer almış; burası yetersiz kalınca yenisi İplikçi Camii'nin çevresinde kurulmuştur. Karamanoğulları bu bölgede, Osmanlılar ise XVI. yüzyıldan sonra dış surun haricinde yeni ticari alanlar kurmuşlardır. Bu çarşı, genişleyerek XX. yüzyıl başlarına kadar aktivitesini sürdürmüştür. Alaeddin Tepesi dışındaki iskân alanında geniş meydanlar ve yeşil sahalarda bulunuyordu. Şehirdeki evler, en fazla iki katlı ve bahçeli idi. Çevreyi kirleten imalathaneler, surların dışında, konutların uzağında kurulmuştu. Dış sur, bağ ve bahçelerle çevriliydi. Meram bölgesi şehirde oturanların bağlarıyla meşhur bir sayfiyesi idi. Demiryolu XIX. yüzyılın sonlarında gelince İstasyon ve çevresine doğru genişleyen şehir, Cumhuriyet döneminde âdeta yeniden yapılandı. Mevlâna Türbesi'nin önünden başlayıp İstasyon'a kadar ulaşan geniş bir cadde açıldı. Atatürk heykeli bu caddenin üzerine oluşturulan alanda dikildi. Şehirde modern anlamda planlı yapılanma 1946'da başladı. Bundan sonra Konya'nın fiziki gelişimi süratle

---

* Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, yusufkucukdag@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8360-3127.

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, carabaci42@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9896-9052.

*** Prof. Dr., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, serhat.yenice@hku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4256-2215.

Küçükdağ, Y., Arabacı, C. ve Yenice, M. S. (2020, Ekim). Tarihi süreç içinde Konya şehrinin fiziki gelişimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 1-38.

devam etti. Sanayi alanları, iskân sahasının dışında yer aldı. Tarihi şehir merkezinin yoğunluğunu azaltmak için yeni semtler oluşturuldu. Kurulan üniversiteler buldukları bölgelerde şehirleşmeyi derinden etkiledi. Bugün Konya, planlı yapılanmasıyla Türkiye'nin örnek bir şehri durumundadır. Bu makalede Anadolu Selçuklularından itibaren günümüze kadar Konya'nın şehir olarak yapılanması incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Konya, Şehircilik, Çevre, İskân.

Urban Development of City of Konya Throughout History

Abstract

Konya was established on Alaeddin Hill in the west of a wide plain, in the south-central part of Anatolia. Settlement began inside the city wall built in the Phrygian period (between VIII-VI centuries BC). It was captured by the Anatolian Seljuks shortly after the Malazgirt victory (1071); it became the capital of the state. When city walls could no longer house people, the settlement spread beyond the wall; Alaeddin Keykubat I (1220-1237) had the outer castle built in 1221 in order to ensure the safety of the inhabitants of the city. When this section was fully settled, apart from the gates of the castle, settlements overflowed around the tekkes established at different times; The expansion in this field continued during the Karamanoğulları and Ottoman times; new neighborhoods were created. The first bazaar-market in the city was located outside the Inner Castle, next to the present Tahir Pasha Mosque; when this place became inadequate, the new one was established around the İplikçi Mosque. While Karamanoğulları operated the markets in this region, the Ottomans established new commercial areas beyond the outer wall after XVI century. Expanding, this bazaar continued its activity until the beginning of 20th century. There were large squares and green fields in the settlement area outside Alaeddin Hill. Houses in the city were at most two-storey and had gardens. The workshops, which polluted the environment, were taken outside the walls, away from the residential areas. The outer wall was surrounded by vineyards and gardens. Meram region was a summer resort famous for the vineyards of the inhabitants of the city. When railways were built by 19th century, city expanded to and around the Main Train Station. With the founding of the Republic, the city underwent a major reshuffle. A wide street was opened starting in front of the Mawlana Mausoleum and reaching to the Train Station. Atatürk statue was erected in the area created on this street. Planned structuring in the city in a modern sense started in 1946. After that, the physical development of Konya continued rapidly. Industrial areas were located outside the residential area. New districts were created to reduce the density of the historical city center. Universities greatly affected the urbanization in their regions. Today Konya is an example city in Turkey with respect to planned restructuring. In this article, the structuring of Konya as a city since the Anatolian Seljuks will be examined.

Keywords: Konya, Urban Planning, Environment, Settlement.

Giriş

İsim olarak Luvice “*koyun yöresi*” anlamına gelen Kawana kelimesinin Bizans döneminde İkonium’a dönüştüğü sanılan ve Selçukluların “*gönül hoşluğu*” anlamındaki “*Gunya*” ile ilişkilendirilen Konya (Arabacı, 2016, s. 10-12), Anadolu’nun orta güney kısmında, geniş bir ovanın batısında, arazinin yükselmeye başladığı yerdeki Alaeddin Tepesi’nin üzerinde kurulmuştur. Burada iskân, MÖ. 2000’lerden sonraya tesadüf etmekle birlikte çevrede yerleşim tarihi 6 km yakınında bulunan Karahüyük’te MÖ. 4000’li yıllara, 50 km güneydoğusunda yer alan Çatalhöyük’te ise MÖ. 7000’lere kadar inmektedir.

İslam akınlarının başladığı VII. yüzyıl ortalarında Bizans’ın elinde bulunan Konya’nın Türkler tarafından fethi 1071’den hemen sonradır. Çevresinde verimli bir ovanın, zengin su kaynaklarının, yaylak alanların ve Alaeddin Tepesi’ni kuşatan bir kalenin bulunması (Baykara, 1998, s. 26) ile Bizans sınırına yakınlığından dolayı Anadolu Selçuklu Sultanlığı’na I. Haçlı Seferi’nden (1096-1099) sonra başkent olmuştur. Bu devletin XIV. yüzyıl başlarında yıkılmasını müteakip Karamanoğulları’nın eline geçmiş ve bunlara merkezlik yapmıştır. Fatih döneminde (1444-1481) ilhak edilerek Karaman eyaletinin paşa sancağı, Cumhuriyet idaresinde de önemli illerden biri hâline gelmiştir (Baykara, 2002, s. 183-187).

1. Konya’nın Savunma Yapıları

Konya, Alaeddin Tepesi merkez olmak üzere yakın çevrede inşa edilmiş savunma yapılarına sahip önemli bir Orta Çağ şehriydi. 10 km kuzeybatısında, 1675 m yükseklikteki Takkelidağ’ın zirvesinde bulunan ve Konya’yı dış saldırılardan koruyan Gevale Kalesi, aynı zamanda hem hapisane hem de Selçuklu sultanlarının yazlığı, kış aylarında ise avlağı idi (İbn Bibi, 1996, II, s. 202-203; Eflâkî, 1973, I, s. 134). Burası alınmadan Konya gerçek anlamda ele geçirilmiş olmazdı. Fatih, Orta Anadolu’yu XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına katınca Karamanoğullarının saldırılarını önlemek için bu stratejik kalenin surlarını yıktırılmış (Neşri, 2008, s. 344), bu yüzden eskiye göre önemi kaybolmuştur.

Gevale Kalesi’nden başka duvarlarının Frig döneminde (MÖ. VIII-VI. yüzyıllar arası) ilk yapıldığı arkeolojik kazılar sonucu tespit

edilen Alaeddin Tepesi'ni kuşatan kalenin birinci surunun dışında ikincisi mevcuttu. Bu, Frig kalesini güçlendirmek için Selçuklular'ın inşa ettiği sur olmalıdır. II. Kılıcarslan'ın (1155-1192) ilk sura ait bir burcun üstünde inşa ettirdiği Saray'ın önünde ikinci bir surun daha bulunması, bu savunma yapısının II. Kılıcarslan tarafından yaptırıldığına işaret kabul edilebilir. Öyle ise ikinci sur 1155-1192 yılları arasına tarihlendirilebilir. Bu durumda XII. yüzyıl sonlarında Alaeddin Tepesi'ni çift kat kale duvarı çeviriyordu. 1990'lı yıllarda Karatay Müzesi'nin doğusunda bir temel hafriyatı sırasında ortaya çıkan ve eski Hüma Otel bodrumunda muhafaza edilen kalıntıya göre bu yeni surun kuleleri kesme, duvarları moloz taştan idi¹. Selçuklu döneminde tahkim edilen İç Kale'nin kapılarından biri kuzeye açılan Sultan, diğeri Hoca Selman'ın 832/1428 tarihli vakfiyesinde adı geçen "*derb-i Saîd Âbâdî*" / Saîd Âbâdî Kapısı'dır (Küçükdağ, 1989, s. 15).

Konya Ahmedek Kalesi, Alaeddin Tepesi'ndeki yerleşim alanını kuşatan, daha sonra dış surlar yapılıncaya İç Kale adını alan eski çift katlı surun batı yönünde, şu andaki Zindankale Katlı Otoparkı'nın bulunduğu yerde olup 1213'te İzzeddin Keykâvus (1211-1220) tarafından inşa edilmiştir. Osmanlı belgelerinde bazen "*Konya Kal'ası*", tutuklular konduğu için bazen de "*Zindan Kal'a*" yani hapisane olarak geçen bu büyük yapı, Alaeddin Tepesi'ni çevreleyen İç Kale değildir. Dış surun inşasından önce iskân sahası durumundaki İç Kale'de oturanların yani o zamanki Konya şehrinin güvenliğini sağlamak amacıyla garnizon olarak yaptırıldığı Osmanlı dönemindeki işlevinden anlaşılmaktadır. Karamanoğlu İbrahim Bey (1424-1463), Osmanlılarla süren uzun savaşlar sırasında bu savunma yapısını yıktırması; II. Mehmet 1467'de Konya'yı ele geçirince aynı yerde yenisini yaptırmıştır (Küçükdağ, 2004a, s. 13-22). XIX. yüzyılın son çeyreğinde şehirleri Batı tarzında yeniden yapılandırma adına yıkılarak ortadan kaldırılmıştır (Ünver, 1967, s. 204, 208). Temel kalıntıları Zindankale Katlı Otoparkı'nın altında hâlen muhafaza edilmektedir.

---

¹ Bu sur kalıntısı olduğu gibi korumaya alınması gerekirken burcu dışındaki duvarı 1990'ların başında gözümüzün önünde ne yazık ki iş makineleriyle büyük bir gayret (!) sarf edilerek ortadan kaldırılmıştır.

2. Türklerin İç Kale'ye İskânları

Türkler, Konya'yı fethettikten hemen sonra Alaeddin Tepesi'ni çeviren surun içinde oturan Ortodoksların bir kısmını şehrin 10 km dışındaki Sille'ye sürmüşler, onlardan boşalan yerlerde kendileri için evler yapıp (Baykara, 1998, s. 45, 121) bu yerleşim yerinin kuzey kısmını Türk-İslam anlayışına göre yeniden düzenlemişlerdir. Bu sırada tepenin güneyindeki "İç Kal'a-ı Zimmiyân" adı verilen gayrimüslim mahallesi (KŞS, no. 16, s. 136) ve Bizans'tan kalma Rum Kilisesi'ne dokunmamışlardır. Osmanlı döneminde burada bir de Ermeni Kilisesi'nin bulunduğu, her iki cemaatin kiliseleri ile kabristanlarının yanyana olduğu tespit edilmiştir (Küçükdağ, 1989, s. 48). XVI. yüzyıldan önce İç Kale'de az sayıda da olsa Yahudi oturuyordu. 1002/1595'te Mustafa Bey adlı bir Türk, Yahudi David'den "Yahudi evleri demekle meşhur" evleri satın almıştır (KŞS, no. 1, s. 236, 253). Bu durum, Osmanlı döneminde de Alaeddin Tepesi'nde İslamlaşmanın devam ettiğini, önceleri sadece zimmilerin oturduğu tahmin edilen tepenin güneyindeki İç Kale mahallesinde bir mescidin mevcudiyeti (KŞS, no. 1, s. 144) ile *Şer'îye Sicilleri*'ndeki birçok evin Türklere satışına dair kayıtlar, aynı mahallede en geç XVI. yüzyıldan sonra Müslümanların da ikamet ettiklerini göstermektedir.

Konya'da, Alaeddin Tepesi'nin kuzeyinde hâkimiyet sembolü durumundaki Sultan Sarayı'nın yanında cuma namazı kılınması için Alaeddin Camii'nin bir kısmı fetihten hemen sonra inşa edilmiş (Yasa, 1996, s. 57), şehirde gündün güne kalabalıklaşan Müslümanlara kâfi gelecek şekilde buna yeni ilaveler yapılmıştır. Buradaki Türk şehir yapılanmasını II. Kılıcarslan hızlandırmış, daha önce yapımına başlanan caminin bir kısmı onun zamanında tamamlanarak ibadete açılmıştır. Mevlâna'nın zaman zaman cuma günleri vaaz ettiği Kale Mescidi (Eflâkî, 1973, I, s. 220-221, 451) bu cami olmalıdır. Bu arada aynı bölgeye Konya'nın ilk Türk eğitim kurumu olan Medrese-i Sultaniye bina edilmiştir. Saraydan dolayı Tahtî adını alan mahalle, İç Kale'de daha XII. yüzyılda bir Türk mahallesinin oluştuğuna işaret etmektedir. İç Kale'ye Osmanlılar da önem vermiş, Fatih Konya'yı zapt edince Gedik Ahmet Paşa burayı onartmıştır (Şikâri, 2005, s. 179). İç Kale'de XVI. yüzyıldan sonra yeni mahalleler ortaya çıkmıştır. Bunlar; İç Kale mahallesinin bitişiğindeki Eflatun (KŞS, no. 39, s. 132) ile Çıralı Mescit ve Aklan mahalleleridir (KŞS, no. 1, s.46; no.14, s. 34; no. 16, s. 145). Belgelerde, zikredilen

yerlerde ayrıca Osmanağa Mescidi ve Medresesi ile Alaeddin Camii'nin birkaç metre yakınında Türklere ait evler yer alıyordu. Bu konutlar ile kamu yapıları Alaeddin Tepesi'nin kuzey bölümünde Türklerin oturduğunu göstermektedir. Öyle ise Selçuklu döneminde İç Kale'nin kuzeyinde ikamet yeri ile Sultan'ın kaldığı saray yani devletin yönetim merkezi yan yana idi.

3. İç Kale Haricinde İskân

Fethinden bir süre sonra Türkistan taraflarından arka arkaya gruplar hâlinde başkent Konya'ya göç edenler, Alaeddin Tepesi'nde yer bulamayınca kalenin dışında evler yapmaya, çarşılar kurmaya başlamışlar, şehri daha sonra yapılan dış sura doğru genişletme yönüne gitmişlerdir (KŞS, no. 11, s. 153, 170; no. 14, s.47; no. 50, s. 82, 104, 203). Bu dönemde kurulan mahallelerde boy ve oymak adına rastlanmaması, fethedildikten hemen sonra şehirde oturmaya başlayanların ilim ve tasavvuf erbabı, bürokrat, tüccar ve sanatkâr olduğuna, bir başkente uygun şekilde yapılanma yönüne gidildiğine işaret etmektedir.

Alaeddin Tepesi'ni çeviren çift surun dışındaki geniş alan önceleri bahçelik ve bahçelik idi (İbn Bibi, 1996, I, s. 271). Bu sahaya ilk iskân, kuzeydoğuda, şimdiki Ankara yönüne giden caddenin sağ tarafında olmuş; bunun sonucunda XIII. yüzyılın başında Mihmandar, Hatuniye ve Cemaleddin İshak/Akıncı mescitlerinin çevresinde yeni mahalleler kurulmuştur.

Alaeddin Tepesi'nin güneyinde iskân XIII. yüzyıl başlarında seyrekti. Mahalleler, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Beyhekim mahallesinden başlayıp güneydoğuda bulunan Eski Pazar Çarşısı'na; Eski Pazar Çarşısı'nın doğusundaki Şekerfuruş mahallesinden doğu yönündeki Yeni Çarşı'nın sınırına dayanan Kürkçü mahallesine doğru genişletildi.

İç Kale'nin güneyinde XVIII. yüzyıl başlarında bile geniş çapta bahçelerin bulunduğunu da burada zikretmek gerekir. Nikekim 1124/1712'de Beyhekim mahallesinde bir taraftan "eski kal'a divarı" yani İç Kale suru, diğer taraftan hendek ve yolla mahdut olup içinde bir havuzu ve çeşitli ağaçları bulunan bir kıta bahçe mevcuttu (Küçükdağ, 2020, s. 16-17). Yine Beyhekim mahallesinin güneybatısındaki Hoca Hasan mahallesinde içinde havuz bulunan büyük bir bahçede çok sayıda odası bulunan bir ev vardı. Havuza Eski Pazar Hamamı su yolundan, evdeki

çeşmeye ise Börekçi Çeşmesi'nden su alınıyordu (KŞS, no.42, s. 251; no. 52, s. 112, 145). Günümüzde bu bölgede Gedavet Parkı bulunmaktadır.

Şehir hayatının gereği olan eğitim kurumlarından mektepler, Selçuklu başkenti Konya'da hemen her mahallede bulunan mescidin bitişğinde, medreseler ise Alaeddin Tepesi'nin çevresinde, dış surun içinde yer almışlardır. XIII. yüzyılda 15 medresenin bulunduğu tespit edilmiştir (Baykara, 1998, s. 88-89). Osmanlı döneminde daha çok dış surun hâricinde inşa edilen medreselerin sayısının XVIII. yüzyıl başlarında darülkurrularla birlikte 35'i (Küçükdağ, 1989, s. 48-57), XX. yüzyıl başlarında ise 70'i bulunduğu bilinmektedir (Arabacı, 2017). Bu durum, hemen her devirde Konya'nın Orta Anadolu'nun en önemli kültür merkezi olduğuna işaret etmektedir.

Konya şehri geniş alanlara yayılınca Türklerin ilk yerleştikleri Alaeddin Tepesi'nin kuzeyindeki Alaeddin Camii ve Yeni Çarşı'daki cami ile Kadı İzzeddin Camii ihtiyaca cevap vermez duruma gelmiş, zorunlu olarak Konya'da cami sayısı Anadolu Selçukluları'ndan sonra Karamanoğulları döneminde hızla artmış, XVIII. yüzyıl başlarında mahalle aralarında yapılanlarla birlikte kırka ulaştığı tespit edilmiştir (Küçükdağ, 1989, s. 33-38). XX. yüzyılın başlarında bu sayının iki katına çıktığı tahmin edilebilir. Günümüzde mahallelerin tamamında bir veya iki cami bulunmaktadır.

Dış surun içindeki şehir yapılanmasında tasavvuf yapılarının önemi büyüktür. Bunlar, iki sur arasında ve şehir surların dışına taşınca hemen her mahallede yer alıyordu (Küçükdağ, 2020).

Karamanoğulları ile Osmanlılar, şehirleşmeye önemli katkılar sağlayan tekke ve zaviyeleri kale içinde ve dışında inşa etmeye devam etmişlerdir. Osmanlı döneminde Konya'da 24 tekke ve zaviye yaptırıldığı bilinmektedir (Küçükdağ, 2004c, s. 147-160). Bunların en önemli özelliği geniş bahçeler içinde, hazireleri bulunan çevreci yapılar olmalarıdır.

4. Ticaret Alanları

İç Kale'de Bizans'tan kalma düzenli bir ticaret alanının bulunduğu dair herhangi bir bilgiye şimdilik ulaşamamıştır. XVI. yüzyılda İç Kale'de bir dükkânın mevcudiyeti (KŞS, no. 1, s. 236) ile bazı gayrimüslimlere ait şirahanelerin bulunması, imal edilen şıra ve şarabın

satılması (KŞS, no. 42, s. 24, 53) Türk döneminde burada küçük bazı iş yerlerinin varlığına işaret etmektedir.

Konya’da Selçuklular’ın ilk ticari mekânı, Alaeddin Tepesi’ni çeviren İç Kale’nin dışında, Türkler tarafından inşa edilen ikinci surun güneydoğusunda, Şekerfuruş mahallesinin kuzeyinde (KŞS, no. 57, s. 10), o zamanlar Eskipazar Camii olarak bilinen (KŞS, no. 11, s. 4) şimdiki Dursunoğlu/Tahir Paşa Camii’nin doğusunda, kuzeydeki İç Kale hendeği ve duvarına doğru uzanıyordu (KŞS, no. 45, s. 167; no. 50, s. 203). Bugünkü İplikçi Camii çevresinde daha sonra kurulan Yeni Çarşı’dan dolayı Eski Pazar Çarşısı adını alan bu çarşı-pazarın III. Haçlı seferi sırasında (1190) faal olduğuna bakılırsa Konya fethedildikten hemen sonra, XII. yüzyılın başlarında kurulduğu söylenebilir. Bu çarşının hemen doğusunda, Kadı Mürsel Camii’nden başlayıp günümüzde Rampalı Çarşı olarak anılan iş merkezinin karşısında yer alan binaların bulunduğu yerdeki İç Kale duvarının önüne kadar uzanan, Osmanlı döneminde mevcudiyeti bilinen Tahtakale Çarşısı’na sınır idi. Eski Pazar Çarşısı’nda XII. yüzyılın ikinci yarısında Süleyman oğlu Bakırcı Yusuf bir mescit yaptırmıştır (Yasa, 1996, s. 135-136). XV. yüzyılın ilk yarısında Turgutoğlu Ahi Murat tarafından aynı bölgede bir de hamam inşa edilmiştir. XVIII. yüzyılda adı geçen çarşıda nalbant, demirci, kasap, bakkal, kahvehane ve börekçi dükkânlarının bulunduğu bakılırsa (Küçükdağ, 1989, s. 25), Selçuklu döneminde belli bir plan dâhilinde esnaf çarşılarına ayrılmadığı, tüm Konya esnafının karışık olarak burada oturduğu söylenebilir. XIX. yüzyıl başlarında yıkılarak yeri iskân sahasına dönüştürülen Eski Pazar’ın bir kısmına bu bölgeye yerleştirilen göçmenler ilk defa Muhacir Pazarı’nı kurmuşlardır (Uz-Doğan, 2017, s. 25, 37-43, 233).

Toplu hâlde bulunan çarşı, pazar yerleri ve bedesten ile şehir hanları XIII. yüzyıl başlarında iskân sahasının dışında, Alaeddin Tepesi’nin hemen doğusundan başlayıp bugünkü Mevlâna caddesi yönünde, İplikçi Camii ile Merkez Bankası’nın bulunduğu yerdeki Bedesten arasından geçip şimdiki Kapı Camii’nin önünde yer alan Atpazarı Kapısı’na kadar uzanıyor, aynı grup esnaf dükkânları, düzenli bir şekilde çarşıda belirli bir yerde toplu hâlde bulunuyordu (İbn Battûta, I, 2004, s. 412). Osmanlı döneminde de Uzun Çarşı adı verilen bu yere diğer esnafın çarşısı belli bir plan dâhilinde birer sokak şeklinde açılıyordu (Ergenç, 1995, s. 37; Küçükdağ, 1989 s. 25-28). Çarşının Cuma Camii,

günümüzde İplikçi olarak bilinen Ebulfazl Camii'nin bulunduğu yerde 1201'den önce inşa edilmiş olup bu mabet Konya'nın Alaeddin Camii'nden sonraki ikinci camisi idi.

5. Dış Surun İnşası ve Şehrin Genişlemesi

Konya, yukarıda kısaca değinildiği üzere surla çevrili Alaeddin Tepesi'nin etrafında kurulan yeni mahalleler, eğitim kurumları, çarşı ve pazarlarla mamur hâle gelince I. Alaeddin Keykubat (1220-1237), Konya'ya uzak diyarlardan evini barkını alarak gelen ve burada yuvasını kuran insanları dış saldırılardan korumak için yeni yapılan yerleri kuşatacak şekilde sur inşa edilmesine karar verdi. Şehircilik kurallarına uygun olmasını istediği için bu işi dönemin ünlü mimar ve ressamlarına havale etti. Yapılan çalışmalardan sonra sur planlarına son şeklini kendisi verdi. Üst düzey yöneticilerin de katkılarıyla kısa sürede Dış Kale tamamlandı (İbn Bibi, 1996, I, s. 271-273; Eflâkî, 1973, I, s. 125). Yüzlerce sene Konya'da oturanların can güvenliğini sağlayan iç ve dış surlar, işlevlerini kaybettiği düşüncesiyle tarihî hatıraları göz ardı edilerek XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortadan kaldırılmış, yeri ya cadde ya da iskân sahası hâline getirilmiştir.

Dış Kale surlarının 1221'de inşasından sonra İç Kale ile dış sur arasındaki bağlık ve bahçelik alanda Konya daha da gelişerek tamamen Türk mahalleleri ile doldu. İç Kale'nin kuzeydoğusunda, yeni surun iç tarafında, sur yapılmadan önce kurulduğuna işaret edilen mahallelere mescitleriyle birlikte yenileri eklendi. Bu mahalleler o zamanki şehrin nüfus bakımından en yoğun yerleri oldu.

Bağ ve bahçelerin bulunduğu dış sur hâricinde şehrin genişlemesi, daha çok XIII. yüzyıl ortalarından sonra olmuştur. Dış surun etrafında, bu savunma yapısının inşasından çok kısa bir süre sonra sur kapılarının devamı durumundaki ana yollar üzerinde kurulmuş olan hânkah, tekke ve zaviyelerin çevresine İslam ahali yerleştirilerek büyük mahalleler teşekkül ettirilmiştir. Zamanla bu mahallelere yenileri eklenmiş; şehir, surların dışında da geniş alanlara yayılmıştır.

Konya dış surunun güneyinde bulunan Çeşme Kapısı hâricindeki en eski eser, İmam Begavi Türbesi'yle Kadı Hürremşah Darülhadis ve Türbesi'dir. Bu iki yapının yakınına muhtemelen XIII. yüzyılın ortalarında ilk Şeyh Sadreddin Konevi Hânkahı bina edilmiştir (Küçükdağ, 2020, s.

138-141). 1274'te yenilenen bu tarikat yapısının çevresinde az sayıda ev bulunmasına rağmen mahalle hâline gelmiştir. Bunun gibi sur kapıları dışındaki ana yollar üzerinde inşa edilen bazı zaviyeler de yeni mahallerin kurulmasına altyapı oluşturmuştur. Şehrin batısında Hoca Fakih Zaviyesi (1221), güneydoğusunda Pir Ebi Zaviyesi ve Sahipata Hânkahı (1258-1283); daha doğuda Pir Esat ve Mevlâna tekkeleri; kuzeyinde Kalenderhane, iskân için birer cazibe merkezi hâline gelmiş, çevrelerinde yeni mahalleler ortaya çıkmıştır.

Osmanlılar, sur dışında, ihtiyaç hissedilen yerlerde yeni mahalleler kurdular. Üçüncü surun dışında, bazı Selçuklu sosyal ve dinî yapılarının yanında XVI. yüzyılda Osmanlı dönemi eserleri de yer aldı. Bunlardan Piri Mehmet Paşa Zaviyesi ile Sultan Süleyman/Sultan Selim Camii, Sultan Selim İmareti ve Şeyh Ahmet Efendi Hanı Mevlâna Dergâhı yakınında olmalarından dolayı önem arz ediyordu. XVII. yüzyıldan sonra Celali isyanları yüzünden vuku bulan köyden kente göçler neticesi sur dışında iskân sahası daha da genişlemiş, bağ ve bahçeler arasında birçok yeni mahalle kurulmuştur. Özellikle Mevlâna Türbesi'nin çevresi, Konya'nın en kalabalık mahallelerinin bulunduğu yer hâline gelmiştir. XVII. yüzyıl başlarında Türbenin doğusundaki "*Mevlâna Türbesi Dolabı*" olarak bilinen Celaliye vakfi olan araziye bulunduğu yerin adından dolayı cami ve mescitleriyle birlikte "*Dolab*" ismi verilen mahalleler kurulmuştur (Küçükdağ, 2004b, s. 182, 194). Buralardaki konutlar genelde küçük ancak kale içindikilerden farklı olarak geniş bağ ve bahçeler içinde yapılmıştır.

6. Konya'nın Tahrip Edilmesi

Selçuklu döneminde imar edilen Konya şehri, birçok kez tahribata uğramış, eski gelişmişliğini kaybetmiştir. Moğol ordusu Konya üzerine yürüyünce Konyalılar savunmaya geçmiş; Baycu Noyan şehre giremeyince öfkelenerek surun dışındaki bahçeleri, bağları yerle bir etmiş; buralarda bulunan saray ve köşklere yakmıştır (İbn Bibi, 1996, II, s. 151, 212-213).

Karamanoğulları da XIV. yüzyıl başlarında Cimri olayı sırasında Konya Kalesi'ni basıp devlet adamlarına ait birçok büyük binayı yıkmışlar, şehri baştan başa yakarak ele geçirmişler (Aksarayî, 1943, s. 205; Anonim, 1952, s. 39-40); ortalık sakinleşince harap olan mahallelerle çarşıları yeniden imar etmişlerdir (İbn Bibi, 1996, II, s. 198, 205; Şikâri,

2005, s. 62, 68, 90, 106). Bu sırada iki sur arasında birçok mescit, mektep, darülhuffaz, darülkurra, medrese, imaret, han ve hamam inşa edilmiş ise de Konya baştan başa tahrip edildiği için bir daha eski durumuna erişememiştir (Anonim, 1952, s. 42).

7. Konya Meydanları

Konya, eskiden beri geniş meydanlarıyla ünlü bir şehir idi. Alaeddin Tepesi'nin zirvesinde Osmanlı döneminde bir "*hâlî*" meydan mevcuttu (Küçükdağ, 1989, s. 15). XIII. yüzyılda halkın değişik vesilelerle toplandığı bu alan Eflatun Mescidi'nin önünde 1902'de inşa edilen su deposunun bulunduğu yer olmalıdır. Bunun dışında İç Kale'de su sıkıntısı yaşandığından Konya'nın diğer mahallelerinde olduğu gibi evlerin bitişğinde ağaçlı, ekilip dikilen bahçe bulunmuyor, hemen her evin bünyesinde ağaçsız, bir veya iki küçük avlu yer alıyordu (KŞS, no. 11, s. 136; no. 45, s. 230; no. 53, s. 125)².

Arşiv kaynaklarında şehrin en büyük meydanı Selçuklu sarayının biraz kuzeyinde, şimdiki Beşyol civarında bulunan Ertaş/Halkabegüş Kapısı yakınında, o zamanki Debbağhane'nin bitişğinde gösterilmektedir. Öyle ise bugünkü merkez İmam-Hatip Lisesinin bulunduğu yer ve çevresi Konya'nın ilk şehir meydanı idi. Alaeddin Tepesi dolunca burası iskâna açılmış, bir kısmına Meydanî mahallesi kurulmuş, bir kısmı ise bahçe olarak kalmıştır (Uz-Doğan, 2017, s. 195)³. Bundan sonra Konya'nın meydanı, dış surun inşasından sonra Ertaş Kapısı dışındaki Parsana mezarının bulunduğu mevziye alınmıştır (Eflâkî, 1973, I, s. 283). Musalla adı verilen bu Selçuklu dönemi meydanında topluca Bayram namazları kılınır, arkasından "*gûy ve çevgân*" oynanırdı (Anonim, 1952, s. 55, 63). Bundan başka sefere çıkacak askerî birlikler burada toplanır (İbn Bibi, 1996, I, s. 155), şehre dışarıdan gelen devlet ricali karşılanırdı. XVIII. yüzyılda Konya valilerinden bazılarının yaz aylarında Musalla'da yaptırıkları geçici yazlıklarda kalmaları, divan toplantılarını burada yapmaları (KŞS, no. 53, s. 134) ile değişik vesilelerle eğlenceler tertip etmeleri (Küçükdağ, 1989, s. 15), geçen yüzyıl ortasında bile aynı yerde

² Bununla ilgili *Şer'îye Sicilleri*'nde çok sayıda satış belgesi mevcuttur.

³ Buraya XX. yüzyılın başlarında Gazaros'un bahçesi deniyordu.

yağmur duasına çıkılması, bu meydanın son zamanlara kadar Konya'nın idari ve sosyal hayatında önemli olduğunu gösterir.

Ayrıca XIII. yüzyıl başlarında Alaeddin Tepesi'nin kuzeyinde, Selçuklu Sarayı'nın önünde, çift katlı İç Kale'nin dışında geniş bir boş saha daha vardı. Dış sur yapıldıktan sonra buranın bir kısmına Karatay Medresesi inşa edildi (1251). Bu eğitim kurumunun batısındaki Alaeddin Darüşşifası ile kuzeyindeki Ali Gâv Zaviyesi'ne kadar olan alan, Osmanlı döneminde bile bahçe idi. Valiliği sırasında Selçuklu Sarayı'nda oturan Sultan Cem (ö. 1495) burayı daha da genişleterek seyirlik hâline getirmiştir (Küçükdağ, 2020, s. 14-15). Bu yeşil alanın kuzeyinde değişik kişiler tarafından yaptırılmış hânkahlar vardı. 1219'da inşa edilen Başarabey Mescidi'nin bulunduğu bölge, II. Kılıcarslan zamanında bile bağlık ve bahçelik idi (Yasa, 1996, s. 58). Zikredilen yerde üst düzey devlet adamları ile zenginlerin yazlık saray ve köşkleri vardı. Taht mücadeleleri sırasında (1205) I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211), III. Kılıcarslan'a (1204-1205) destek veren Konya halkını cezalandırmak için bu bağ ve bahçelerdeki ağaçları kestirmiş, köşk ve sarayları külüngele yıktırarak ateşe vermiştir (İbn Bibi, 1996, I, s. 105).

Kuzeybatıdaki bağ ve bahçelerin arasında Büyük Bimarhane'nin bitişiğinde Alaeddin Darüşşifası (1221), aynı mevkide o zamanlar Konyalıların Hıdırellez gününü kutladıkları boş alanda Hızır İlyas Zaviyesi (1242) ile Gömeç Hatun Hânkahı kuruldu. Bu hânkah yıkıldığı için XIV. yüzyıl başlarında yerine Sûd Tekkesi yapıldı. İşaret edilen iki tasavvuf yapısının çevresi Karamanoğulları ile Osmanlı dönemlerinde de önemli bir mesire alanıydı (Küçükdağ, 2020, s. 10-18). Bunun için zikredilen bölgede Şazbey, bir zaviye (1424), Konya valisi Şehinşah (ö. 1511) da bir yazlık mescit yaptırdı. Ali Gâv Zaviyesi'nin Başarabey Mescidi'ne doğru uzanan geniş bir vakıf arazisi vardı. Bu yeri XVII. yüzyıl başlarında, Celali isyanları yüzünden taşradan Konya'ya göç edenler, evler yaptırarak iskân sahası hâline getirmişlerdi. Bu vakıf arazi işgalden kurtarılarak daha sonra zaviyenin ekilip dikilen arazisi hâline getirildi (Küçükdağ ve Akman, 2015, s. 25). Bu bölge bugün Kılıcarslan Meydanı olarak düzenlenmiştir.

Alaeddin Tepesi'nin batı yönünde de geniş bahçeler mevcuttu. Günümüzde Kültür Park'ın önemli bir bölümü durumundaki bölge, tarihî doku yönünden zengindi. Tacülvezir Manzumesi (1239), onun doğusunda Zevle Sultan Mescidi, İç Kale hendeğinin önünde İnce Minareli

Medrese/Sahipata Darülhadi, güneydoğusunda Beyhekim Mescidi inşa edilmiştir. Söylenen yerde XVII. yüzyılda Mevlevi dervişlerinin yaz aylarında kaldıkları, içinde zaviyesi bulunan bir bahçe, Dede Bahçesi vardı (Küçükdağ, 2020, s. 55-56). Bu yeşil alan tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Mevlevilerden belediye tarafından alınarak 1926'da halka açık bahçe hâline getirildi. 1927'de dans pisti yapıldı. Buna devrin modern iki teniskortu, değişik kuş ve hayvanların sergilendiği hayvanat bahçesi ile bir aile gazinosu da eklendi (Işık, III, 2012a, s. 23-24). Dede Bahçesi, 1960'lı yıllarda Konya Fuarı'nın sınırları içine alınmış, zamanla fuar alanı olmaktan çıkarılan bölgede İl Halk Kütüphanesi yapılmıştır. Halen Nalçacı Caddesi, Belediye, Maliye, PTT, iş merkezleri, Haciveyizade Camii ile Alaeddin Tepesi arasında, havuz etrafındaki aile bahçeleriyle şehrin nefes aldığı bir park olarak varlığını sürdürmektedir.

Halkın özel günlerde bir araya gelip eğlenmeleri için Osmanlı döneminde kamuya ait yeşil alanlar tahsis edilmişti. Bunlardan biri Mevlâna Dergâhı'nın yakınındaki geniş alandı. Burası Konya halkının cirit oynadığı saha idi (KŞS, no. 14, s. 171).

Alaeddin Tepesi, park yapmak için XIX. yüzyıl başlarında iskân sahası olmaktan çıkarılmış; bunun için 1832'de Texier'nin çiziminde tarihî alan görünümünde, metruk ve ağaçsız olarak resmedilmiş; Eflatun Mescidi, Alaeddin Camii, sultanların türbeleri, sur kalıntıları ve Selçuklu Köşkü belirgin şekilde vurgulanmıştır (Texier, 1339, s. 3). Daha önce yerleşim yeri ve mamur bir yer olan Alaeddin Tepesi ile çevresinin XIX. yüzyıl başlarında sahipsiz, bakımsız hâle gelmesi, meskûn mahal olmaktan çıkışıyla da alakalıdır. Asırlarca devletin yönetildiği bu yerleşim yeri asli hâliyle korunması gerekirken nedense yıkılmış; yapılan birkaç kamu binası dışında uzun süre boş kalmış; 1931'de Konya Belediyesi çıplak tepeyi ağaçlandırmıştır (Altay, 1970, s. 442-447).

Alaeddin Tepesi'nin doğu eteklerine, 1 Ocak 1936'da Hava Şehitleri Anıtı dikilmiştir (Karpuz, IV, 2012a, s. 212). Bu anıtın aşağısında, Mevlâna Caddesi'nin batı başlangıcında da Onuncu Yıl Anıtı bulunmaktadır. Zamanla merkezdeki en cazip park ve mesire yeri hâline getirilen Alaeddin Tepesi, halk arasında haklı olarak, “dünyanın en büyük kavşağı” şeklinde tanımlanmaktadır. Tepeyi çevreleyen ana yol, günümüzde Konya tramvayının rayları ile birlikte dolanmaktadır. Cadde ve sokakların tepeyi merkeze alarak gelişmesi, tabii bir seyir durumundadır. Alaeddin Tepesi-Mevlâna arasında açılan cadde, tepeyi

çevreleyen bulvarı dikey kesen kuzey, batı caddeleri ve güney ile irtibatı kuran sokaklar şehrin odak noktasını belirlemektedir.

8. Şehir Yapılanmasında Çevre Hassasiyeti ve Planlı Şehirleşme

Konya şehir yapılanmasında çevre temizliğine dikkat edilir, imalathaneler iskân sahasının dışına alınırdı. Şehri kirleten ve suya ihtiyacı olan debbağ iş yerleri dış sur inşa edildikten sonra iskân sahasının haricinde, Belle adı verilen akar suyun kenarında kurulmuştur (KŞS, no. 14, s. 113). Günümüzde merkez İmam-Hatip Lisesi'nin bulunduğu yerin doğusunda, 1221'den önce mevcudiyeti bilinen eski Debbağhane'ye bu sırada İç Debbağhane, surun dışında, şimdiki İsmetpaşa İlkokulunun çevresinde yer alan yenisine ise Taşra Debbağhane denilmiştir. İç Debbağhane Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Taşra Debbağhane ise yüzlerce dericinin bulunduğu önemli bir iş merkezi durumunda idi (Küçükdağ, 2019b, s. 87-88). XIX. yüzyıldan sonra ortadan kaldırılarak yerine evler yapılmıştır.

Ham maddesi bağırsak olan ve çevreyi kirleten Kirişhane, Debbağhane'den de ötede, Sarıyakup mahallesi ile Pir Esad mahallesi arasında (KŞS, no. 56, s. 150; no. 50, s. 141; no. 53, s. 130), şimdiki Eski Garaj'ın bulunduğu mevkide idi.

Debbağhane ve Kirişhane gibi çevreyi kirletecek diğer çarşı ve pazar yerleri de Kapı Camii'nin doğusunda, At Pazarı Kapısı önündeki oldukça geniş "*At Bazarı meydânı*"nda idi. Burası Osmanlı belgelerinde Atpazarı Çarşısı olarak da geçmekte olup hayvan ve hayvani ürün alım satımı dışında haftanın hemen her günü değişik ticari etkinlikler için ahalinin toplandığı yerdı. XVI-XIX. yüzyıllar arasında bu bölgede mutafılar, demirciler, kasaplar, nalbantlar, çömlekçiler, arabacılar ve semercilere ait çarşılar ile buğday ve saman pazarları da yer alıyordu (Küçükdağ, 1989, s. 28).

Çevreyi kirlettiği için bezirhane adı verilen yağ imalathaneleri çarşıdaki dükkânlar arasında değil, surun dışında bulunuyordu (KŞS, no. 14, s. 118). Un değirmenleri ise o zamanlar su ile çalıştıkları için suyun bol olduğu Meram-Dere'de toplanmıştı (Konyalı, 1964, s. 1107-1108). Şehrin çevresinde 1945'ten itibaren buharlı sistemle çalışan ve "*ateş değirmeni*" denilen motorlu değirmenler (Duran, III, 2012, s. 30) kurulmuştur. Onların

bazıları günümüzde bütün ülkeye unlu mamuller yetiştiren büyük un fabrikaları hâline gelmiştir.

Konya’da barut yapan fabrika durumundaki Baruthane, yanıcı madde ürettiği için 1841’de surun dışında, Muhtar Camii’nin güneyinde kuruldu. 1958’de yıkılarak yerine Sebze Hali inşa edildi (Uz-Doğan, 2017, s. 158-161). Hal, 1970’lerde Selçuklu bölgesine taşınınca yerinde Matbaacılar Sitesi kuruldu. Matbaacılar günümüzdeki yerine taşınınca bu bölgede farklı iş yerleri açıldı.

Bulaşıcı olduğuna inanıldığı için toplumdan uzak bulundurulmuş cüzzamlıların tecrit edildikleri cüzzamhane, Sırçalı Sultan Zaviyesi adıyla, dış surun hâricinde, o zamanlar şehirden uzak, bağ ve bahçeler arasında bir yer olan şimdiki Ayna mevkiinde, Demirci Hacı Mescidi civarında idi. I. Alaeddin Keykubat’ın inşa ettirdiği bu sağlık kuruluşu, Osmanlı döneminde de hizmet vermiş (Küçükdağ, 2020, s. 82-83), XIX. yüzyılda yıkılarak yeri iskân sahası hâline getirilmiştir.

I. Alaeddin Keykubat’ın Konya’nın güzelliğine hayran olması, dış surların planını mimar ve ressamalara çizdirmesi, iskân sahasını kirleteceği düşüncesiyle Debbağhane’nin sur dışında inşa edilmesi gibi ayrıntılar göz önüne alındığında Selçuklu döneminde planlı ve çevreci bir şehir dokusu oluşturulduğu ileri sürülebilir. Osmanlı idaresinde de planlı şehirleşmeye dikkat edilmiş, kamu binası da olsa isteyenin dilediği gibi plansız yapılaşmasına izin verilmemiş, Konya kadısının onayıyla “*Ümmet-i Muhammed’in*” rahat gelip geçmesi için yol payının konmasına dikkat edilmiştir (KŞS, no. 49, s. 40).

9. Yeşil Alanlar

Konya’nın bağ ve bahçeleri, özellikle Meram, “*Gedave*” adı verilen temiz rüzgârı, bol suyu ve yeşil alanlarıyla Selçuklu döneminde meşhurdu (İbn Bibi, 1996, s. 32). Bunun için Mevlâna’nın yaz aylarında çok sık gittiği Meram’ın (Eflâkî, 1973, I, s. 198, 201, 351-352, 363) gerek Karamanoğulları gerekse Osmanlı Konya’sında önemli bir yeri vardı.

Surun hemen dışındaki bağ ve bahçelerden meydana gelen yeşil kuşaktan başka bugünkü Hocacihan’dan başlayıp Hoca Fakih, Yaka, Köyceğiz, Dere, Meram, Karahüyük, Harmancık, Hasanköy, Aymanas, Karaarslan, Mengene, Saraçoğlu, Musalla ve Parsana’dan Hocacihan’a kadar genişçe ikinci bir yeşil kuşak oluşturmakta idi. Anadolu

Selçuklularından Cumhuriyet dönemine kadar Konya halkının ekseriyeti, “*eyyâm-ı sayfa*” yani yaz günlerinde şehir içindeki evlerinde kalmayıp başta Meram olmak üzere yukarıda zikredilen Sur dışındaki bağların bulunduğu yerlere veya Gödene, Çayırbağı, Hatıp gibi şehre yakın köylere göçerler; buralardaki genelde tek odalı, örtme, ahır, samanlık, çarş damı (pekmez yapılan yer) gibi bölümleri bulunan bağ evlerinde otururlardı. Bağlar bozulup pekmez kaynatıldıktan sonra, güzün şehirdeki evlerine dönerlerdi. Bağ aralarında yaptırılmış mescitlere “*sayf eyyâmında*” görev yapmak üzere imamlar atanıyordu (Küçükdağ, 1989, s. 13-14). Meram’da kalanlar cuma namazlarını Karamanoğulları döneminde yaptırılan Hatıpzade Camii’nde kılıyorlar, şehre inme ihtiyacı duymuyorlardı. 1950’li yıllarda Tavus Baba çevresi, yukarıdaki Dere Mezarlığı da katılarak genişletilmiştir. Konya’yı çevreleyen çıplak tepeleri ağaçlandırmayı hedefleyen Aydın Çavuş (ö. 1969), bu engebeli araziye ağaçlandırarak yeşil kuşağa dâhil edilmesini sağlamıştır (Aydınöz, s. 364). Günümüzde Meram’dan Dutlukırı’nı da içine alarak Çevre Yolu’na kadar ulaşan bölgede 80 Binde Devr-i Âlem, Dutlukırı, Meram Millet Bahçesi gibi parklar ile Krom Magnezit Tuğla Fabrikası ve bazı özel okullar yer almaktadır.

Meram’ın 1980’li yıllara kadar Konya şehir hayatında önemli bir yeri vardı. Geçen 40-50 yıl içindeki yanlış yapılaşma tarihi yeşil dokunun bozulmasına ve eski özelliğinin kaybolmasına sebep olmuştur.

10. Mezarlıklar

Konya’da XX. yüzyılın başlarında 50’ye yakın mezarlık vardı (Konyalı, 1964, s. 1159-1162; Önder, 1971, s. 464-466)⁴. Bunlardan ikisi İç Kale’de gayrimüslimlere ait olup XII. yüzyılda Alaeddin Tepesi’nde oturan Müslümanlar, cenazelerini muhtemelen Konya’nın ilk çarşısı olan Eski Pazar ile Şekerfuruş mahallesi arasındaki mezarlığa (*KŞS*, no. 57, s. 10) defnediyorlardı. Dış sur yapıldıktan sonra Ertaş Kapısı dışındaki meydanın bitişiğinde, günümüzde Musalla olarak bilinen Meydan Mezarlığı kurulmuştur (Eflâkî, 1973, II, s. 215).

Mezarlıkların çoğu, 1221’den sonra İç Kale’nin dışında veya dış surun haricinde, tekke, zaviye, türbe ve mescitlerin çevrelerinde hazire

---

⁴ Uz-Doğan, *aynı eser*’de birçoğunu kadastro kayıtlarına göre tespit etmişlerdir.

olarak kurulmuş, sonra genişleyerek genel mezarlık hâline gelmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bunların büyük çoğunluğu müslim-gayrimüslim ayrımı yapmaksızın ortadan kaldırılmış⁵, yerleri ya meydan yapılmış ya da kamu binalarının inşasına tahsis edilmiştir. Bunlardan biri Yüksek Mezarlık'tır. Şehrin günümüzde en büyük pazar alanı olan Muhacir Pazarı, DSİ Bölge Müdürlüğü, Ticaret Meslek Lisesi, Meram Anadolu Lisesi, Meram Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi, eski Stadyum, Tarım İl Müdürlüğü, Öğretmen Evleri bu alanın dönüşümü ile oluşturulmuştur (Koçak, VI, 2014, s. 241-242).

Bir diğer önemli dönüşüm alanı Mevlâna Dergâhı haziresinin devamı durumundaki Üçler Mezarlığı civarındır. Türbe'nin haziresi ile Üçler Mezarlığı arasındaki dar yol, Âşık Şem'i'nin kabri yerinde bırakılarak diğer mezarlar kaldırılıp Mevlâna Caddesi'ni Ereğli Yolu'na bağlayan cadde açılır.

11. Yönetim Yapılarının Konya Şehir Merkezini Tayin Etmesi

Selçuklu sultanlarının oturdukları saray, Karamanoğulları tarafından da kullanılmıştır (Şikârî, 2005, s. 90). Konya Osmanlı sınırları içine alındıktan sonra vali olarak atanan şehzadeler de burada oturmuşlardır. XVI. yüzyıldan sonra kullanılmayacak kadar harap olunca terk edilmiş (Atçeken, 1994, s. 103-112), Karaman valileri Devle mahallesinde, bugünkü valilik binası civarında inşa edilen Bedelci Sarayı'nda ikamet etmeye başlamışlardır (KŞS, no.1, s. 111; no.3, s. 66). Bu sarayın XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hükümet Konağı'na dönüşmesi ile Konya'nın merkezi Alaeddin Tepesi çevresinden doğuya doğru yani hükümet Konağı yönüne kaymıştır.

Hükümet Konağı'nın doğu ön kısmı, yakın zamana kadar resmî törenlerin yapıldığı şehir meydanı olarak kullanılmıştır. Cumhuriyet başlarında ise batı kıyısında, Ulvi Sultan Mescit ve Türbesi gibi birçok Selçuklu eserin yerleri de ilave edilerek Kayalıpark Meydanı açılmıştır. Bu meydana, Alaeddin Tepesi'nin doğu eteklerinde yeni açılan Mevlâna Caddesi'nin başlangıç kısmı ile 1926'da dikilen Anadolu'nun ilk Mustafa Kemal heykeli olan Anıt çevresi geniş bir cadde ile eklenmiştir. XX. yüzyıl

---

⁵ Uz-Doğan, yukarıda zikredilen eserde, 1926'da başlatılan kadastral çalışmalar sırasında tespit edilen mezarlıkların yerlerini göstermişlerdir.

ortalarında Mevlâna Türbesi'nin batısında, Süleymaniye/Selimiye Camii'nin kuzeyinde bulunan tarihî yapılar ortadan kaldırılmış (Küçükdağ, 2019a, s. 1- 53), Anıt'a kadar uzanan geniş cadde buraya bağlanmıştır. Böylece şehir modern bir görünüme kavuşmuştur.

12. Osmanlı Dönemi Çarşısı

Osmanlı döneminde XVI. yüzyıldan itibaren yapılan Kazasker Kadri Efendi Bedesteni başta olmak üzere inşa edilen çok sayıda han şehrin ticari hayatını canlandırıyor. Söylenen bölgede eskiden yapılan dinî yapılar ihtiyaca cevap verecek durumda olduğu için Osmanlı Devleti, Şerafeddin Camii dışında sur içinde mimari yönden kayda değer bir cami ve mescit inşa ettirmemiştir.

Osmanlı devrinde de çoğu dış sur hâricinde olan yeni iş yerleri yapılmıştır. Belgelerde sur dışında gösterilen Çelebi, Mazıcı, Dedemoğlu, Cebecioğlu, Nakibzade, Yeğenağa, Kiremitli, Valide, Şeyh Ahmet Efendi ve Hacı Fettah Çavuş gibi hanlar, ticaretin yoğunlaşmasını sağlayan mekânlar idi (Küçükdağ, 1989, s. 18-23). Bunların birçoğu, XIX. yüzyıldan sonra yeni caddeler açılırken yıktırılmış, geri kalanlar 1930'lu yıllarda ortadan kaldırılmıştır.

Konya Çarşısı, Osmanlı son devrinde Kapı Camii ile Aziziye'yi de içine alan bölgede gelişmişti. Günümüze gelen şeklini, bir yangın afetine uğraması üzerine alır. Şehir merkezini etkileyen 1867 yangınında, 872 dükkân yanar. Çarşı merkezindeki Kapı Camii ve Yüksek Cami'nin de yanarak tavanları çöker (Muşmal, II, 2014, s. 299). Bundan sonra Konya Çarşısı, şehrin fiziki yapısını etkileyecek şekilde yeniden planlanır. Bu arada ilk defa şehir kanalizasyon işi ele alınır. Çoğunluğu iki metre boyunda, bir metre eninde, bazen iki metre genişliğinde olan kanalizasyon, bu sırada yıkılan Konya Kalesi'nin taşlarından inşa edilir. Bu “*devrin en modern kanalizasyonu*”, çarşı merkezinden Asmalı Cami'nin 150-200 m gün doğusuna kadar üzeri taşlarla örtülerek geçirilir. Ardından iki yılda çarşının inşası gerçekleştirilir. Günümüze kadar küçük değişikliklerle gelen iş yerleri, her iş grubu kendi sokağında olmak üzere iki katlı, taş ve tuğladan inşa edilir. Sokak ve yollar geniş, dükkânlar şerit hâlinde bir hizada olacak şekilde yapıp esnafa teslim edilir. Böylece çarşı âdeti “*bir kışla nizam ve disiplini*” ile işlemektedir (Arabacı, 1998, s. 53-55). Çarşı

yeniden imar edilirken, Kapı Camii ve Yüksek Cami/Aziziye Camii de yeniden yapılır (Konyalı, 1964, s. 326).

13. Konutlar

Anadolu Selçuklularında konutların fiziki yapısı, kişilerin toplumdaki statüsüne göre değişirdi. Bununla birlikte evler, belirlenmiş imar kuralları çerçevesinde inşa edilirdi. Osmanlı döneminde bile meskenler en çok iki katlı olur, fazla yüksek inşa edilmesine komşu evlerini “*kör eder*” gerekçesiyle engel olunur, gerekirse padişaha kadar konu bir arzuhalle intikal ettirilirdi (KŞS, no. 57, s. 142). Bu tür yapılanma şeklinin Tanzimat’a kadar devam ettiği, bundan sonra Batılılaşma adına çok katlı evlerin inşa edildiği geçen yüzyıla kadar ayakta kalan konutlardan anlaşılmaktadır.

Dış sur, şehir dokusunu içine alacak, sulama kanallarıyla geniş alanlara yayılan bağlık ve bahçelik bölgeyi dışarıda bırakacak şekilde Konya’yı çeviriyordu. Dış surla İç Kale arasında kurulan mahallelerdeki konutlar, genelde birbirine bitişik nizamda, tahtani/tek veya fevkani/çift katlı, düz damlı (Dr. Nazmi, 2009, s. 19) olup hemen tamamı bahçeli idi. Bu ev tipinin XIX. yüzyıldan önce fazla değişikliğe uğramadığı *Konya Şer’iye Sicilleri* kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte *Şer’iye Sicilleri*’nde bulunan gayrimenkul satışlarındaki bilgilere göre dış surun içindeki mütevazı evlerin hemen tamamının küçük de olsa ekilip dikilen bir bahçesi veya hayat adı verilen avlusu vardı. Bahçe ve hayatlarda birkaç ağaç elma, armut, kayısı, erik, meşe ve asma bulunur; bunlar, ya şehir suyu ile ya da hemen her evin bahçesinde açılan kuyudan çekilen su ile sulanırdı. Varlıklı bazı ailelerin içinde havuz bulunan değişik bitkilerin yetiştirildiği bahçeli büyük evleri vardı (KŞS, no. 49, s. 157). Bu geleneksel yapısı yakın zamana kadar devam ettirilen Konya evlerinin bahçelerinde, ev sahipleri şehrin en güzel gülünü, en güzel hüsnüyusufunu yetiştirirlerdi. Aslında gül, lale yetiştirme Konya’da çok eski bir gelenektir. Mevlâna Türbesi’nin bulunduğu yer I. Alaeddin Keykubat’ın gül bahçesi idi. Selçuklu devlet adamı Torumtay yaşadığı için ondan adını alan semt, Selçuklular devrinde lâl bahçeleri ile şöhret bulmuştu. “*Lâle Yeri*” diye de adlandırılan (Konyalı, 1964, s. 781) Lâlebahçe, her şeye rağmen günümüzde de yeşil dokusunu korumaya devam etmektedir (Işık, IV, 2012b, s. 40-42).

14. Cadde ve Sokaklar

Şehir içi yollar, İç Kale'deki ve bunun dışındaki yollar olarak incelenebilir. İç Kale'de Türk öncesi cadde ve sokaklar hakkında bilgi bulunmamaktadır. *Şer'iyeye Sicilleri*'ndeki gayrimenkul satışları sırasında sınır belirlenirken adı geçen tarîk-ı âmmlara bakılırsa caddeler, dört adet olduğu bilinen sur kapılarına açılacak şekilde kuzey-güney, doğu-batı yönünde uzanıyordu. Kuşkusuz bu caddelere açılan sokaklar da vardı.

Dış surun içindeki yolların Selçuklu döneminde belli bir plan dâhilinde, İç Kale surlarından başlayarak dış sur kapılarına doğru uzanacak şekilde, kale kapıları sayısınca düzenlendiği düşünülebilir.

Konya'nın XIII. yüzyılda caddeleri geniş ve kaldırımlı idi (Sipehsâlâr, 2019, s. 177). XIV. yüzyılda da durum farklı değildi. Bunun için İbn Battuta, Konya şehrindeki yolların geniş ve muntazam olduğunu yazmaktadır (İbn Battûta, 2004, s. 412). Osmanlı döneminde Selçuklulardaki yolla ilgili hassasiyetin en azından XVII. yüzyıldan sonra devam ettirilmediği, bu yüzden sokakların ve caddelerin kaldırımlı ancak düzgün olmadığını Batılı seyyahlar yazmaktadır (Yasa, 1996, s. 116).

15. Şehir Suyunun Temini

Anadolu Selçukluları döneminde batıdaki dağlardan çıkan kaynaklar toprak borularla getirilerek Konya'daki sokak çeşmelerinden akıtılmıştır. Alaeddin Tepesi'ndeki iskân sahasının su ihtiyacının Selçuklu döneminde nasıl karşılandığı bilinmemektedir. XVIII. yüzyılın başlarındaki bir *Şer'iyeye Sicil* kaydına bakılırsa, İç Kale mahallesindeki bazı evlerde su bulunuyordu (KŞS, no. 49, s. 54). Bu durum, az da olsa Alaeddin Tepesi'nde suyun mevcut olduğuna işaret etmektedir.

Anadolu Selçuklularında Konya'nın ihtiyacını geniş çapta karşılayan su, şu anda Altınapa Barajı'nın üzerinde kurulduğu Başara tarafından gelen ırmağın suyu olup Dere ve Meram'dan Havzan'daki üstü kubbeli havuzlara arklar içinden akıtılarak burada süzöldükten sonra toprak borular içinde Konevi Zaviyesi ile şimdiki Gedavet Parkı arasındaki Çeşme Kapısı'na getirilir, oradan içmek ve hamamlarda kullanmak üzere şehre verilirdi (KŞS, no. 1, s.111; no. 49, s. 256; Konyalı, 1964, s. 985; Önder, 1971, s. 257-259).

Meram'da bulunan hamamların atık suları modern anlayışa göre arıtılarak şehir ırmağına verilerdi. Bunlardan biri, Köyceğiz'de, günümüzde sadece mescidi ayakta olan, XV. yüzyıl ortalarında inşa edilen Şeyh Ebülvefa Tekkesi'ne ait Durud Hamamı idi. Bu hamamın atık suları, şehir içme suyuna karışmayacak şekilde “Çirk-âb Gölü” adı verilen çukurda toplanıyordu. Çirk-âb Gölü ile buradan çıkan suyun aktığı yere ağaçlar dikilmiş, atık suyun arıtılması sağlanmış (Küçükdağ, 2020, s. 131), böylece pis suyun Konya içme suyuna karışması önlenmiş olurdu.

Sulama suyu ise Meram'da taksim edilir, arklarla Konya'nın batı, güney ve doğusundaki tüm bağ ve bahçelere götürülürdü. Yüksek olduğu için suyun çıkmadığı yerlere ise dolapla su aktarılırdı. Bunlardan biri, Mevlâna Türbesi'nin doğusundaki arazi idi. Suyun aktarılması için burada yapılmış bir dolap vardı. Bunun için bölgeye “Mevlâna Türbesi Dolabı” adı verilmiştir. Şehrin kuzeyindeki bağ ve bahçeler, Sille'deki şu anda üzerinde barajın bulunduğu çaydan sulanırdı.

Osmanlılar da çevredeki bazı kaynak sularını şehre getirmiş; bununla bazı önemli sosyal yapıların içme suyu ihtiyacı karşılanmıştı. En mühimi Yavuz Sultan Selim'in Mevlevi Sinan Dede'nin isteği üzerine 1515'te Mevlâna Dergâhı'na kadar getirdiği Dutlu Pınarı suyudur (Küçükdağ, 2017, s. 36-37).

Nüfus arttıkça çekilen içme suyu sıkıntısını karşılamak için devlet XX. yüzyıl başlarında çevredeki bazı kaynakları Konya'ya getirmiştir. Ferit Paşa'nın Konya Valiliği döneminde, 1902'de getirilen Çayırbağı suyu önemli bir şehircilik projesi idi. Bu su, Belçika'dan alınan demir borularla 20 km mesafeden getirilerek Alaeddin Tepesi'nde yapılan su deposuna akıtıldı. Buna 1933'te Mukbil, Beypınarı kaynakları da ilave edilerek (Dr. Nazmi, 2009, s. 24-25; Özerdem-Diken, 2011, s. 107) şehrin su problemi geniş çapta halledilmiş oldu.

Konya'nın gerek içme suyu ihtiyacının karşılanması gerekse tarım alanlarının sulanması amacıyla şehrin çevresinde Cumhuriyet döneminde bir dizi baraj yapımı gerçekleştirilmiştir. Ancak ilerleyen zaman diliminde baraj suları yetersiz kalmış, su ihtiyacı açılan kuyular ile sağlanmaya çalışılmıştır. 2015'te su akışı sağlanan Konya ovasının Göksu Nehri'nden getirtilecek su ile buluşturulmasına yönelik KOP kapsamında Mavi Tünel olarak adlandırılan projenin hayata geçirilmesi ile bu kuyuların birçoğu tekrar kapatılmıştır.

16. Demiryolunun Şehirleşmeye Etkisi

Demiryolunun gelmesiyle Konya'nın dışarıya açılan en önemli kapılarından birisi Tren Garı oldu. Şehir demir yoluyla 1896'da İstanbul'a bağlandı (Georgeon, 2006, s. 272, 306, 407). Demiryolunun şehirle irtibatını sağlayan Konya Garı ve yanında yapılan konaklama tesisleri, yeni bir mahallenin kurulmasını sağladı. Konevi'den Ateşbaz Veli'ye giden Meram Eski Yol çevresinde tek-tük bağ evleri varken, zamanla bahçeli evler, apartmanlar, fabrikalarla yoğun bir yapılaşma gerçekleşti. 2000'den sonra bunların yerini değişik siteler aldı (Karpuz, IV, 2012b, s. 212-214).

Tren yolunun şehre diğer getirisi, atlı tramvay oldu (BOA, ŞD, 01222.00067.002; Arabacı, 1999, s. 18). 1917'de hem yolcu hem ticari mal nakledecek iki hat kuruldu. Atlı tramvay elektrikli hâle getirilmesi gerekirken 1924'te kaldırıldı. Bir ileri adımla, aydınlatma ve tramvayın kullanılmasında elektrik enerjisinin devreye girmesi projelendirildi (BCA, 138.7.1). Belediye önce İstasyon-Konak arasında otobüs seferleri koydu. Ancak otobüs şirketi "*para kazanamayınca*" işi sürdüremedi (Arabacı, 1999, s. 19). Bu yüzden şehir içi ulaşım problemi çözülemedi. Elektrikli tramvay da ancak 1990'larda Alaeddin Tepesi-Selçuk Üniversitesi arasında çalışmaya başladı.

Tramvaydan ayrı olarak şehrin batı yönünde bir Sille dekovil hattı kurma çalışması başlatıldı. Dekovil hattı, Konya şehir merkezine hem Sille taşı nakledecek hem de askerî amaçla kullanılacaktı. Milli Savunma Bakanlığı ile Konya Belediyesi arasında 10 Temmuz 1924'te yapılan anlaşmayla belediye, hattın on kilometrelik kısmını 1926'da tamamladı (Doğan, I, s. 174-175). Fakat hattın tamamı faaliyete geçirilemeyince Milli Savunma Bakanlığı, Konya'dan 1929'da dekovil hattını sökerek götürdü (BCA, 30-18-1-2 / 109-68-10). Böylece Sille dekovil hattı projesi ortadan kaldırılmış oldu.

Raylı ulaşım ve taşımacılık düşüncesine 1930'lu yıllarda Konya-Ankara (Koner, 1945, s.1), Konya-Aksaray, Konya-Antalya demiryolu tasarıları eklendi. Bunlardan Konya-Ankara, Konya-İstanbul Yüksek Hızlı Tren hattı olarak 80 yıl sonra 2011'de hayata geçirilmiş oldu.

Şehrin tren yolundan sonra en önemli dışa açılan penceresi, havalimanıdır. Hava trafiğine ilk açılış askerî amaçlıdır. 1919'da Konya'da, "*Tayyare Bölükleri*" vardı (ATASE, 5.2.1335, A. 1/1, D. 143,

F. 23 (29-22). İstasyon civarında bir de Tayyare Mektebi açıldı. İtalyanlardan alınan 20 harp uçağı için 1919'dan itibaren İstasyon civarında bir havaalanı kuruldu. Bu havaalanı, halk arasında "Tayyare Meydanı" denilen Ağır Bakım'ın⁶ olduğu yerdı. Buraya pervaneli tayyarelerin inip kalktığı bilinmektedir. Burası, daha sonra Ankara yolu kıyısındaki 1947'de Askeri Havaalanı yapıncaya kadar kullanılmış, 1940'lı yıllar, Nuri Demirağ'ın geliştirdiğı altı kişilik ilk yolcu uçakları ile diğere modelleri, diğere yerlere olduğu gibi Konya'ya da defalarca filo hâlinde uçuşlar yapmıştı. 1948'de Konya Tayyare İstasyonu'nun faaliyete geçmesiyle altı, sonra 21 kişi kapasitesi olan küçük yolcu uçakları ile Pazar günü hariç haftanın üç günü geliş, üç günü de gidiş olmak üzere Ankara, İstanbul, Afyon, Antalya, Adana arasında seferler düzenlenirdi (Kuş, 2013, s. 355; konya.dhmi.gov.tr, e.t. 25.07.2020). 2000 yılında askerî havaalanının hemen kuzeyinde sivil havalimanı yapılmıştır. Havalimanı, sanayiler, fabrikalar, Bilim Merkezi gibi birçok tesisin Ankara Yolu çevresinde yer alması, günümüzde Konya'yı kuzey, kuzeybatı ve doğu yönünde bir hayli genişletmiş bulunmaktadır.

Cumhuriyet başlarında Konya şehrinin en önemli sorunlarından birisi sokak ve evlerin aydınlatılması işidir. Konya'da elektrik şirketi, ilk 1908'de kurulur. Elektrik fabrikası da Alaeddin Tepesi eteklerinde Orduevi bahçesi ile Şehitler Anıtı arasında açılır (Arabacı, 1991, s. 52). Büyük çaplı olarak 1929'da Dereköy Hidro-Elektrik Santrali faaliyete geçirilir (Ulutürk, III, 2012, s. 56). Şehirde elektrik sadece aydınlatmak için kullanılır. Elektrik kullanımı sonra yaygınlaşır (Arabacı, 1999, s. 29-30).

17. Şehirde Planlı Dönem ve Değişim

Cumhuriyetin ilanı ve yeni kurulan rejim ile gerçekleştirilen inkılaplar, diğere kentlerde olduğu gibi Konya'nın mekânsal gelişimini etkileyecekti. 1930'da Umum Hıfzıssıhha Kanunu ve 1933'te Yapı ve Yollar Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle belediyelere imar planlarını hazırlama yetkisi verilmişti. Bu kapsamda Konya'nın ilk imar planı 1946'da hazırlanmıştır. Bu plandan daha önce şehrin odak noktalarını

---

⁶ Ağır Bakım: Meram Yeni yol ile Meram Eski yol arasında bulunan Havzan'daki "56. Ağır Bakım Merkez Komutanlığı" arazisidir. Bu arazi, 650 bin metrekarelik bir alanı kapsamaktadır.

oluşturan İstasyon bölgesi, Anıt Meydanı ve Alaeddin Tepesi için eskiz düzeyinde bazı çalışmalar yapılmış ancak uygulama imkânı bulamamıştır (Şahabettin, 1933a, s.363-364; 1933b, s.46-47; 1934a, s.121-122; 1934b, s.145-146).

Şehrin ilk imar planının hazırlanmasından önce 1941 tarihli şehir haritası ve su projeleri, kentin fiziksel gelişimini okumak için önemli ipuçları sunmaktadır (Komisyon, I, 1949). Söz konusu haritalarda konut yerleşme alanlarının şehrin çekirdeği olan Alaeddin Tepesi çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ticaret bölgeleri ise Mevlâna Türbesi batısında ve Hükümet Konağı güneyinde yer alan tarihî kent merkezinde yoğunlaşmıştır. Konut alanları ise tarihî kent merkezi çevresinde odaklanmıştır. Bununla birlikte merkezden dışarı doğru gidildikçe, merkeze yönelmiş ışımsal akslar boyunca bir gelişme deseni gösteren konut bölgelerinin varlığı da göze çarpmaktadır. 1922’de oluşturulmuş genel şehir haritası ve 1941 yılına ait şehir haritası karşılaştırıldığında, imar planı dönemi öncesinde kentsel yerleşme bölgelerinin özellikle şehrin doğu, güney ve güneydoğu bölgelerine doğru gelişme eğilimi gösterdiği tespit edilmektedir. Bu eğilimin verimli ve sulanabilir tarım arazilerinin şehrin özellikle güney, güneydoğu bölgelerinde yer alması, çoğunlukla kerpiç olan bu yarı kırsal karakterli konut yapılarının bu yönde gelişmesini sağlamıştır.

Konya’nın fiziki gelişimi 1940’lı yılların ortalarından itibaren şehir planları ile yönlendirilmeye çalışılmıştır. Asım Kömürcüoğlu’nun 1946’da hazırladığı Konya şehir planında, gelişme yönü olarak İstasyon’un bulunduğu batı tarafı seçilmiştir. Kentsel gelişme alanında konut ve demiryolu ile bütünleşik sanayi bölgesinin varlığı dikkat çekicidir. Şehrin en önemli rekreasyon alanı Alaeddin Tepesi ve tarihî Dede Bahçesi’dir. Bununla birlikte batı kesiminde Fuar alanı önerisi yer almaktadır. Planda biri stadyum olmak üzere üç adet spor alanı önerilmiştir. Ticaret ve yönetim bölgelerinin ise Alaeddin Tepesi-Mevlâna Müzesi aksında sürdürüleceği öngörülmektedir.

Kömürcüoğlu planının Cumhuriyetin yeni kurucularının benimsediği köktenci modernite anlayışını yansıttığı söylenebilir. Bu yaklaşım kentsel mekâna bulvarlar, kent meydanları, büyük parklar, stadyum, resmî geçit alanları olarak kendini göstermekteydi. Nitekim geçit ve tören alanı, Alaeddin Tepesi’nin doğu yönündeki meydan seçilmekte ve bu alana bir Cumhuriyet abidesinin yapılması öngörülmekteydi. Diğer

tarafından Alman şehirci H. Jansen'in Ankara Planı ile başlayan bahçeşehir modeli, Konya şehir planını da etkilemiştir. Kentin modern yerleşim alanı olarak tanımlanan İstasyon bölgesinde, Numune mahallesi ismiyle bahçeli evlerden oluşan yeni bir şehir dokusu oluşturulmuştur.

O dönem için şehrin en büyük sanayi kuruluşu olan Şeker Fabrikası ile Karacığın Kiremit ve Tuğla Fabrikası gibi sanayi ve üretim alanlarının 1954-1955'te kentin batısında, demiryolu civarında yer seçmiştir. 1958'de Konya Yem Fabrikası ve 1963'te kurulan Konya Çimento Fabrikası kentin kuzeyinde İstanbul ve Ankara karayolları arasına eklenmiştir. Modern bir toplum yaratma arzusu ile başlayan şehirleşme hareketi, yerini sanayileşme sürecine koşut artan kent nüfusunun barınma problemini çözmeye doğru evrilmiştir. 1954 ve 1957 yıllarında Leyla ve Ferzan Baydar tarafından yapılan bu planlarda (Yenice, 2012, s.345) yeni ilave konut bölgelerinin planlanması ve stadyum alanı dışında spor alanı olarak planlı bölgelerin konut alanına dönüştürülmesi, barınma probleminin başlıca konu olduğuna işaret eder. Bununla birlikte tarihî çarşının güney bölgesine şehirlerarası otobüs terminalinin (Eski Garaj) yapılması, Alaeddin Tepesi-Mevlâna Müzesi arasında doğu-batı aksında gelişen ticaret dokusunun güneye doğru yönelimine neden olacaktı. 1960'lı yıllarda şehrin merkezî bölgelerindeki evler yenilenecek ve apartman hâline getirilmiştir. Diğer taraftan kentin doğusunda bulunan konut sahipleri, konutlarını kente göçle gelen kırsal karakterli nüfusa satıp, şehrin batısındaki Meram bölgesine ve şehir merkezine yakın bölgelere yerleşme eğilimi göstermiştir (Göçer, 1965, s.20-23). Bu gelişmeler, şehrin doğu ve güneydoğu yönlerinde kırsal karaktere sahip yeni konut gruplarının eklenmesine yol açmıştır. Şehrin batı bölgesi ise, özellikle kent merkezine yakın bölgeler ve Meram yolu üzerinde, memur kooperatifleri aracılığı ve varlıklı nüfusun inşa ettiği konutlar ile modern kentsel bölgelere dönüşecekti. Bu dönemde şehrin kuzeyinde sanayi alanlarının gelişmesine rağmen, konut gelişmesine rastlanmamaktadır. Demiryolunun batısında Şeker Fabrikası'nın kuzeyinde günümüzde Şeker mahallesi olarak bilinen bölge ve civarında yeni mahalle oluşumları da meydana gelmekteydi.

Türkiye'de 1960'lı yıllarda sanayileşme ve nüfus artışına bağlı olarak büyük şehirlerde yasa dışı konut bölgeleri yaygınlaşmış; planlı gelişmeyi sağlamak üzere İller Bankası, şehir planlarının hazırlanmasına dönük proje yarışmaları düzenlemiştir. Konya'nın fiziki gelişimini

etkileyecek olan yeni şehir planı da böyle bir yarışma ile elde edildi. 1965 yılında Yavuz Taşçı ve Haluk Berksan ikilince hazırlanan şehir planının temelde üç hedefi vardı. Bunlar; şehrin güney çeperlerindeki kırsal nitelikli tarımsal alanlar üzerinde oluşan kentsel baskıların azaltılması, şehrin çeper bölgelerindeki sosyal-teknik altyapı donatı eksikliğinin giderilerek kaçak yapılaşmanın önlenmesi ve şehrin yeşil alan gereksiniminin karşılanmasıdır. Şehrin güneyindeki tarım toprakları ve doğusunda Aslım olarak adlandırılan bataklık bölge, kenti batı ve kuzey yönlerinde geliştirilmesini zorunlu kılmıştır (Komisyon, 1965; Taşçı-Berksan, 1968).

Hazırlanan 1965 planı, önündeki yirmi yıllık uygulama dönemini, sanayi sektörüne geçiş-başlangıç olarak tanımlamakta ve organize-organize olmayan sanayi bölgeleri oluşumunu desteklemektedir (Taşçı-Berksan, 1966). Bu karar, 1963 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan birinci beş yıllık kalkınma planındaki sanayiye dayalı büyüme modelinin benimsenmiş olduğunun göstergesidir. Konya'da 1965'te belediye öncülüğünde başlayan birinci organize sanayi bölgesi yatırımı, 1976'da ikinci organize sanayi bölgesi ile devam edecekti (Özdemir, 1990). Şehrin kuzey bölgesinde Ankara-İstanbul yolunun kesiştiği bir bölgede tasarlanan bu yeni üretim alanlarının yer seçiminde şehirlerarası karayolu-demiryolu varlığı etkili olmuş ve bu bölge, şehrin fiziki yapısını etkileyen önemli bir parçası hâline gelmiştir. 1965 imar planının getirdiği, şehrin fiziki karakterini şekillendirecek bir diğer büyük değişiklik, geleneksel şehir merkezine alternatif yeni bir merkez oluşturma kararıdır. Bu karar, tarihî doku üzerindeki baskıyı azaltmada önemli bir rol oynayacaktır. Bu kapsamda geleneksel şehir merkezinin kuzey batısında kültür, ticaret ve yönetim birimlerinden meydana gelen ve günümüzde Büyükşehir Belediyesi ve yakın çevresini tanımlayan bu alanda, yeni bir şehir merkezi planlanmıştır. Yeni kent merkezini, tarihî kent merkezi, Alaeddin Tepesi ve eski Fuar alanını da içine alan bir yeşil koridor-yaya aksı bütünleştirmeye dönük plan yapısı dikkat çekicidir.

Konya, 1965 nazım imar planının yürürlüğe girmesinden sonra şehrin mekânsal gelişimi küçük parçalar biçiminde üretilen ilave imar planları ile yönlendirilmiştir. Bu planlar, temelde yasa dışı konut bölgeleriyle mücadele etmek üzere bir araç olarak geliştirilen gecekondu önleme bölgeleri ve yeni sanayi alanlarının planlanması (Taşçı-Berksan, 1978) üzerine odaklanmıştı. İlk olarak günümüzde Aydınlıkevler mahallesi olarak bilinen 1 Numaralı Gecekondu Önleme Bölgesi'ne ilişkin

düzenlemeler ile süreç tamamlanmıştır. Bir diğeri uygulama alanı, günümüz Nalçacı caddesi olarak bilinen 2 Numaralı Gecekondu Önleme Bölgesi'dir. 1970'te plan yapım kararı alınmış ve kooperatif girişimciliği ile konut üretim süreci başlatılmıştır. Bir diğeri gecekondu önleme bölgesi ise, Cumhuriyet ve Binkonut mahalleleri olarak bilinen kentin kuzey gelişme koridoru üzerindeki 4 Numaralı Gecekondu Önleme Bölgesi'ni kapsamakta olup bunun için 1980'de ilave imar planı üretilmiştir (Yenice, 2012, s. 347).

Konya'nın 1970'li yılların sonlarına doğru mekânsal gelişimini derinden etkileyecek bir diğeri değişiklik, Selçuk Üniversitesi için 1979'da İstanbul yolu üzerinde, şehir merkezine 20 km uzaklıktaki yerin seçilmiş olmasıdır. Bu kararla kent, iki parçalı bir büyüme deseni gösterecek ve ancak 20 yıl sonra anakent ile üniversite bütünleşebilecekti.

Planlı gelişme geleneğinin yeni bir parçası olarak 1983'te Konya Çevre Düzeni Planı'nı Yavuz Taşçı hazırlamıştır. Bu plan, şehrin artan konut talebini karşılama isteği, üniversite alanı ve organize sanayi bölgelerinin kent çeperi dışında yer seçimi ile yeni çekim merkezleri ortaya çıkarması, kaçak yapılaşma baskılarını artırması ve olası plansız gelişmelerin kontrol altına alınması amacıyla yapılmıştır (Yenice, 2005). Yeni tanımlanan şehir yapısı artık bir sanayi kenti modelini yansıtmaktadır. Şehri kuzey yönünde geliştirme isteği, yeni sanayi alanları ve yeni konut bölgeleri ile kendini göstermektedir. Bu planın, şehrin kuzeyinde yeni bir kent merkezi inşa etme kararı, şehrin yakın gelecekte çok merkezli bir yapıya ulaşacağına işaret etmekteydi. Kent içinde kalan şehirlerarası otobüs terminalininin kuzey gelişme alanına taşınması, büyük alışveriş merkezleri ve yönetim binalarının bu bölgede inşası, bu sürecin büyük ölçüde hayata geçirildiğine işaret eder. Nitekim aynı bölgede 2014'te inşası tamamlanan yeni Stadyum, bu alanın cazibesini daha da artıracaktı.

TÜMOSAN, 1985'te şehrin kuzeyinde, Aksaray ve Ankara yolları arasında yer seçmiştir (160 ha). 1990'lı yılların ortalarında ise özel sektör girişimcilerinin bir araya gelerek oluşturdukları BÜSAN özel organize sanayi alanı, Konya'nın sanayi kentine dönüşümünü hızlandıran önemli yatırımlardan biri olmuştur.

Konya'nın 1990-1998 döneminde kaçak yapılaşma bölgeleri için hazırlanan ıslah imar planları dikkat çekicidir. 1960 planından itibaren şehri kuzeye doğru geliştirme ilkesi ve güney kesimlerinde verimli tarım

topraklarının parçalanma riskini azaltması için geliştirilen yapılaşma şartları, yarı kırsal karaktere sahip bu alanların ihtiyacına karşılık verememiştir. Bu durum bu bölgelerde kaçak yapılaşma eğilimini artırmıştı. 1984'ten itibaren birçok kez gündeme gelen İmar Affi Kanunu'nun da etkisi ile özellikle şehrin güney çeperlerinde ortaya çıkan kaçak yapılaşmaların önlenmesi ve denetim altına alınması amaçlanmaktaydı. Temel hedef, hisseli ifraz yoluyla oluşmuş arsa-arazi sorunlarının çözülmesi ve kaçak yapılaşma baskısı altındaki bölgelerin sosyal-teknik altyapı gereksiniminin karşılanmasıydı. Bu planlar arasında; Meram ilçesinde yedi ıslah İmar Planı (1990-1998); Selçuklu ilçesinde Sekiz Mahalle Revizyon İmar Planı (1998) ile Karatay ilçesinde Saraçoğlu ve Karaaslan Islah İmar Planları sayılabilir (Yenice, 2012, s.348).

Diğer taraftan 1984'te çıkarılan Büyükşehir Belediye Kanunu kapsamında, Konya 1989'da Büyükşehir statüsüne ulaşmıştı. Büyükşehir olması ile birlikte yerel yönetimin yetki, sınır ve sorumlulukları değişmişti. Bunun yanı sıra mevcut organize sanayi bölgelerinin arsa arzını karşılayamaması, kentin kuzey koridorunda mevzi planlar ile yapılan müdahalelerin nazım plan kurgusunu değiştirmesi, yeni bir bütüncül plan gerektirmekteydi. Diğer taraftan şehrin ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet edebilirliğinin artırılması ve turizm olanaklarından faydalanması için uluslararası sivil bir havaalanı, şehirlerarası demiryolu, nitelikli otel ve kongre alanlarına ihtiyaç duyulmaktaydı (Taşçı, 1998, s. 1999). Bu gereksinimler çerçevesinde 1999'da Kon-Plan 2020 ismiyle yeni bir şehir planı hazırlanarak 2000'li yıllarda Konya'nın mekânsal gelişimi yönlendirilmeye çalışılacaktı.

Hazırlanan 1999 planı, yerleşme çeperlerindeki köy ve kasabaların kente eklenmesini öngörmektedir. Bu kapsamda kentin gelişme yönleri için üç alt bölge belirlenmiştir. Birincisi Selçuk Üniversitesi ve yakın çevresini içeren İstanbul karayolu üzerindeki kuzey-kuzeybatı koridorudur. Günümüzde Bosna Hersek mahallesi olarak bilinen bu bölgede büyük ölçüde yapılaşma ve plan hedeflerine ulaşıldığı görülmektedir. Bir diğer gelişme aksı, Konya-Ereğli ve Konya-Karaman karayolları boyunca öngörülen güney koridorudur. Bu alanlarda yapılaşma izleri sürmektedir. 2000'li yıllardan itibaren yeni Adliye Binası ve KTO Karatay Üniversitesinin kentin güneydoğu bölgesinde yer seçmesi, diğer taraftan Konya Şehir Hastanesinin de bu bölgeye yakın konumu, güney koridorundaki yeni yapılaşma taleplerini artırmıştır. Şehrin gelişimindeki

üçüncü gelişme bölgesi, planda teknopol bölgesi olarak tanımlanan Ankara ve Aksaray karayolları üzerinde geliştirilen kuzeydoğu koridorudur. Bu alanın ileri teknoloji üretim alanı olması ve konut alanları ile bütünleştirilmesi hedeflenmektedir. Günümüzde işaret edilen yer üzerinde henüz bir yapılaşma bulunmamaktadır.

Konya şehri bütününe dönük 1999 ana plan sürecinin tamamlanmasının ardından, şehrin mekânsal gelişiminde kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinin giderek artan etkinliği dikkat çekmektedir. 1999 Marmara depremi sonrasında ülke gündeminde riskli konut bölgelerinin yeniden geliştirilmesine öncelikli konu başlığı olmuştur. Ancak başlangıçta kentsel dönüşüm ve yenileme uygulamaları, genelde şehir içerisinde işlevini yitirmiş alanların konut ve ticaret odaklı yeniden geliştirilmesi üzerine odaklanmaktaydı. 2000 yılında şehirlerarası otobüs terminalinin kentin kuzey gelişme koridoru bölgesine taşınmasıyla eski Otogar bölgesinin, günümüzde Kule Site olarak bilinen alışveriş merkezi, büro hizmetleri ve konut kullanımlarına dönüştürülmesi; diğer taraftan Meram Belediyesi mülkiyetine devredilen Et-Balık Kurumu alanının, konut ve ticaret kullanımlarına dönüştürülmesini öngören proje çalışmaları bu kapsamda değerlendirilebilir (Yenice, 2012, s. 349). Kentsel dönüşüm uygulamalarının bir diğer konusu ise nitelsiz konut bölgelerinin, açık ve yeşil alanları içeren, çağın gerekli sosyal donatı ve konfor şartlarına sahip nitelikli konut üretimi için yıkılarak yeniden yapılmasıdır. Bu kapsamda belediyeler ve TOKİ arasında yapılan ortaklıklar ile şehrin birçok mahallesi yeniden geliştirilmiştir. Meram Belediyesinin Çaybaşı Kentsel Dönüşüm Projesi, Akçeşme Tarihi Konya Sokağı Projesi, şehir merkezindeki Şükran Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi, TOKİ ve Meram Belediyesi iş birliği ile yürütülmekte olan Yenice-Hacı İsa Efendi mahalleleri kentsel dönüşüm projesi, Karatay Belediyesinin TOKİ ile iş birliği ve belediye öncülüğünde kurulan kooperatifler aracılığı ile yürüttüğü Kayacık-Araplar mahallesi ve Büyüksinan mahallesi kentsel dönüşüm projeleri bu çerçevede değerlendirilebilir. Diğer taraftan 2004'ten itibaren TOKİ tarafından şehrin yeni gelişme bölgeleri olan Selçuklu ilçe sınırları içerisinde Yazır mahallesinde Maliye Toplu Konut Projesi, Selçuk Üniversitesinin güneyinde Üniversite Toplu Konut Alanı ve Hastaneler bölgesi olarak da bilinen Beyhekim bölgesinde Beyhekim Toplu Konut Projesi; Meram ilçe sınırları içerisinde ve kentin güneybatı yönünde bulunan Gödene Toplu Konut Projesi ile şehrin konut taleplerinin

önemli bir kısmına cevap verilmiştir. TOKİ'nin öncülüğünde başlayan bu yatırımlar, zikredilen bölgeleri kentin gelişiminde yeni çekim merkezlerine dönüştürmüştür. En son 2019 yılında Karatay ilçe sınırlarında yer alan ve Mevlana Türbesi'nin doğusunda bulunan yaklaşık 7 ha bölge, kentsel yenileme alanı olarak ilan edilmiştir. Bölgenin, tarihî şehir dokusuna uygun ticaret, konaklama kültür ve sanat merkezi kullanımları ile kentin turizm olanaklarının artırılmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Dikkat çeken bir diğer gelişme, büyüklükleri yaklaşık 10 ile 30 ha arasında değişen kentsel yeşil alanların şehir hayatına kazandırılması olmuştur. Karatay ilçe sınırlarında Şehir Parkı, Olimpiyat Parkı, Adliye Parkı; Meram ilçe sınırlarında Karaaslan Parkı, Selçuklu ilçe sınırlarında Ecdad Bahçesi, Kelebekler Vadisi Çiçek Bahçesi, Huzur Bahçeleri ve Ankara Yolu üzerinde bulunan Türk Yıldızları Parkı, bu dönemde yapılan büyük kentsel yeşil alan düzenlemeleri içerisinde sayılabilir.

Konya-Karaman Planlama Bölgesini kapsayan 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı onayı ile 2013'te yürürlüğe girmiştir. Bu plan doğrultusunda 2016'da 1/25000 ölçekli Konya nazım imar planı yapılmıştır. Planda daha önceki planlarda yer alan genel arazi kullanım kararları büyük ölçüde devam ettirilmektedir. Konut gelişme alanlarının önemli bir kısmı, kentin batı ve kuzey yönlerinde kenti çevreleyen öneri çevre yolu ile mevcut kentsel alan arasında çözülmektedir. Bununla birlikte şehrin güney yönlerinde de konut gelişim deseni gözlemlenmektedir. Üretim alanları şehrin kuzeydoğu ve doğu yönlerinde Ankara, Aksaray ve Adana karayolları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Karaman yolu koridorunda ise organize tarım ve hayvancılık alanı dikkat çekmektedir.

İçinde bulunduğumuz dönemde büyük kamu yatırımları, Konya kentinin gelişimi ve fiziki çehresinin değişiminde önemli rol oynamaktadır. Konya kent merkezinde kalan eski Stadyum alanının Millet Bahçesi yapılmasına dönük çalışmalar, şehrin güneydoğu kesiminde inşası tamamlanan Şehir Hastanesi, yeni kurulan devlet ve vakıf üniversiteleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Nitekim şehrin kuzey, güneydoğu ve güneybatı yönlerinde sürdürülen bu yatırımlar, bulunduğu alanlarda şehir için yeni gelişme ve çekim odakları meydana getirmektedir. Bu yeni odaklar kent makroformunda üç kutuplu bir kentsel gelişme deseni ortaya çıkarmaktadır. TOKİ ile birlikte yürütülen projeler, kentin kuzey,

kuzeydoğu ve güney çeper bölgelerini, alt ve orta gelir grubu için yeni konut gelişme alanlarına dönüştürmüştür.

Son beş yıl içerisinde ise “*Yeni Türkiye Vizyonu*” ve bunun kentsel alanlardaki etkisi olarak büyük kamu yatırımları, şehirlerin fiziki yapısının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Şehir Hastaneleri ve Millet Bahçeleri adıyla tanımlanan büyük kentsel yeşil alanlar, stadyumlar ve sosyal-kültürel tesisler bu kapsamda değerlendirilebilir. Erken Cumhuriyet döneminde başlayan ve hızlı kentleşme sürecinde sekteye uğrayan şehirlerin güzelleştirilmesi ve çağdaş kent görünümü kazandırma arzusu, günümüz yönetiminin kentsel politikaları ile büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir. Hükümet ve belediyeler tarafından kentsel alanlarda yürütölen kamu odaklı yatırımlar ve büyük ölçekli projelerin, cumhuriyetin yarım kalan şehirleri modern görünüme ulaştırma hedefini tamamlamaya dönük müdahaleler olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Gelecekle İlgili Teklifler

Konya 1970’ten bu yana yirmi kat büyüyerek normalin üstünde bir gelişme göstermiştir. 70 bin nüfustan 1.5 milyona yaklaşılmıştır. Tarihi Konya, artık şehir deryasının içinde bir küçük semt durumundadır. Selçuklu döneminin havası latif, sulak ve yeşil Konya şehri, beton binaların hücumuna uğramıştır. Cazibe merkezi olarak gelişmesi, takdir edilecek bir hâl olsa da böylesine katlanarak büyümesi çok yönlü sorunların kaynağı olmaktadır. En başta temiz hava alma, kolay ulaşım, şehri şehir yapan insan ilişkileri yönünden geleceği güzelleştirmek adına tedbirlerin geliştirilmesi; geniş bir alana yayılan şehrin, farklı yükseliş, hayatı kolaylaştırıp güzelleştirme yollarını denemesi gerekmektedir.

Bunun için doğal yapıyı gözönünde bulundurarak, kapatılan “*Aslım Çöplüğü*”nü de kapsayacak şekilde “*Aslım Gölü*”nün yeniden diriltilmesi gerekmektedir. Aslım Gölü, ortasında oluşturulacak cazip sosyal tesisleriyle, Alaeddin Tepesi büyüklüğünde bir ada ile canlandırılabilir. Doğal hava akımının yerel meltemlerle gelişmesi için Meram Aydın Çavuş tepelerinin ağaçlandırıldığı gibi kenti çevreleyen çıplak diğer dağlar da süratle ağaçlandırılmalıdır. Takkeli Dağ’ın ağaçlandırılması ve Rahmet Ormanları, ağaçlı adalar olarak olumlu gelişmelerdir. Arada boşluk bırakılmadan Bozdağlar dâhil olmak üzere ağaçlandırılarak yeşil bir kuşak oluşturulmalıdır. Böylece doğal hava

sirkülasyonu ile “*Gedaver*”ler çoğalacaktır. Hızlı, yığın hâlinde büyüyen şehrin, irtifası düşük geniş alanları günümüzde boğulmak üzeredir. Şehir Hastanesi ve çevresinin, özellikle Karatay bölgesinin göl ve ağaçlandırma çalışması, oksijen soluma aracı olacaktır.

Şehir içi ulaşımda metronun hızlandırılması gerekmektedir. Yalnız büyüme oranı ile kıyaslandığında bu yeterli gelmeyecektir. Alaeddin Tepesi merkez olmak üzere şehrin doğu-batı, güney-kuzey ulaşımının, köstebek yollarla yeraltına alınma zamanı geçmiş bulunmaktadır. Motorlu taşıt ulaşımında toprak üstü yollar yerine, trafiği rahatlatıp hızlandıracak tünel yolların yeraltını ağ gibi örmesi şehri rahatlatacaktır. Tünel yollarla birlikte Alaeddin Tepesi'nin en az 25 m altında, şehrin en büyük sığmağı, aynı zamanda alışveriş merkezi yapılabilir. Tarihi höyüğün 20 m altı doğal toprak yapısı olacağından büyüyen şehrin alternatif mekânlarından birisi bu merkezde gerçekleştirilebilir. Ayrıca, Alaeddin Tepesi'nden Köyceğiz'e, Meram'a havadan seyirlik yolcu hatları kurmak çok zor bir şey değildir. Mevcut yol hatlarının hava sahasının çoğunlukla kullanılabilceği teleferik-telesiyej türü hatlar, yeni dolmuş seferleri durumunda olacak, şehrin havasına olumlu katkıda bulunacaktır.

Havayı kirleten taşıtlar yerine, alternatif ulaşım araçlarının ikamesine, başlatılan bisiklet yollarının daha da geliştirilmesiyle devam edilmelidir. Artırılan bisiklet kullanımı aynı oranda motorlu, gürültülü, kirletici taşıtların kullanımının azaltılmasını sağlayacaktır.

Mesken yeri üretiminde çok katlı bina yerine şehrin batısındaki dağlık kesimlerde yaz-kış kullanılabilcek bahçeli evlerin geliştirilmesi ihtiyaç hâline gelmiştir. Doğa ile içiçe ve huzur dolu bir bahçeli evde yaşama sevinci, alternatif olarak insanımıza sunulmalı, hatta buna özendirilmelidir. Üstüste nüfusun yaşadığı zeminlerin, salgın hastalıklar dönemlerinde getirdiği riske karşı da bu, sağlıklı bir şehirleşme tedbiri olacaktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Konya Şer'iyeh Sicili, (Kısaltma: *KŞS*), no. 1; 3; 11; 14; 16; 39; 42; 45; 49; 50; 52; 53; 56; 57.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ŞD, 01222.000.67.002.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 138.7.1; 30-18-1-2/109-68-10.

ATASE, 5.2.1335, A. 1/1, D. 143, F. 23 (29-22) 5 Şubat 1919 tarihli Mersinli Cemal Paşa'nın telgrafı.

Diğer Kaynaklar

Ahmet Eflâkî. (1973). *Âriflerin menkıbeleri-I (Menakib al-Ârifin)* (Çev. T. Yazıcı). İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Aksarayî. (1943). *Selçukî devletleri tarihi* (Çev. M. N. Gençosman). Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi.

Altay, F. (1970). *10 yıl savaş 1912-1922 ve sonrası (görüp geçirdiklerim)*. İstanbul: İnsel Yayınları.

Anonim. (1952). *Târih-i Âl-i Selçuk der-Anadolu/Anadolu Selçukluları Devleti tarihi-III* (Çev. F. N. Uzluğ). Ankara: Örnek Matbaası.

Arabacı, C. (1991). *Millî Mücadele dönemi Konya öğretmenleri*. Konya: Damla Matbaacılık.

Arabacı, C. (1998). *1900-1924 Osmanlı döneminde Konya medreseleri*. Konya: Konya Ticaret Odası.

Arabacı, C. (1999). *Geçmişten günümüze Konya Ticaret Odası 1882-1999*. Konya: Konya Ticaret Odası.

Arabacı, C. (2016). *Kısa Konya tarihi*. Konya: Makine Mühendisleri Odası.

Atçeken, Z. (1994). Sultan Alaeddin sarayı ve Konya köşkü hakkında. *Vakıflar Dergisi*, (23), 103-113.

Aydınöz, A. A. Aydın Çavuş (Aydın Aydınöz). *Konya Ansiklopedisi, I*, 364-365. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Küçükdağ, Y., Arabacı, C. ve Yenice, M. S. (2020, Ekim). Tarihi süreç içinde Konya şehrinin fiziki gelişimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 1-38.

- Baykara, T. (1998). *Türkiye Selçukluları devrinde Konya*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.
- Baykara, T. (2002). Konya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26, 182-187. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Doğan, M. S. Alavardı-Sille dekovil hattı. *Konya Ansiklopedisi*, I, 174-175. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Duran, R. (2012). Değirmenler. *Konya Ansiklopedisi*, III, 27-31. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1995). *XVI. yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid* (Çev. A. Berktay). İstanbul: Homer Yayınları.
- Göçer, O. (1965). Konya imar plânı proje müsabakası sergisinin düşündürdükleri. *Mimarlık*, 3 (7), 20-22.
- Işık, A. (2012a). Dede bahçesi. *Konya Ansiklopedisi*, III, 23-24. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Işık, A. (2012b). Gülcülük. *Konya Ansiklopedisi*, IV, 38-42. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- İbn Battûta. (2004). *Seyahatnâm-I* (Çev. A. S. Aykut). İstanbul: YKY.
- İbn Bibi. (1996). *el-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçuk-Name)-II* (Çev. M. Öztürk). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karpuz, H. (2012a). Hava Şehitleri Anıtı. *Konya Ansiklopedisi*, IV, 212. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Karpuz, H. (2012b). Havzan mahallesi. *Konya Ansiklopedisi*, IV, 212-214. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Koçak, F. (2014). Larende caddesi. *Konya Ansiklopedisi*, VI, 241-242. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Komisyön. (1949). *Belediyeler yillığı*, I. Ankara: İller Bankası.
- Komisyön. (1965). *Konya imar planı yarışmasında birinciliği kazanan müsabıkın izah raporu*.
- Koner, M. M. (1945). Konya-Ankara demiryolu hakkında Konyalıların ricası: Konya-Ankara demiryolu. *Ekekon*, (2321), 1.

Küçükdağ, Y., Arabacı, C. ve Yenice, M. S. (2020, Ekim). Tarihi süreç içinde Konya şehrinin fiziki gelişimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 1-38.

- Konyalı, İ. H. (1964). *Âbideleri ve kitabeleri ile Konya tarihi*. Konya: Yeni Kitap Basımevi.
- Kuş, A. (2013). Ulaşım. *Konya Ansiklopedisi*, V, 353-357. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Küçükdağ, Y. (1989). *Lâle devri'nde Konya* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Küçükdağ, Y. (2004a). Konya Kalesi'nin Ahmedek bölümüne dair. *Konya Şehri'nin fizikî ve sosyo-ekonomik yapısı-makeleler-I* içinde (s. 13-23). Konya: Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Küçükdağ, Y. (2004b). Konya Mevlânâ Dergâhı ve Türbe Hamamı'na dair iki Mevlevî vakfiyesi, *Konya Şehri'nin fizikî ve sosyo-ekonomik yapısı-makeleler-I* içinde (s. 171-215). Konya Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Küçükdağ, Y. (2004c). Konya'da Osmanlı döneminde inşa edilen tekke ve zaviyeler. *Konya Şehri'nin fizikî ve sosyo-ekonomik yapısı-makeleler-I* içinde (s. 147-161). Konya: Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Küçükdağ, Y. ve Akman, İ. H. (2015). Konya'da Ali Gâv Tekkesi, Vakıfları ve Vakfiyeleri. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (19), 19-34.
- Küçükdağ, Y. (2017). *Piri Mehmet Paşa*. Aksaray: Aksaray Belediyesi Kültür Yayınları.
- Küçükdağ, Y. (2019a). Konya Sultan Selim İmareti Vakıfları ve Vakfiyesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (3), 1-53. Erişim adresi: <http://karataysad.com/wp-content/uploads/2019/10/1-53.pdf>
- Küçükdağ, Y. (2019b). *Konya'da Ahilik-Ahi yapıları, makaleler*. Konya: Karatay Belediyesi Kültür Yayınları.
- Küçükdağ, Y. (2020). *Konya Alaeddin Darüşşifası*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Muşmal, H. (2014). Çarşı yangını. *Konya Ansiklopedisi*, II, 298-300. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Nazmi, Dr. (2009). *Türkiye'nin sıhhi-i ictimâi coğrafyası: Konya vilayeti* (Haz. M. Karayaman). Konya: Çizgi Kitabevi.

Küçükdağ, Y., Arabacı, C. ve Yenice, M. S. (2020, Ekim). Tarihi süreç içinde Konya şehrinin fiziki gelişimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 1-38.

- Neşri. (2008). *Cihânnümâ* (Haz. N. Öztürk). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Önder, M. (1971). *Mevlâna şehri Konya*. Ankara: Konya Turizm Derneği.
- Özdemir, M. (1990). *Türkiye’de organize sanayi bölgeleri*. Ankara: TOBB.
- Özerdem, A. F. ve Diken, A. (2011). Konya suyunun dünü bugünü. *I. Konya Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı (26-27 Kasım 2011)*. Konya.
- Sipehsâlâr, M. F. (2019). *Mevlâna ve etrafındakiler* (Haz. M. Çıpan). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şahabettin. (1933a). Konya şehir planı üzerinde etütler. *Arkitekt*, 12 (36), 363-364.
- Şahabettin. (1933b). Konya şehir planı üzerinde etütler. *Arkitekt*, 2 (38), 46-47.
- Şahabettin. (1934a). Konya şehir planı üzerinde etütler. *Arkitekt*, 4 (40), 121-122.
- Şahabettin. (1934b). Konya şehir planı üzerinde etütler. *Arkitekt*, 5 (41), 145-146.
- Şikâri. (2005). Karamanoğulları tarihi. *Karaman Tarihi ve Kültürü-II* içinde (s. 29-391). Karaman: İl Kültür Turizm Müdürlüğü.
- Taşçı, Y. ve Berksan, H. (1966). *Nazım İmar Planı İzah Notu*.
- Taşçı, Y. ve Berksan, H. (1968). *1/5000 ve 1/1000 Ölçekli İmar Planı İzah Raporu*.
- Taşçı, Y. ve Berksan, H. (1978). *Organize sanayi bölgesi 2. etap imar planı izah notu*.
- Taşçı, Y. (1998). *Kon-Plan 2020; Konya 2020 Nazım Plan Revizyonu Raporu* (Birinci Kısım). Ankara: Taşçı Mimarlık ve Planlama Atölyesi.
- Taşçı, Y. (1999). *Kon-Plan 2020; Konya 2020 Nazım Plan Revizyonu Raporu* (İkinci Kısım). Ankara-İzmir: Taşçı Mimarlık ve Planlama Atölyesi.
- Texier, C. (1339). *Küçük Asya-I* (Çev. A. Suat). İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- Ulutürk, M. (2012). Dere. *Konya Ansiklopedisi, III*, 55-59. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Küçükdağ, Y., Arabacı, C. ve Yenice, M. S. (2020, Ekim). Tarihi süreç içinde Konya şehrinin fiziki gelişimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 1-38.

Uz, M. A. ve Doğan, M. (2017). *Belgelerde adım adım Konya*. Konya: Meram Belediyesi Kültür Yayınları.

Ünver, S. (1967). Yetmiş yıl önce, Konya. *Bellekten*, 31 (122), 201-220.

Yasa, A. (1996). *Anadolu Selçukluları döneminde Türk-İslâm şehri olarak Konya* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yenice, M. S. (2005). *Kentsel Planlama Sürecinde Konya Kent Formunun Gelişimi Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Yenice, M. S. (2012). Konya kentinin planlama tarihi ve mekânsal gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 27 (4), 343-350.

Elektronik Kaynaklar

konya.dhmi.gov.tr, e.t. 25.07.2020.

CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR KARAMAN ŞEHİRSEL YAPISININ DEğİŞİM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Hacı Mustafa ERAVCI*

z

Araştırmacılar tarafından Şimdiye kadar Karaman Şehir tarihine dair birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar, daha ziyade tarihî verilere dayalı dönemsel Şehrin sosyoekonomik ve kültürel envanterini çıkaran alışmalaradır. Hlbuki birçok disiplini kullanarak ortaya çıkacak olan Şehir gelişim tarihi ve tarihsel süreçteki dönüşümü ortaya koyacak çalışmalar bulunmamaktadır. İŞte bu çalışmada eski adı ile Lârende Şimdiki adı ile Karaman Şehrinin kuruluşundan Cumhuriyet tarihine kadar Şehrin fiziksel gelişimi, bu fiziksel Őekillenmeyi oluşturan ögeler, bunların dönemsel değişim ve dönüşümleri aydınlatılacaktır. Şehrin mekânsal gelişim ve dönüşümü aydınlatılırken bunu oluşturan paradigma ve parametreler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lârende, Karaman, Şehir.

---

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, hmeravci@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9092-8448.

The Change and Transformation Process of the Karaman Urban Structure Until the Republic Period

Abstract

So far, many studies have been conducted by researchers on the history of Karaman city. These are rather studies that produce a socio-economic and cultural inventory of the periodic City based on historical data. However, there are no studies that will reveal the history of city development and the transformation in the historical process that will occur using many disciplines. In this study, the physical development of the city from the establishment of the city of Karaman with its old name and the current name of Larende to the history of the Republic, the elements that make up this physical formation, their periodic changes and transformations will be illuminated. Spatial development and transformation of the city were illuminated, focusing on the paradigms and parameters that make up it.

Keywords: Larende, Karaman, City.

Giriş

Karaman Şehri Konya havzasının güneydoğusunda Akdeniz kıyılarını Anadolu'nun iç kesimlerine bağlayan tarihî ticaret yolunun (Silifke-Mut-Karaman-Konya yolu) doğu yönü üzerinde Torosların kuzey eteklerinde ovaya doğru uzanan arazi üzerinde kurulmuştur. Sertavul geçidinin iç geçiş hattındaki ana menzil olan bu Şehir, su kaynakları bakımından Toros dağlarından kaynaklı İbrala deresi, Fisandon (Dereköy) ve Deliçay'dan beslenirken, Şehrin doğusundaki Çavuş, kuzeydoğusundaki Süleyman Hacı gölleri Şehrin diğer su kaynaklarıdır. Şehir eski tarihlerden XVI. yüzyıl başına kadar Ereğli'yi Konya'ya bağlayan yolun kesişme yerinde bulunması ve dahi Karamanoğulları döneminde Silifke, beyliğin denize açılan kapısı olduğu için ayrıca Kıbrıs'ın fethinden sonra ortaya çıkan yeni jeopolitik konumu nedeni ile özel bir öneme sahip olmuştur (Kramers, 1955, s. 309; Tuncel, 2001, s. 444).

Karaman'ın eski adı Lârende olup, bu ismin Hitit Őehirlerinden “*Lanta*” ve “*Lalanta*” ile Laranta isimli bir merkezden geldiği ve Şehir adının tarihsel süreçte değişim yaşayarak özellikle Türk döneminde incelenerek Lârende hâlini aldığı kabul edilmektedir. Lârende adı, Hitit döneminden XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılmıştır. Osmanlı döneminde ise Lârende adının yanında Karamanoğullarına izafeten Karaman adı da kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim klasik dönem Osmanlı belgelerinde “*Lârende nam-ı diğer Karaman*” şeklinde geçmiştir. Ayrıca Şehir surla çevrili olduğu için “*Mahmiye-i Lârende*” diye de adlandırılmıştır (Tuncel, 2001, s. 444; Cengiz, 2008, s. 16-17; Gümüşçü, 2001, s. 2).

Karaman'ın Şehirsel Yapısının Değişim ve Dönüşüm Süreci

Şehre ilk önce ne zaman, kimlerin yerleştiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Fakat kalenin üzerinde oturduğu tepenin muhtemelen bir Neolitik dönem höyüğü olması, ayrıca Hititler döneminde bu bölgede Lârende adına benzeyen Lalanta veya Lanta adında bir yerleşim yerinin olması, burada insanların M 8000'den beri yaşadığını göstermektedir. Şehir önce Hititler, ardından sırasıyla VII. yüzyılda Frigyalılar, VI. yüzyılda Lidyalılar, V. yüzyıl sonlarında Perslerin hâkimiyeti altına girdi. Anadolu'da Pers hâkimiyetine son veren İskender (M.336-323) ve

haleflerinin, Roma ve 395'ten itibaren de Bizans İmparatorluğu'nun topraklarına katıldı. Roma döneminde küçük müstahkem bir yerleşim birimi olarak dikkat çeken Lârende'nin Bizans döneminde dinî açıdan kutsal bir sahada olması yanında tarım, hayvancılık potansiyeli ile önemli yollar üzerinde bulunmasına bağlı olarak ticari faaliyetlerinin yoğunlaşması nedeni ile nüfusu artmıştır (Doğan, 2012, s. 20-50; Gümüşçü, 2001, s. 43). Belli başlı Anadolu Orta Çağ kentlerinde (Ankara örneğinde) olduğu gibi Lârende Şehri de güvenlik bağlamında iç kale ile beraber yeni surlarla yani orta hisar diye ifade edilen surlar ile kuşatılmış olmalıdır. Bu döneme dair mekânsal öğeler bulunmamakla beraber depolar, askerî üniteler ve diğer halk unsurları burada yaşamışlardır. Hristiyanlığa ait ibadet ve eğitim mekânlarının çok yakın çevrede olması bu olasılığı güçlendirmektedir.

Şehir VII ve IX. yüzyıllarda iki defa Müslüman Arap ordularının hücumuna maruz kaldı. Türklerin Anadolu'ya girişini müteakip Selçukluların ve Dânişmendlilerin eline geçti. II. Kılıcarıslan döneminde (1155-1192) Anadolu Selçuklu topraklarına katıldı (1165). III. Haçlı Seferi sonrasında Kilikya Ermeni Kralı II. Leon tarafından zapt edildi ise de 1216'da Şehri Selçuklu Sultanı İzzeddin I. Keykâvus'a (1211-1220) terk etmek zorunda kaldı. Selçuklu sultanı ve halefi Alâeddin Keykubad (1221-1237) uc Şehri olarak Lârende'de kaleyi tahkim ederek bölgede ilk Türk yerleşimini gerçekleştirdiler. Ayrıca Moğol istilası önünden kaçıp gelen Oğuz boylarından Salur ve Avşarlar bu bölgeye yerleştirildi. Şehir merkezine ise Mevlâna (ö.1273) ailesi gibi birçok Őehirli aile ve tasavvuf erbabı yerleşerek burada Türk kültürünün kökleşmesine öncülük etmişlerdir. Selçukluların çöküş dönemi sırasında Lârende, Karaman Bey liderliğinde kurulan Karamanoğulları Beyliği'nin eline geçti (654/1256) ve daha sonra beyliğin merkezi oldu (Eravcı, 2013, s. 78-84).

Mevlâna ailesi, tasavvuf ehlinin piri olan Taptuk Emre ve diğer tasavvuf erbabının Lârende'yi yaşam alanı olarak seçmeleri ve Karamanoğlu Mehmet Bey (1261-1277) zamanında Şehrin beyliğin merkezi olması Şehrin mekânsal öğelerinde ciddi gelişim gösterdi. Her Şeyden önce hisar yeniden onarılarak iç kaledeki saray yanında Karamanoğulları bürokrasisi için de orta hisar alanında saray ve köşk gibi yeni yaşam üniteleri inşa edildi. Ayrıca yeni gelen unsurlara bağlı olarak cami, medrese ve zaviye merkezli yeni yaşam alanları ile yine bu yaşam alanlarının hareketliliğinin yoğun olduğu kesişme yerlerinde de yeni ticari

alanlar gelişim gösterdi (Şikârî, 2005, s. 16). Böylece şehir, siyasal güç merkezi olma yanında önemli bir ticaret ve kültür merkezi hâline geldi. Nitekim bu yeni millî kimlik çerçevesinde Karamanoğlu Mehmet Bey, 1277 tarihli meşhur fermanında “Şimden geru hiç kimesne kapıda, divanda, mecliste, seyranda Türk dilinden özge söz söylemesinler” diyerek millî birliğe ve kimliğe dikkat çekmiştir (Eravcı, 2012, s. 1). Yine aynı şekilde bu dönemde Lârende’de Karamanoğlu adına sikke kesilmiştir. Şehirle ilgili izlenimlerini 1332 yılında Lârende’yi ziyaret eden İbn Battuta suyu, bağ ve bahçeleri bol, güzel bir şehir olduğunu, ayrıca Bedreddin Mahmut Bey oğlu İbrahim Bey’in sarayında kaldığını belirtmiştir (İbn Battuta, 2007, s. 413).

Lârende ve çevresi, verimli ovaları ve geri kalan bölgesindeki hayvancılık üretimi ile Akdeniz ve İç Anadolu’yu birbirine bağlayan Gülek ve Sertavul geçitlerinin geçtiği tarihî ticaret yollarının geçmek zorunda olduğu bir güzergâha bağlı geniş yerleşim alanlarının başkenti ve pazarı olmasına bağlı olarak Karamanoğulları döneminde çok büyümüşü. Öyle ki Karaman tarihçisi Şikârî, Fatih’in (1451-1481) emriyle Gedik Ahmet Paşa’nın (ö.1482) ele geçirdiği sırada şehri anlatırken 117 mahalle, 4 büyük cami, 307 vakit mescidi, 29 hamam, 4 medrese, 7 hânkahı yıktığını yazar. Başka bir yerde ise Gedik Ahmet Paşa’nın Lârende’yi Karamanoğlu Kasım Bey’in (ö.1483) elinden alınca onun sarayı yerine bir hisar yaptırıp Karamanoğullarından kalma ne kadar büyük bina varsa yıktırıp malzemesini hisar inşa ettirirken kullandığını yazmaktadır. Yine Şikârî, şehir Osmanlılara geçince yapılanları bir bir anlatmıştır. Buna göre Gedik Ahmet Paşa, bir orduyla gelerek Lârende’yi ateşe vermiş, şehri harap etmiştir. Bu sırada birçok güzel saray, köşk ile Sultan, Nizamşah, Kaşı, Hasan Basri ve Karaman camilerini yıkmıştır (Şikârî, 2005, s. 112-113, 197-198).

Bu bilgiler bize Lârende’nin Karamanoğulları döneminde ulaştığı parlak devri gösterdiği gibi aynı zamanda Osmanlı darbesi ile büyük bir yıkım yaşadığını da göstermektedir. Karamanoğulları döneminden kalan şehrin çekirdeğini oluşturan yapısal öğelerden Aktekke Camii, Pir Ahmet Camii, Çelebi Camii, Hacıbeyler Camii, Kaya Halil Camii, Saadeddin Ali Camii, Siyahse Camii, İbrahim Bey İmareti ve Bedesteni, Hatuniye Medresesi, Emir Musa Medresesi, Alpgazi Hamamı, Emirşah ve Hatun Hamamı gibi eşsiz eserler yanında yapım yılı belli olmayan ancak Karaman dönemine aitliği ispat edilmiş cami, mescit, hamam, medrese,

zaviye çeşme ve han gibi yapılar yanında şehrin içme su yollarının bu dönemde yapılması şehrin zenginliğini ve mekânsal boyutunu göstermektedir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı ilk döneminde şehir yaralarını hızla sarıp yaşamlarını kolaylaştırmak ve daha fazla hizmet almak için var olan vakıfları ihya etmiştir. Ayrıca yeni vakıf müesseseleri kurarak büyüüp gelişmeye devam etmiştir. Lârende XVI. yüzyılda geniş bir çevrenin en büyük yerleşim merkezi olduğundan kentin yeni yönetim yapılanması ile yeni mekânsal kimlik kazanması daha kolay ve hızlı olmuştur. Zira mezkûr dönemde şehrin merkez yapısını oluşturan seleflerinden kalan Cuma camisi olarak, şehirde Alaeddin Bey, İbrahim Bey, Mader-i Mevlâna (Aktekke), Kirişçi Baba (Yunus Emre) ve Yeni Minare camileri önemli yerlerini muhafaza etmiştir. Ayrıca Şikârî'nin kaydından da anlaşıldığı gibi Gedik Ahmet Paşa şehrin kalesini yeniden yaptırmıştı. Evliya Çelebi'nin tasvir ettiği bir kapısı bulunan iç kale (Ehmedek) ile iki kapısı bulunan orta kale paşanın yaptırdığı kale ve surlardır. Ayrıca yine seyyahın altını çizdiği 12 kapısı bulunan dış sur ise, Ankara şehri örneğinde olduğu gibi Celali isyanları bağlamında yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer kalelerde olduğu gibi iç-kale, dizdar ve diğer yöneticilerin oturduğu, vergilerin korunduğu, askerî muhafızlar ile cephanelerin bulunduğu bir yerdir. Orta Hisar veya mezkûr dönemde Hisariçi Mahallesi olarak adlandırılan yerleşim alanında ise 130 kişiden oluşan küçük bir eşraf kesimi yaşamakta idi (Gümüşcü, 2001, s. 55).

Şehrin en önemli diğer mekânsal öğelerinden biri de ticaret merkezleri olan pazar ve çarşılarıdır. Şehir sakinlerinin bulunduğu yerleşim alanları bu dinî ve ticari öğeler etrafında şekillenmiştir. Karaman'da bu mekânsal öğeler büyük ölçüde daha Karamanoğulları döneminden kalan yapılar ile devam etmiştir. Bu bağlamda şehirde bulunan mahallelerden bazılarının ismi orada yapılan veya daha eskiden yapılmış olan faaliyetlerin adını almıştır. Bunlar arasında Şambazarı, Ibruklu, Köhne Bazaristan, Köhne Tahıl Bazarı, Kirişçibaba ve Kadıdükkân isimleri dikkat çekmektedir. Bu dönemde Lârende şehirde ticarete konu olan belli başlı ürünler; tahıl, tuz, kumaş çeşitleri, pamuk, halı, incir, deri, su kapları, at, katır, kürek, koyun ve tulum peyniri gibi ürünlerdir. Bu ürünlere dayalı üretim mekânları ise şehirde kapan, başhane, debbağhane, bozahane, yağhane, şemhane, bezirhane, boyahane gibi üretim alanlarıdır. Ayrıca kirbas, kav, meyve, üzüm, kovan ve bal mumu, kumaş üretimi de

Eravcı, H. M. (2020, Ekim). Cumhuriyet dönemine kadar Karaman şehrinsel yapısının değişim ve dönüşüm süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 39-56.

ekonomik hayatta önemli yer tutan ürün ve mallardır. Bunlardan başka şehirde yaycı, boyacı, penbeci, cebeci, kasap, yoğurtçu, helvacı, iplikçi, hallaç, neccar, mücellid, kahvehane, derici, börekçi, dülgör, şerbetçi, keçeci, fırın, keskici, cüllah gibi çeşitli mal üreticileri ve üretim yerleri de bulunmakta idi (Gümüşçü, 2001, s. 80-90). Lârende’de ham madde üretim sahaları genellikle şehir dışında yer alırken, sanayi ve hizmet üretim sahaları şehrin çarşısı durumundaki mahallelerdedir. Şehir merkezindeki ticaret ve zanaat yerleri, Eski Bezzazistan, Eski Tahıl Pazarı (Bazar-ı Galle-i Köhne), Uluzaviye, Kadıdükkanı, Fenari, Kirişçi Baba ve Şam Bazarı’dır. Yani şehrin ticari faaliyetin en yoğun olduğu en önemli alanlar Şam ve Konya kapıları güzergâhlarıdır. Bugün de bu mahaller hemen hemen aynı işlevsel karakterini sürdürmekte olup, mekânsal konum olarak kaleden itibaren genel hatlarıyla doğu-batı doğrultusunda uzanan İsmetpaşa caddesinin iki tarafında yer almaktadır. Bu cadde boyundaki mahalleler kaleden Yunus Emre Camii’ne kadar Karaman şehrinin çarşısı, ekonomik hayatın can damarı, sosyal hayatın canlı olduğu yer durumundadır.

Şehre bu dönemde kimlik kazandıran diğer öğeler ise dinî ve eğitim yapılarıdır. 1530 yılında şehirde 4 cami varken mahalle aralarında 25 adet mescit ve 10 adet zaviye bulunmaktadır. Üstelik bu zaviyelerden Kıçı, Mansur Dede, Hacı Abbas ve Kirişçi Baba zaviyeleri etrafında mahalleler oluştuğu için mahalleye isimlerini vermişlerdir. Bunların yanında şehirde bir darülhatib, üç darülhüffaz, bir muallimhane, bir kalenderhane ve bir haydarhane bulunmaktadır. Ayrıca yedi adet medrese olup başlıcaları Emir Musa, Halil Bey, Melek Hatun, Eskici, Şeyh Çelebi, Hacı Alaeddin ve İbrahim Bey medreseleridir (Gümüşçü, 2001, s. 120-150).

Şehri oluşturan en önemli birimlerinden biri de mahalledir. 1500 tarihinde şehirde 32 mahalle varken 84 yıl sonra buna altı mahalle eklenmiştir. Bunlar Ali Fakih, Muhib Fakih, Şeyh Zeynel Abidin, Şeyh Alaeddin, Taşkesik ve Cedit ile Hisar mahalleleridir. Bunlardan muhtemelen hisar içindeki yerleşim üniteleri birleştirilerek Hisar Mahallesi olarak kaydedilmiştir. Ancak diğer beş mahallenin yeni kurulan mahalleler olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan 1592 tarihinde ise şehirde büyük değişim yaşanırken Yenlizade, Astala, Midelen, Gaziepir, Köhne Fikir Pazarı ve Köhne İlim Pazarı gibi mahaller kurulmaktadır. Muhtemelen bunlar ya yeni kurulmuş veya mahallelerin yeniden

Eravcı, H. M. (2020, Ekim). Cumhuriyet dönemine kadar Karaman Şehirsel yapısının değişim ve dđnüşüm süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 39-56.

Őekillenmesi ile ortaya çıkmış mahallelerdir. Şehirde mahalle isimleri çok çeşitli kaynaklardan almış olup; ismi “*Mescid-i Zeynel Abidin ve Mescid-i Muhib Fakih*” gibi mahalle adları yanında, 14 mahalle ise “*Mansurdede, Ali Fakih, Ahi Osman, Ali Őahane, Abbas, Hoca Mahmud*” gibi önemli bir kişi adını veya yaptığı işle beraber seçkin kişi adı ile anılmıştır. Bunlar arasında zaviyeden veya kurucusunun adını alan “*Uluzaviye, Kiçizaviye, Zaviye-i Mansur Dede, Zaviye-i Kirişçi Baba ve Zaviye-i Alaeddin*” mahalleleridir. Darülhuffazdan adını alan ise Darulhüffazı Hoca Mahmut bu meyanda sayılabilir. Geri kalan mahalle adları ise yer, mevki, nesne veya yapılan işten dolayı almışlardır. Sadece Lârende’de gayrimüslimlerin yaşadığı Zimmiyan veya Gebran olarak kayıtlı bir mahalle bulunmaktadır (Gümüşcü, 2001, s. 102-112).

Lârende, Osmanlı idari teşkilatında merkezi Konya olan Karaman eyaletinin Lârende livasının merkezi olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi XVI. yüzyıl başından itibaren Şehir giderek fiziki bakımdan genişlemiş, yeni mahalleler kurulmuştur. Kuşkusuz mahalle sayısına paralel olarak nüfusu da artmıştır. II. Bayezid devrinde (1481-1512) yaklaşık 2600 dolayında olan nüfus, 1584 tarihinde 7000 civarına yükselmiştir (Aköz, 1992, s. 122-123). XVI. yüzyılın sonlarında en fazla nüfuslu mahalleler Abbas, Ali Osman, Çeltek, Hoca Mahmut ve Fenârî mahalleleriydi. Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında II. Selim döneminde Karapınar menziline inşa edilmesine bağlı Çukurova’yu İç Anadolu’ya bağlayan Gürbulak geçit yolunu Konya’ya bağlayan güzergâhın Ereğli-Karapınar-Konya güzergâhına geçmesi Lârende’yi olumsuz etkilemiş ise de 1571 yılında Kıbrıs adasının fethi ile Sertavul geçidinin önem kazanması Karaman’ın ticari potansiyeline etki etmiştir. Nitekim yüzyılın son çeyreğinde kırsaldan ve Silifke tarafından Şehir merkezi Lârende’ye göçler vuku bulmuştur. Bunlar daha çok Lârende’nin geniş sahanının ekonomik merkezi olmasına bağlı gelişen çekiciliği, kırsal kesimde arazi parçalanmasına bağlı ortaya çıkan geçim sıkıntısı, huzursuzluk gibi itici etmenler ile Celali hareketlerine bağlı olarak gelişmiştir. Bu dönemde en fazla göç alan mahalleler Mescid-i Muhib Fakih, Kazalpa, Taşkesdik, Kadıdükkâni, Kirişçibaba ve Hoca Mahmut mahalleridir (Gümüşcü, 2001, s. 198).

Şehirde, XVII. yüzyılın ilk yarısında 26 mahalle genel olarak varlıklarını sürdürürken altı yeni mahalle kurulmuştur. Bunlar Çam Pazarı (Cam Pazarı), Zive, Őahruh, Bazar-ı Galle-i Köhne, Kiçi Zaviye ve Çardak

adlı mahallelerdir. Diğer taraftan aynı dönemde Ali Fakih, Emeksevan, Mescid-i Muhip Fakih, Mescid-i Şeyh Zeynel Abidin ve Şeyh Alaeddin mahallelerinin sicillerde ve avarız defterinde adı geçmemektedir. Bu mahalleler de XVII. yüzyılın ilk yarısında ya başka bir mahalle ile birleşmişler ya da ortadan kalkmışlardır. Öyle ki bu yüzyıl, olağanüstü tarihsel gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur. XVI. yüzyılın sonlarında yaşanan Softa İsyanları, bu isyanları takip eden Celali İsyanları ve devamında gelen yerel yöneticiler ve devlet adamlarının halka yaptıkları zulümler, ayrıca çok yaygın olan veba salgını, doğal afetler ve kıtlık gibi sebeplerden dolayı ölüm oranlarının artmasına ve doğum oranlarının düşmesine sebebiyet vermiştir. Bu parametreler doğal olarak mezkûr dönemde Lârende şehrini de etkilemiş ve nüfusun düşmesine yol açmıştır. Nitekim 1642 tarihinde Lârende şehrinde tahmini olarak 3473 kişi yaşamaktadır (Kaynakçı, 2007, s. 73-78).

Diğer yandan mezkûr dönemde şehirdeki toplumsal hareketliliği ve şehrin sosyal akışını da görmemiz söz konusudur. Sicillerdeki verilere göre, 50 yıllık süreç içinde mahkemenin gündemini en yoğun olarak meşgul eden sırasıyla Hisar, Kirişçibaba ve Alişahne, Hoca Mahmut ve Ahi Osman mahalleleridir. Aslında bu mahallelerin konumları ve buna bağlı hareketlilik pozisyonları mahkemelerde bu mahallerin isminin öne çıkmasını sağlamıştır. Bu durum doğal olarak şehir ana arterlerinin de genel bir resmini vermektedir. Nitekim Alişahne Mahallesi şehrin kuzey girişinde, Hacı Celal ve Alişahne adlarıyla bilinen kapıların arasında bulunmaktadır. Bu süreçte şehrin bu yöndeki girişi toplumsal ilişkiler açısından aktif olduğu, şehre gün içinde giren çıkan insanların birbirleriyle etkileşim hâlinde olmaları Alişahne Mahallesi'nin mahkemede işlem yoğunluğunu arttırmıştır. Kirişçibaba Mahallesi ise şehrin doğu girişinde Küçük Kapı ve Şam Kapısı'nın arasında yer almaktadır. Bu kapıların şehrin Uzunçarşısı'na açılması, mahalledeki ekonomik faaliyetleri arttırmış ve toplumsal ilişkilerin gündelik hayatta yoğun olarak yaşandığı bir yer hâline getirmiştir. Ayrıca Kirişçibaba Mahallesi'ni ise Hoca Mahmut ve Ahi Osman mahalleleri takip etmiştir. Konum olarak Hoca Mahmut Mahallesi şehrin doğu tarafındaki sekizinci kapısında Ahi Osman Mahallesi'nin ise Uzunçarşısı'nın yer aldığı caddenin yanında yer alması bu mahallerdeki sosyal hareketliliği sağlayan etmenlerdir (Kaynakçı, 2007, s. 62-65, 117-121).

XVII. yüzyılın ilk yarısında Lârende şehrinde yönetici kesimin çoğunlukla yaşam alanı olarak tercih ettiği mahalle ise Hisar Mahallesi'dir. Bunun ardından şehir eşrafının tercih ettiği diğer mahalle ise Köhne Galle Pazarı'dır. Bu mahalle hem Hisar'a hem de Uzunçarşı'ya yakınlığı sebebiyle tercih edilmiş olmalıdır. Ayrıca bu iki mahalleden başka toplumsal ilişkilerin en yoğun olarak yaşandığı mahalleler; Kirişçibaba, Hoca Mahmut, Ahi Osman ve Alişahne mahalleleridir. Şehrin önemli bölgelerinde konumlanmış, sosyal ve ekonomik canlılığın merkezi olan bu mahallelerde yüksek gelirli insanların oturduğu sicillerdeki ev satış sözleşmelerinden anlaşılmaktadır. Öyle ki mezkûr dönemde şehirdeki en pahalı evler Kirişçibaba Mahallesi'nde bulunmaktadır (Kaynakçı, 2007, s. 127-132).

Osmanlı klasik dönem de Lârende şehrindeki evlerin büyük çoğunluğu tek katlı yapılardan oluşmaktaydı. Bu evlerde çoğunlukla normal gelirli aileler oturup, bir sofa ve bir tabhaneden oluşuyordu. Gelir düzeyi yüksek kesim ise daha büyük iki katlı ve çok fonksiyonlu evleri tercih etmişlerdir (Kaynakçı, 2007, s. 132-136). Diğer yandan mezkûr dönemde ticari mekânlar içinde yer alan bedesten, çarşı ve han yapılarında hem nicelik hem de nitelik olarak bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Bu çerçevede şehirdeki çarşı düzeninin can damarı geniş cadde üzerine yayılan Uzunçarşı'dır. Bu geniş caddenin sağ ve sol taraflarına açılan sokaklarda ise her biri farklı iş dallarında mal ve hizmet üreten esnaf gruplarının bulunduğu küçük çarşılar bulunmaktadır. Bunlarla bağlantılı bedesten ise ticari faaliyetlere konu olan malların alınıp satıldığı kapalı pazar yeridir. Bedestenin yakınında ise çevre köylerden gelen insanların, ürettikleri malları sattıkları açık pazarlar bulunmaktadır. Ayrıca bu ekonomik bölgelerin içinde hem konaklama hem de büyük ticari faaliyetlerin gerçekleştiği hanlar yer almaktadır. Nitekim XVII. yüzyılın ilk yarısındaki sicillere göre Lârende'de, Ekmekçiler ve Debbağlar Uzunçarşı, Ermenek Hanı, İbrahim Bey Bedesteni; Kasaplar ile Kalaycılar Lârende Çarşısı, Kemahoğlu Hanı, Hacı Ramazan Bedesteni; Helvacılar ve Kazgancılar, Demirciler Çarşısı, Beypazarı Hanı, Sultan Cem Bedesteni; Börekçiler ve Helvacılar, Yeni Han; Attarlar ve Sabuncular ile İplikçiler, Sabuncular Çarşısı, Bey Han; Semerciler Nasuh Bey Çarşısı, Hacı Veli Hanı; Hallaçlar ile Mermereciler, Semerciler Çarşısı, Çarşı Hanı; Terziler, Mermereciler Çarşısı, Nuh Paşa Hanı; Haffaflar ile Katırcılar, İplik

Pazarı, Sultan Alaeddin Hanı; Berberler, Göncüler Pazarı; Nalbantlar Tahıl Pazarında iş yapıyorlardı (Kaynakçı, 2007, s. 136-144).

Karaman'ı 1082 (1671) sonbaharında ziyaret eden Evliya Çelebi, Őehri tasvir ederken kaleden başlayarak İćkale'nin çevresinin 600 adım olduğunu, sekiz kulesinin bulunduğunu, batıya açılan bir kapısının bulunduğunu, içinde dizdarın oturup, 46 evle bir mescidin yer aldığını yazar. İkinci suru tasvir ederken de burayı yuvarlak bir Őekilde çevreleyen "Ortahisarın çevresi 1700 adımdır ve 40 kule ile iki kapısı vardır. Batı taraftakine Yol Kapısı Kible taraftakine Pazar Kapısı derler" ifadesini kullanır. Üçüncü suru ise "Őehri saran üçüncü kat dış kale ise 7000 adım olup, 140 kulesi ve dokuz kapısı vardır; evvela Pařa Camiinde kibleye bakan Emıldenli (Eminüddin) Kapısı, doğuya bakan Sekiçeřme Kapısı, gene doğuya bakan Őam Kapısı, batıya bakan Kđrsoęuk Kapısı, Mevlâna Validesi Türbesi dibinde Parmak Kapı, güneye bakan Toplar ve Emir Ahmed Kapısı, Kible tarafında, İmaret ve Tekke olduğunu" belirterek tasvir eder. Ayrıca o bu dış kale içinde "Őehirde otuz iki mahalle, elli üç cami ve mescit, 7080 ev" bulunduğunu yazar (Evliya Çelebi, 1985, s. 128). Evliya, bu dönemdeki meşhur camileri Bostancı, Hz. Mevlâna Validesi, Dikbasan, Karabař, Kadı Keresteci Baba camileri olarak gösterir. Bundan başka o, Musa Bey ve İbrahim Bey Medreselerinin meşhur; Mevlâna Validesi Medresesi ve Kas Arpa Mahallesi'ndeki Őeyh Ali Sultan Medresesi'nin mamur olduğunu belirtir. Bu dönemde Karaman'da bir Darülcürre ve üç İmaretin var olduğunu yazan Evliya Çelebi, Çarşı, Nuh Pařa ve Sultan Alaeddin Hanlarını meşhur olarak zikreder. Őehrin bu dönemde su ihtiyacının, 23 çeşmeden karşılandığını belirten seyyah, altı hamamı olduğunu, bunlardan Nuh Pařa'nın Yeni Hamamı, Saki Çeřme Hamamı ile Karamanoęlu Molla Fenari Hamamı'na hasta girse iyileşeceğini belirtip meşhurlarını ise Nasuh Bey ve Süleyman Bey ve Seyit Hoca hamamları olduğunu yazar. Ayrıca o, bütün dükkanların geniş bir cadde üzerinde olduğunu, sayılarının 470 olduğunu ancak bedesteninin olmadığını amma zi-kıymet eşyanın olduğunu belirttikten sonra "suyunun ve havasının iyiliğinden dolayı erkek ve diři güzelleri pek meşhurdur baę ve bahçeleri cihanı tutmuştu" diyerek bir Őehrin olmazsa olmaz temel ögelerine dikkat çeker (Evliya Çelebi, 1985, s. 129).

Diğer taraftan klasik dönem Osmanlı sürecinde Şehre kimlik kazandıran en önemli konseptlerden biri de Şehrin doğayla uyumudur. Bu bağlamda çevre hassasiyeti ve bu paradigmayı oluşturan beledi faaliyetler

öne çıkmaktadır. Tarihi ticaret yolları üzerinde olması ve Karamanoğullarına uzun süre başkentlik yapması nedeni ile şehir köklü ve gelişmiş bir kimlik kazanıp, halkın çoğunlukla tarım dışı faaliyetlerde çalışmasına rağmen, şehir içi ve çevresinde bağ, bahçe ve mesire alanlar ile mezarlıklar önemini korumuşlardır. Özellikle şehir içindeki bağ ve bahçelerin bulunması Anadolu şehirleri için karakteristik bir özellik olup kanunnamelerde yer alan “nefs-i şehir içinde olan bahçelerden ve bostanlardan oşır alınmamak kanun-ı kadimdir, taleb olunmaya” hükmü gereğince şehirdeki bağ ve bahçelerden eskiden beri vergi alınmadığından Lârende’nin yeşiller içinde bir doğa şehri olmasını sağlamıştır (Erdoğan, 1993, s. 479, 506). Bundan başka şehirdeki hizmet sektörü ile ticari faaliyetlerin yürütüldüğü yerler pazar, bedesten, kapan hanı ve dükkânların birçoğunun gelirlerinden vakıflar da pay alıp, karşılığında beledi hizmetler yapılmaktaydı. Genel olarak şehrin bütününe ilgilendiren her türlü hizmet, cami, okul, kitaplık, hastane, han, çeşmeler, sebiller, imaretler, su getirme, tesislerin bakımı, hatta mezarlıkların yapım ve bakımı vakıflar kanalıyla yapılmışlardır. Bu bağlamda Karamanoğlu İbrahim Bey Vakfı ile Cem Sultan Vakıfları şehirde öne çıkan vakıflardır.

Karamanoğulları döneminden beri şehirde bahçelerin sulanmasında kullanılan bir açık suyolu şebekesi bulunuyordu. İbn Battuta XIV. yüzyılın ikinci yarısında gördüğü şehirdeki suyun bolluğundan bahsetmiştir. Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından, şehrin “*irvâ ve iskâsı*” için bir su şebekesi yaptırılmış, bu sistem, yaklaşık 500 sene şehrin içme ve kullanma suyu ihtiyacını karşılamıştır. XVIII. yüzyılda akarsu şebekesine Lârende Nehri de denirdi. Öyle ki Karamanoğlu İbrahim Bey İmareti’nin önünden de akan bu nehrin bakımından sorumlu olmak üzere günlüğü beş akçeden nazır tayin edilmiştir.

Kanuni döneminde tutulan vakıf kayıtlarında (1522), Lârende Maslağı ve Su Yolları vakfı vardır. XVIII. yüzyıl Lârende’sinde ise su harkı diye geçen suyolu ile ilgili çok sayıda belge bulunmaktadır. Belgelerden anlaşıldığına göre hark adı verilen su kanalı, geniş bir alanı sulamaktaydı. Su ihtiyacının karşılandığı diğer bir alan da su kuyuları olup, mezkûr dönemde şehir merkezinde dört su kuyusu bulunmaktadır. Suyun evlere, şehir sakinlerine ulaştırılması da çeşmeler vasıtası ile olmuştur. Bu bağlamda Karaman, çeşmeleriyle ünlü şehirlerden biridir. Evliya Çelebi şehirde 23 adet çeşmenin varlığından bahsetmiştir. Davis ise hemen hemen her caddede suyu bol bir çeşmenin bulunduğunu, çoğunun güzel bir tarzda

yapılmış olduğunu görmüştür. Karaman’da kamuya ait çeşmelerin yanında bazen evlerin bahçelerinde özel çeşmeler vardı. Belgelere değişik vesilelerle yansıyan Karaman’da 27 çeşme bulunmaktadır (Cengiz, 2008, s. 125-135). Ayrıca su kaynakları bağlamında kaynaklarda kale yanında bir küçük göletten de bahsedilmektedir. XVIII. yüzyılda iki adet su değirmeni tespit edilmiştir. Bunlar; Değirmenderesi mevkiindeki SakabaŐı Değirmeni ile yeri tespit edilemeyen SubaŐı Değirmeni’dir (Cengiz, 2008, s. 125-135).

Şehri zenginleştiren tarihî yapılardan Karaman Kalesi, Mevlevihane, Bedesten, İbrahim Bey İmareti, Emir Musa, Emir Őah ve Hatuniye Medreseleri gibi birçok yapı XVIII. yüzyılda hâlâ ayakta olduğu gibi ihtiyaç duyuldukça yeni binalar da inşa edilmiştir. Özellikle bu yüzyıl içinde ve sonrasında Şehir eşrafı ve ayanların yaptırdığı mescit, çeşme ve hanlar ile konaklar, Şehrin yeni mekânsal öğeleri bağlamında öne çıkmaktadır. Nitekim bu yapılardan bugüne ulaşan Tartanzadelerden Hacı Ahmet tarafından yaptırılan Tartan Konağı bu bağlamda öne çıkan yapıdır (Tartan Konağı-Karaman, turkiyekulturportali.gov.tr, 27.07.2020). İncelenen dönemde Şehirde 44 mahalle vardır. Ancak avarız vergisi birimi olan mahalle sayısı 30’dur. Şehrin nüfusu, ele alınan dönemde önceki dönemlere göre azalmıştır (tahmini nüfus 5180–6300). Bunda savaşların, eşkıyalık hareketlerinin ve göçlerin etkisi olmuştur (Cengiz, 2008, s. 348).

Karaman’a XVIII. yüzyılın son yıllarında uğrayan Fransız seyyah Olivier, Şehirde harabe hâlinde gördüğü bir kaleden, dikkati çekecek boyutlarda üç dđrt camiden ve kerpiç evlerden söz etmektedir. Karaman’ın o tarihte beklediği kadar büyük bir Şehir olmadığını ve 1000 hane Türk ile 100 hane Ermeni’nin bulunduğunu, 6000-7000 nüfus tahmin ettiğini ilave eder. 1876 yılının temmuz ayında Karaman’a uğrayan Davis ise Şehrin yeşillik içinde olup bağ ve bahçelerle dolu olduğunu, Şehrin dışındaki kalker tepenin geniş mezarlıklarla kaplı olduğunu ve Şehrin nüfusunun da 4000-5000 civarında olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca o, evleri ve caddeleri “Evlerin birkaçı ahşap, diğerleri kerpiçtir. Hiç taştan yapılmış ev yoktur. Caddeler büyük kalker taşları ile kaplanmıştır. Bütün bahçelerin etrafı kerpiç ile örülmüştür. Evler resmedilmeye değer güzelliktedir. Hemen hemen her caddede sanat değeri olan suyu bol çeşmeler vardır. Pazaryerinde kavak ağacından ve çamur briketlerden inşa edilmiş dükkânlar sıralanmıştır. Şehrin büyük bir kısmında evler ve dükkânlar yıkık durumdadır” diye betimler (Edwin,1879, s. 291-300).

Karaman, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Konya vilayetinin merkez sancağı içinde Karaman kazasının merkezi durumundaydı. Şehirde sanayi faaliyeti olarak birkaç kilim ve seccade dokuma tezgâhı, birkaç tabakhane ve ayrıca tahin ve tahin helvası yapım yerleri vardı. Diğer yandan XIX. yüzyıl ikinci yarısı Karaman'a dair ne yazık ki çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Öyle ki merkezî yönetim yapısındaki değişikliğe bağlı olarak vilayet sistemine geçiş ve belediye kurumunun ortaya çıkmasının Karaman'daki yansımaları çok net değildir. Sadece sözlü tarih kaynaklı bilgilere göre Vilayet nizamnamesi bağlamında yeni hükümet konağı, Sekiçeşme Mahallesi'nde inşa edilmişti. Sapançalı H. Hüseyin Bey'e göre, bu bina ahşaptı, alt katında 9 oda 1 salon, üst katında 10 oda ve 1 salon bulunuyordu. Önünde bir avlusu ile kurumuş havuzu, bir iki göz jandarma koğu ve bitişiğinde kadın hapisanesi mevcuttu. Düyun-ı Umumiye ve Rejiden başka Adliye, Mülkiye, Maliye daireleri hep bu binada bulunmaktaydı (Sapançalı, 1993, s. 78). Ayrıca 1888 tarihinde aynı zamanda belediye meclisi azalarından Boynukalınzadelerden Hacı Ali Ağa'nın müteahhit olarak Taş Binayı yapması ve buranın belediye binası olarak kurulması söz konusudur (Yıldırım, karamandauyanis.com, 27.07.2020). Posta-telgraf birimleri de bu yeni yapıda faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu süreçte Şehir hareketliliği bu yapısal ögeler etrafında Şekillenmiştir. Ayrıca bu dönemde Karaman kazasının komşu Şehirlerarası yolları ile Şehir içi yollar düzenlenmiştir. Öyle ki 1872'de Karaman kazası içinde 92 km yol düzeltilmiştir. Sâlnâmelerde konumuz sınırları içinde Karaman kazasının tren yolu güzergâhından veya tren yolundan hiç bahsedilmemiştir. Ancak Karaman'dan geçecek tren yolu hattında tren istasyon yapım planı 1903'te karar alınmış ve Şehirden ilk tren 1904 yılında geçmiştir. Haydarpaşa'dan başlayan demir yolunun buraya ulaşması, Şehre canlılık kazandırdığı gibi çevresinin tarım ürünlerinin pazarlandığı bir merkez durumuna getirdi.

XIX. yüzyılda Şehirde nüfusun artışına binaen cami sayıları da artmıştır. Sâlnâmelerde 1869-1871 yıllarında 37 cami, 61 mescit, 1883 tarihli sâlnâmeye cami sayısı 18 olarak kaydedilmiştir. Mescitlerden ise hiç bahsedilmemiştir. Ayrıca yedi olan hamam sayısı dokuza çıkmıştır (Uca-Ülker, 2012, s. 35-81). Diğer yandan 6 Mayıs 1905'te Karaman'ı ziyaret eden İ. Gertrude Bell, kalenin güneybatısı yakınında iki adet cami ile etrafındaki yapıların harap hâle olduğunu kaydeder (Duru, 104)

XX. yüzyıl başında Karaman şehir yapılanması bağlamında belediyenin ciddi çalışmaları olmuştur. Bu bağlamda Hacı Sami Tartan'ın teşebbüsleri öne çıkmaktadır. Öyle ki 1917 yılında Karaman'ın elektrik ihtiyacını karşılamak için bir proje yapılmıştır. Bu proje çerçevesinde Avusturyalı Mimar Alexandre Raymond'a 1917 tarihli şehir planı çizdirilmiştir. Karaman şehir planı olarak da nitelendirilebilecek bu harita, gerek çiziliş tarihi gerekse içerdiği bilgiler itibarıyla Karaman şehir yapısal öğeleri bakımından önemlidir. Haritada mekânsal öge olarak hisar yani Karaman Kalesi öne çıkıyor. Hisarın güneyinden bir dere geçtiği ve üzerinde de bir köprü olduğu yine haritada görülmektedir. Haritaya göre Hisar'dan kuzeydoğuya doğru sağ tarafta olan ve Dikbasan Camii ile At Pazarı'nın bulunduğu alana yani şehir merkezine doğru uzanan yola "Hisar Caddesi" adı verilmiştir. Sol tarafta bulunan ve "Necibe Sultan" olarak adlandırılan binanın önünden geçerek İstasyon Caddesi ile birleşen caddenin ise haritada isimsiz olduğu ve sanki İstasyon Caddesi'nin bir devamı olduğu görülmektedir. Haritada Necibe Sultan adıyla gösterilen yapı Hatuniye Medresesi olup, Hisar ile Necibe Sultan arasında büyük bir alan mezarlık olarak gösterilmektedir. İstasyon Caddesi bu dönemde Karaman'ın en önemli yollarından biridir. Yine haritada verilen bilgiye göre İstasyon Caddesi'nin şehir merkezine ulaştığı noktada Hacıbeyler Camii, onun kuzeydoğusunda Hamam ve onun da güneybatısında Mevlevihâne Camii bulunmaktadır. Ayrıca Hamam ile Mevlevihâne Camii arasından geçen yolun İstasyon Caddesi ile Çarşı Caddesi'ni birbirine bağladığı görülmektedir. Diğer taraftan haritada Mevlevihâne Camii ile At Pazarı Meydanı arasında gösterilen pazar, Buğday Pazarı olarak da anılmaktadır. Adı geçen haritaya göre Pazar'ın doğusundaki Çarşı Caddesi'nin güneyinde ise At Pazarı, Dikbasan Camii, Hassan Köylü Pavlu Hanı ve Hassasi Mescidi bulunmaktadır. Çarşı Caddesi'nin kuzeyinde ise Panosyan Han, Belediye Caddesi, Belediye Binası, Şadırvan Meydanı ve Kadiri Mescidi bulunmaktadır. Haritada geçen Çarşı Caddesi, bugünkü Gazi Paşa Bedesteni'nin bulunduğu yerdir. Dolayısıyla günümüzde burası Gazi Paşa Caddesi olarak anılmaktadır. Yine haritaya göre Belediye Caddesi'nin kuzeyinde tam caddeye nazır bir yerde Balıkçıyan Hanı, bu hanın kuzeyinde Minare Camii, onun kuzeydoğusunda ise Fenari Mescidi yer almaktadır. Karaman'da 1917 yılında üç adet han olduğu yine haritada görülmektedir. Bunlar; Balıkçıyan, Panosyan ve Hassan Köylü Pavlu hanlarıdır. Hükümet Konağı

Eravcı, H. M. (2020, Ekim). Cumhuriyet dönemine kadar Karaman şehrinsel yapısının değişim ve dönüşüm süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 39-56.

ise Sekiçeşme Mahallesi'nde bulunup, bitişiğinde kadın hapishanesi mevcuttu. Haritada Cami-i şerif adıyla anılan yapı ise görüldüğü üzere Hükümet ve hapishane diye adlandırılmış yapıların güneybatı köşesinde dir. Zikredilen haritada geçen Rüşdiye Mektebi'nin Sekiçeşme Mahallesi'nde Hükümet Konağı'nın yakınlarında olduğu görülmektedir. Yine haritanın bu bölümünde daha güneye bakıldığında Paşa Camii ve Kemal Paşa Türbesi görülmektedir (Uca-Ülker, 2012, s. 51-81).

Sonuç

Sertavul geçidinin iç geçiş hattındaki ana menzilde kale yapılanması ile ortaya çıkan Lârende şehri, Roma ve Bizans döneminde gelişerek bu kale etrafında Orta Hisar diye ifade edilen surla çevrilmiştir. İki katlı surla çevreli olan Lârende asıl gelişimini Karamanoğulları zamanında gerçekleştirerek merkezi 117 mahalleden oluşan bir şehir hâline gelmiştir. Osmanlı fetih sürecinde şehir tahribata uğramış ise de bünyesinde taşıdığı güçlü vakıflarla çok kısa sürede bu yıkım restore etmiştir. XVII. yüzyılın ilk yarısında baş gösteren isyanlar, salgınlar ve kıtlık gibi nedenlere bağlı olarak şehir, bir taraftan küçülürken bir taraftan da güvenlik bağlamında dış surla çevrilmiştir. XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise şehrin fiziki yapısal öğelerinde çok bir değişim söz konusu değildir.

Eravcı, H. M. (2020, Ekim). Cumhuriyet dönemine kadar Karaman şehrşel yapısının değişim ve dönüşüm süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 39-56.

Kaynakça

- Aköz, A. (1992). *XVI. asırda Karaman kazası* (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Cengiz, A. (2008). *XVIII. yüzyılda Larende (Karaman) şehrinin fiziki ve sosyo-ekonomik yapısı* (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Duru, R. (tarihi yok). *Karadağın gizemli konuğu Gertrude Bell*. Karaman: Duru Sarrafiye Kültür Yayınları.
- Doğın, S. (2012). *Karaman merkezdeki kiliseler* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Edwin , J. D. (1879). *Life in asiatic Turkey*. London, Cambridge.
- Eravcı, H. M. (2013). Karamanoğulları. *Konya ansiklopedisi*, V. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Eravcı, H. M. (2012). *Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçe fermanı meselesi*. Erişim adresi: <https://www.larende.com>, erişim tarihi: 12.08.2020.
- Erdoğan, M. A. (1993). *Karaman vilayet kanunnameleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Evliya Çelebi (1985). *Seyahatname, IX-X*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Gümüşcü, O. (2001). *XVI. yüzyıl Lârende (Karaman) kazasında yerleşme ve nüfus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gümüşcü, O. (1997). *XVI. Yüzyıl Lârende (Karaman) kazasında yerleşme ve nüfus* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kramers, J. H. (1955). Karaman. *İslam Ansiklopedisi*, VI. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kaynakcı, A. G. (2007). *XVII. yüzyılın ilk yarısında Larende* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İbn Battuta. (2012). *Seyahatnâme-I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tartan Konağı-Karaman. Erişim adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr>, erişim tarihi: 27.07.2020.

Eravcı, H. M. (2020, Ekim). Cumhuriyet dönemine kadar Karaman şehirs el yapısının değişim ve dönüşüm süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 39-56.

Tuncel, M. (2001). Karaman. *DİA*, XXIV. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Sapancalı, H. H. (2005). *Karaman ahval-i ictimaiye coğrafiyye ve tarihiyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şikârî. (2005). *Karamannâme* (Haz. M. Sözen ve N. Sakaoglu). İstanbul: Karaman Valiliği.

Uca-Ülker, A.-A. (2012). 1917 tarihli Karaman haritası ve düşündürdükleri. *Karaman Ulusal Kültür ve Turizm Sempozyumu (23-25 Mart 2012)*. İstanbul: Karaman Belediyesi.

Yıldırım, Y. (2020). *Taş bina ile zamana yolculuk*. Erişim adresi: <https://www.karamandauyanıs.com>, erişim tarihi: 27.07.2020.

KÖYDEN ŞEHRE: KARABÜK'ÜN KURULUŞU VE ŞEHİRLEŞME SÜRECİ

Barış SARIKÖSE*

Öz

Osmanlı klasik döneminde şehirler genel olarak cami merkezli külliyeletratifında gelişmiştir. Külliyelelerdeki cami, medrese ve imaret gibi kurumlarda verilen hizmetlerin masraflarını karşılamak için kurulan vakıf dükkân ve iş yerleri aynı zamanda şehirlerin ekonomilerini önemli ölçüde geliştirmiştir.

Avrupa şehirlerinde Antik dönemden itibaren tapınak, tiyatro, kale ve kiliseler şehirlerin gelişmesinde etkili olmuştur. Avrupa'da Coğrafi Keşiflerden sonra liman şehirler, Sanayi İnkılabı'ndan sonra sanayi merkezli şehirler ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra hükümet konaklarının merkezde olduğu şehir yapılanmaları ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde sanayi ve fabrika merkezli şehirleşme görülmemiştir. Cumhuriyet'le birlikte sanayi merkezli şehirler Türkiye'de de kurulmaya başlanmıştır. Karabük Cumhuriyet döneminde sanayi merkezli ortaya çıkan bir şehirdir. Karabük Demir Çelik Fabrikası ve Karabük Üniversitesinin kurulması Karabük'ün şehirleşme sürecindeki iki önemli kırılma noktasıdır. Bu çalışmada Karabük'ün geçirmiş olduğu şehirleşme süreci değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Karabük, Sanayileşme, Demir Çelik Fabrikası, Eğitim, Şehirleşme.

---

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
barissarikose@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6652-0573.

Village to City: Establishment and Urbanization of Karabuk

Abstract

Cities generally developed around mosque centered complexes in the Ottoman classical period. Foundation shops and workplaces established to cover the costs of the services provided in institutions such as mosques, madrasahs and imaret within the complex also significantly improved the economies of the cities.

Temples, theaters, castles and churches in European cities have been effective in the development of cities since antiquity. After the Geographical discoveries in Europe, port cities, after the Industrial Revolution, industry-centered cities came to the fore. City structures with government mansions in the center emerged in the Ottoman Empire after the Tanzimat. Industrial and factory-centered urbanization was not observed in the Ottoman Period. Industry-based cities began to be established in Turkey in Republic. Karabük is an industry-centered city that emerged in the Republican Period. Establishment of Karabük Iron and Steel Factory and Karabük University are two important breaking points in the urbanization process of Karabük. In this study, the urbanization process of Karabük will be evaluated.

Keywords: Karabük, Industrialization, Iron and Steel Factory, Education, Urbanization.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Şehirler, cami ve medrese gibi vakıf yapılar ile pazarların etrafında gelişmiştir. Külliye olarak isimlendirilen birimler Şehirlerin gelişmesinde önemli bir yere sahip olmuştur (Kazıcı, 2003, s. 91, 95). Külliyeler, ibadet, eğitim, yemek dağıtımı gibi kamu hizmetlerini düzenli olarak temin ederken aynı zamanda külliyelere gelir sağlamak için açılan dükkân, hamam ve sanayi kuruluŐları Şehrin ekonomik gelişimine büyük katkılar sağlamıştır (Avcı, 2016, s. 5).

Avrupa'da Antik dönemde Şehirlerde yüksek tepelerde tanrılar için inşa edilen tapınaklar ile Atina gibi Şehirlerde olduğu gibi binlerce seyirci barındıran tiyatrolar Şehrin merkezi konumundaydı (Roberts, 2010, s. 52, 65). Roma döneminden sonra kaleler, kiliseler ve dinî yapılar Avrupa Şehirlerinin önemli mekânlarıydı. Coğrafi keşiflerden sonra başta Amsterdam ve Londra gibi Şehirlerin gelişiminde ticari faaliyetler ve sanayi belirleyici olmuştur. İngiltere'de başlayan Sanayi İnkılabı'ndan sonra Avrupa'da kömür alanlarına yakınlık ve fabrikalar Şehirleşmeyi etkilemiştir (Wiesner Hanks, 2016, s. 660, 674). İngiltere'de birçok Şehir Sanayi İnkılabı sonrasında demir çelik sanayisine bağlı olarak çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Sheffield örneğinde olduğu gibi küçük yerleşim yerleri demir çelik sanayisine bağlı olarak hızlı bir nüfus artışı ve Şehirleşme süreci yaŐamıŐtır. Bu yeni Şehir zamanla ağır sanayi merkezi hâline gelmiştir (Biçer, 2013, s. 75,89, 92).

Tanzimat'la birlikte Osmanlı Şehirlerinin mekânsal yapısında önemli deđiŐimler yaşanmıştır. Şehir merkezlerinde hükümet konakları yanında inşa edilen kışla, okul, adliye, belediye ve postane binaları Osmanlı Şehirlerinde hükümet konağı merkezli bir yapılaşmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Avcı, 2016, s. 18). Cumhuriyet döneminde ŐehirleŐmede Avrupa'da olduğu gibi sanayi merkezli Şehirler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Karabük, Cumhuriyet dönemine kadar küçük bir köy iken zamanla ağır sanayi Şehri olmuştur. Bu çalışmada Karabük'te yaşanan Şehirleşme süreci değerlendirilecektir.

1. Karabük'ün Coğrafi Konumu

Karabük, Batı Karadeniz bölümünün orta kesiminde, Küre Dağları'nın güney kesimleri ile Köroğlu Dağları arasında yer almaktadır

(Özçağlar, 2019, s. 114). Karabük- Safranbolu tersiyer havzası Bolu'dan başlayıp Kastamonu'ya kadar uzanmaktadır (Özdemir, 1998, s. 9). Karabük, Kuzey Anadolu Fay Hattı'na 55 km uzaklıktadır. Aynı zamanda Karabük'ten Amasra- Safranbolu- Karabük- Eskipazar fayı olarak bilinen ikinci bir fay hattı daha geçmektedir. Haliyle Karabük Şehir merkezi birinci dereceden deprem kuŐağına yakın bir bölgede yer almaktadır. Karabük, Soğanlı ve Araç çaylarının birleŐtiğı bir noktadır. Araç Çayı Karabük'te Kayabaşı Mahallesi'nin altında Soğanlı Çayı ile birleŐerek Filyos/Yenice Çayı adını alarak Karadeniz'e dökülür (Aksoy, 2005, s. 3). Araç ve Soğanlı çayları menderesler oluşturmuştur (Özdemir, 1998, s. 46). Bu alanlar aynı zamanda taŐkın alanlarıdır. Karabük ile Safranbolu arasındaki Bulak Deresi, Araç Çayı ile birleŐmektedir. Bulak Deresi aynı zamanda Karabük ile Safranbolu arasında doğal bir sınır oluşturmaktadır (Hacısalihoglu, 1995, s. 13, 22). Karabük orman varlığı açısından en fazla orman alanına sahip il olup, ilin yüzölçümünün %67'si ormanlarla kaplıdır (Özçağlar, 2019, s. 117). Yenice Çayı doğrultusunda uzanan yüksek tepeler bulunmaktadır. Bu yüksek tepeler Şehrin aynı zamanda düzenli bir Şekilde gelişmesini de engellemiştir (Aksoy, 2005, s. 2, 35, 36, 38). Şehrin üzerinde geliŐtiğı tepelerde eğimin fazla olması Şehir merkezinde birçok heyelanın oluşmasına da neden olmuştur (Hacısalihoglu, 1995, s. 15). Şehir, Soğanlı ve Araç çaylarının birleŐtiğı kavŐak noktasında vadinin genişlediğı yerde kurulmuştur. Araç Nehri kıyısındaki taraçalarda zamanla yerleşim birimleri oluşmuştur (Tümertekin, 1954, s. 245). Daha önce çeltik tarımı yapılan tarlalar kurutulmuŐ, Soğanlı Çayı'nın güzergahı deđiŐtirilmiŐtir (Kalyoncu, 2016, s. 16).

2. Karabük Adı

Karabük adı "bük" kelimesinin önüne kara sıfatı getirilerek oluşmuştur (Kalyoncu, 2007, s. 16). Karabük adının bölgeye yerleŐen Türkmen oymağının adından geldiğı yönünde görüşler olmakla birlikte (Yazıcıoğlu ve Al, 1982, s. 38; Kalyoncu, 2007, s. 16). Karabük adının coğrafi bir isimlendirme olduğı kabul edilmektedir. Karabük, Soğanlı Çayı'nın Araç Çayı ile birleŐmeden önce oluŐturduğı "büküm-bük" içinde yer almaktadır. Bu alanda yöresel adı "karaçalı" olan bitkinin yaygın olarak yetiŐmesinden dolayı buraya Karabük adı verildiğı de söylenmektedir (Özçağlar, 2019, s. 131). Çalılık ve böğürtlen alanları ile ilgili isimlendirmelerde bu bölgede yetiŐen ve adına "bük" denilen bir bitki

olduğu, çalılık ve fundalıkların karaltısı Şeklinde anlama geldiği yönünde de görüşler mevcuttur (Karatay, 2008, s. 34). Karabük Şehrinin kurulduğu alanda daha önce ÖĞlebeli Köyü'ne ait eltik tarlalarının olduğu da bilinmektedir (Ulukavak, 2017, s. 61; Kütükçüoğlu, 2009, s. 132-133). Şehir etrafında düzensiz tepeler yer almakta, araziler genelde çukurda yer almaktadır. Bostanbükü, Kadıbükü gibi “bük” ile biten yerleşim yeri isimleri Karabük çevresindeki köylerde de mevcuttur (Girgin, 1948, s. 5). Karabük adının genel itibarıyla iki çayın coğrafi olarak birleştiği “bük-büklüm” anlamından geldiği kabul edilmektedir (Tuncel, 2001, s. 372).

3. Osmanlı Dönemi'nde Karabük

Türklerin Anadolu'ya girmesinden sonra, Safranbolu ve çevresi yoğun bir Türkmen-Yörük yerleŐimine sahne olmuştur. XIII. yüzyılda Safranbolu, Kastamonu ve Bolu bölgesinde yoğun bir Türkmen göçebe kitlesinin yaşadığı bilinmektedir (Şahin, 2003, s. 9). Selçuklu ve Beylikler döneminde Karabük'ün kurulduğu bölge ile ilgili kesin kayıtlar mevcut değildir. Selçuklu ve Beylikler Dönemi ile yapılan anlatımlar genel olarak başta Kastamonu ve civarı çerçevesinde deĐerlendirilmiŐtir. Günümüzde Karabük'ün içinde bulunduğu bölge Osmanlı döneminde Bolu Sancağı Taraklıborlu Kazası sınırları içindeydi (Tuncel, 2001, s. 372). 1530 tarihli tahrirde Anadolu Eyaleti Bolu Livası Taraklıborlu Kazası sınırları içinde Karabük adına rastlanmaktadır. Karabük'te Arif Şeyh vakfına ait yerler olup, bu kayıta Karabük'te 10 hane bulunmaktaydı (BOA, 1994, s. 464; Karacakaya, Yücedağ ve Yılmaz, 2013, s. 22). Bu hane sayısına göre köyde yaklaşık 50 kişinin yaşadığı söylenebilir.

Sultan IV. Mehmed'in (1648-1687) veziri ve aynı zamanda musahibi olan Musahip Mustafa Paşa (ö. 1686) (Mehmed Süreyya, 1996, s. 1203) tarafından Karabük yakınlarından geçen Araç ve Soğanlı aylarının birleştiği yerde bir köprü inşa ettirilmiştir. Bu köprünün köprücükleri arasında Karabük köyünden de 1824-1825 yılında 10 kişi görevlendirilmiŐtir (BOA, C.DH., 108/5368; Karacakaya vd., 2013, s. 23). Karabük, XIX. yüzyılda idari olarak Kastamonu Vilayeti merkez sancağı Safranbolu Kazası AktaŐ Nahiyesi'ne bağlıdır (Tuncel, 2001, s. 372).

Karabük'ün nüfusu, XIX. yüzyıl ortalarında tanzim edilen temettuat defterlerine göre 21 hanedir. Köy halkının Musahip Mustafa Paşa tarafından Soğanlı ve Araç aylarının üzerinde inşa edilen köprünün

köprücüsü olduklarından eskiden beri birtakım vergilerden muaf oldukları belirtilmiştir. Nüfus defterlerindeki kayıtlara göre Karabük, ViranŐehir Sancağı Kızılbil Kazası ÖdemiŐ Divanı sınırları içinde 21 hanede 46 nüfusa sahip bir köy durumundadır. Divan yerleŐmeleri Karadeniz bölgesinde arazinin dağlık ve engebeli yapısından dolayı oluşmuş idari ve mali bir yapılanmadır. Karabük Batı Karadeniz bölümünde yer alan bir köy olduğu için ÖdemiŐ Divanı içinde divan yapılanması içinde sayılmıŐtır. 1864'te ViranŐehir Sancağı lağvedilerek kazaları Bolu ve Kastamonu'ya bağlanmıştır. 1865'te Safranbolu kaza merkezi yapılmış, Karabük Kızılbil kazasına bağlı köy iken bu kazanın ortadan kaldırılması ile Karabük, AktaŐ Nahiyesi'ne bağlanmıştır (Karacakaya vd., 2013, s. 25, 27). 1896-1897'de Kastamonu Vilayet Salnamesinde, Karabük Safranbolu Kazası sınırları içinde 19 hanede 81 kişilik nüfusa sahip bir köydü (KVS, 1314, s. 291).

Karabük ve çevresi geniş orman alanları ile kaplı olduğundan Osmanlı döneminde başkent İstanbul'da inşa edilen birÇok mimari eserin kereste tedarik merkeziydi (Karacakaya vd., 2013, s. 24). AraÇ Nehri Safranbolu ve çevresindeki köyler ile Karabük civarındaki bahÇelerin sulanmasına katkı sağlamaktaydı (KVS, 1321, s. 318). Aynı zamanda bu ھاaylardan Karabük ve çevresindeki ormanlardan elde edilen kerestelerin sallarla Soğanlı ve Filyos nehirleri vasıtasıyla Filyos iskelesine nakledilmesinde yararlanılmaktaydı (Yazıcıoğlu ve Al, 1982, s. 65).

4. Karabük DemirÇelik Fabrikası ve Karabük'ün Kuruluşu

Zonguldak 1924'te Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan ilk vilayet olduktan sonra Karabük Köyü'nün bağlı bulunduğu AktaŐ Nahiyesi ve Safranbolu Kazası, Kastamonu vilayetinden ayrılarak Zonguldak vilayetine bağlanmıştır (Tuncel, 2001, s. 373; GenÇ, 2013, s. 13). Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1927'de Zonguldak Vilayeti Safranbolu Kazası sınırları içinde Öylebeli, Karıt, Kapullu ve Kılavuzlar köyleri, AktaŐ Nahiyesi içinde Zobran gibi Karabük'e yakın köylerin isimleri varken Karabük köyünün adı bu kayıtlarda geçmemektedir (Dahiliye Vekaleti, 1927, s. 935-936). Karabük, fabrika kurulmadan önce Öğlebeli Köyü'nün 13 hanelik bir mahallesi durumundaydı (Fındıkoğlu, 1962, s. 13). Zonguldak'ta bulunan kömürün nakli Karabük'e demir yolu ağının döŐenmesine de katkı sağlamıştır. Filyos tarafından gelen demiryolu 1932 yılı sonlarında tamamlanmıştır. 29 Kasım 1932'de Karabük garına ilk tren gelmiştir. Karabük'e yakınlığından dolayı bu istasyona Karabük adı

verilmiştir (Fındıkoğlu, 1962, s. 8). Trenin Karabük'e gelmesi Karabük'ün gelişmesinde etkili olan faktörlerin başında gelmektedir (Karacakaya vd., 2013, s. 28). Daha sonra Karabük İstasyonu'nun olduğu bölgede ortaya çıkan Hürriyet caddesi Şehrin en önemli caddesi olmuştur (Komisyon, 1967, s. 117). Demiryolu civarında oluşan Hürriyet caddesi üzerinde Şehrin önemli iş yerleri kurulmuş bu bölge Şehirdeki ticari özelliğini günümüze kadar korumuştur (Tuncel, 2001, s. 373).

Karabük'ün içinden geçen Soğanlı çayı çevresinin fabrika alanı olarak seçilmesinde fabrikanın su ihtiyacı, demiryolu hattının güzergâhında olması, ulaşım gibi önemli nedenlerdendir (Barlas, 1971, s. 6; Kütükçüoğlu, 2009, s. 120). Zonguldak-Ereğli kömür madenlerine yakınlık ve savunma amaçlı olarak sahilten 100 km içeride olması fabrikanın Karabük'te kurulmasının temel nedenleri olarak ifade edilmiştir (Tümertekin, 1954, s. 222-224; Kütükçüoğlu, 2009, s. 50). Zamanla Karabük Şehri bir sanayi merkezi olarak gelişmiştir (Fındıkoğlu, 1963a, s. 7). Karabük'ün gelişiminde en önemli etken demir çelik fabrikasının kurulması sürecidir. Karabük'ün kömür havzası olan Zonguldak'a yakın olması, askerî açıdan savunma kolaylıkları ve jeolojik özellikleri Karabük'ün seçilmesine etki etmiştir. 21 Kasım 1935'te Karabük'te demir çelik fabrikasının kurulma süreci başlamıştır. İngiliz Brassert firmasına verilen fabrikanın yapım ihalesi 30 Aralık 1936'da Atatürk tarafından onaylanmıŐtır. BaŐbakan İsmet İnönü tarafından 03 Nisan 1937'de demir çelik fabrikasının temeli atılmıŐtır (Karacakaya vd., 2013, s. 28-29). Bu tarih daha sonraki yıllarda Karabük'ün kuruluşu olarak kutlanacaktır. 1937'de Demir çelik fabrikasının kurulması ile ileride "*Cumhuriyet kenti*" olarak anılacak bir Şehrin temeli atılmıŐtır (Ulukavak, 2017, s. 57). Karabük Demir Çelik Fabrikası kurulurken İngiltere Türkiye'ye kredi vermiş, fabrikanın kurulması ile yeni yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır (Koç, 2011, s. 32, 35). 1937 sonları ve 1938 başlarında Karabük'e gelen Tatyana Moran, Karabük'ü birkaç haneden oluşan küçük bir köy olarak tarif ettikten sonra köyün arkasında fabrika alanında çalışmaların başladığını ifade etmiştir (Moran, 2000, s. 96).

Karabük'te fabrikanın inŐaatında çalışan mühendisler için fabrika civarında konutlar yapılmaya başlanmış, daha sonra işçi ve memurlar için de konutlar inşa edilmiştir. Kısa süre içinde dükkân ve mağazaların inşa edilmesi Karabük'ün hızla büyümesine neden olmuştur (Karacakaya vd., 2013, s. 31). Karabük'te Şehrin ilk kuruluş yıllarından itibaren düzensiz bir

yapılaşma ortaya çıktığından modern bir çarşı yapılanması günümüze kadar oluŐmamıŐtır (Kütükçüoğlu, 2009, s. 148). Özellikle Karabük'te istasyon ve civarı ticari hayatın canlandığı yerler olarak ortaya çıkmıştır. Karabük'te istasyon ve çevresindeki ticari canlılık günümüze kadar devam etmiştir. Karabük'te fabrikanın inşa sürecinden itibaren hızlı bir Şekilde nüfus artmaya başlamıştır. 1938 yılında Artvin Yusufeli ve Erzurum İŐpir'den 400 tuğla iŐçisi fabrika yapımında çalıŐtırılmak üzere getirilmiştir (Tümertekin, 1954, s. 243, Karacakaya vd., 2013, s. 31). Daha sonraki yıllarda başta Karadeniz bölgesi, Karabük çevresindeki köyler, Safranbolu ve çevresi, Batı, Orta ve Güney Anadolu ile Trakya'dan birçok işçi gelmiştir (Tümertekin, 1954, s. 241-242). İlk gelen işçiler genelde bekâr olarak geldiklerinden yanlarında ailelerini getirmemiŐler, ilk gelen işçiler sağlıksız ve elveriŐsiz ortamda ikamet etmişlerdir. Sonra gelen işçiler ailelerini de getirmiş bu durum hem Şehrin nüfusunun hem de Şehirde konut ihtiyacının artmasına neden olmuştur (Kütükçüoğlu, 2009, s. 67). 1938'de başlayan fabrikanın montaj işleri 1939 yılında da devam etmiştir. Fabrikanın bölümleri peyderpey hizmete girmiştir (Karatay, 2008, s. 53).

Karabük'te fabrikanın inşa edilmesi; dükkân, ev ve mağazaların hızlı bir Şekilde artmasıyla köy günden güne gelişmeye başlamış, ahalinin iŐlerinin kolaylaŐtırılması için belediye kurulması talep edilmiştir (BCA, 30.10.0.0.82.538.18). Karabük'te belediye teşkilatı kurulması çalışmaları başlamış, belediye kurulma kararı 22 Aralık 1938'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir ((BCA, 30.11.1.0.127.48.12; Resmî Gazete, S. 4091, 22 Kanunuevvel 1938; Karacakaya vd., 2013, s. 32). 1938 yılı içinde telefon hatları döŐenmek suretiyle Karabük'te Şehirler arası görüşmeler de başlamıştır (BCA, 30.10.0.0.159.117.8). 11 Mayıs 1939'da Karabük İstasyonu'ndan demir çelik fabrikasının içindeki hatla birleŐtirilmek üzere üç kilometrelik demiryolu inşa edilmiştir (BCA, 30.18.1.2.86.41.9). 18 Ağustos 1939 tarihli belgeden fabrikanın işçi ve memurları için ikamet sorununun büyüyerek devam ettiği anlaşılmaktadır (BCA, 30.1.0.0.81.535.7).

Karabük'te Şehrin yavaş yavaş oluŐmaya başlaması üzerine imar planının yapılması çalışmaları da başlatılmıştır. 15 Haziran 1939'da Karabük Şehir planını yapması için Mimar Henri Prost'a ödeme yapılması ve paranın yurt dışına çıkarılması için izin verilmiştir (BCA, 30.18.1.2.87.57.2). Mimar Henri Prost tarafından hazırlanan planda

Yenişehir Mahallesi modern bir yerleşim biriminde bulunması gereken, parklar, ibadethaneler, eğence mekânları gibi birÇok sosyal donatıya sahip olarak tasarlanmıŐtır. Yenişehir Mahallesi bu özelliğini günümüze kadar korumayı başarmıştır. İleriki yıllarda başlayan hızlı nüfus artışı bu mahalleye yakın bölgelerde gecekondulaşmayı da beraberinde getirmiştir (SaraŐoĐlu Gezer, 2018, s. 33). 1940 yılında Karabük'ün bağlı bulunduğu AktaŐ Nahiyesi'nin merkezi Karabük'e nakledilmiŐtir. Yine aynı yıl iÇinde Safranbolu merkez nahiyesine bağlı olan Arıcak ve ÖĞlebeli köyleri de Karabük'e bağlanmıştır (Karacakaya vd., 2013, s. 32). Bu deĐiŐikliĐin sebebi demir Çelik fabrikası kurulduktan sonra Karabük'te istasyon civarında bir kasabanın kurulmuş olmasıdır. Bu sebeple buraya bir polis ve jandarma karakolu da kurulmuştur. Çünkü eski nahiyenin gelişmeye uygun olmadığı belirtildikten sonra Karabük'ün gelişme potansiyeline dikkat őkilmiŐtir (BCA, 30.11.1.0.136.1.5).

II. Dünya SavaŐı yıllarında fabrikanın korunması iÇin birtakım ھاlıŐmalar da yapılmıştır. Bu bağlamda fabrikaya yapılacak hava saldırılarında oluŐacak yangınları önlemek iÇin fabrika üniteleri arasında perde hâlinde 600 m uzunluk ve 10 m yükseklikte beton duvarlar ile fabrikanın hava saldırılarından korunması iÇin kamuflej yapılması da planlanmıştır. Ayrıca fabrikanın korunması iÇin fabrikanın kurulduğu vadinin hâkim noktasında bir askerî birlik de konuşlandırılmıŐtır. Bu askerî birlik son yıllara kadar burada varlığını sürdürmüştür (Karacakaya vd., 2013, s. 30). Ancak savaş dönemindeki ekonomik Őartlardan ve yaşanan para sıkıntısından dolayı bu inŐaatın tamamlanamamıŐ olduğu 30 Eylül 1941 tarihli yazıŐmalardan anlaşılmaktadır (BCA, 30.10.00.51.333.34). Fabrikanın hava saldırılarından korunması iÇin IŐıldak Taburu, 1955'ten sonra da UŐaksavar TopŐu Taburu fabrika civarına konuşlandırılmıŐtır (Kalyoncu, 2016, s. 78).

Karabük'te hızlı bir Şekilde artan evler burada yeni bir Şehrin oluŐtuĐunun göstergesi olduğundan Şehir planının hazırlanması uygun görülmüŐ ve bunun iÇin bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Fabrikanın ilk kuruluş yıllarında fabrika yanında plana göre yapılmayan baraka ve evler inşa edilmiştir. Bu yapılar ihtiyaca cevap verecek durumda olmadığı gibi Karabük'ün gelecekteki gelişmesini de güçleŐtirecektir. Düzensiz inşa edilen bu yapılar sayısı 3.500'ü bulan fabrika işçi ve ھاlıŐanları iÇin yetersiz olduğu gibi gelecekte de nüfus artacağından buna uygun Şehir planlarının yapılması ھاlıŐmaları 05 Kasım 1941'de

istenmiŐtir (BCA, 30.1.0.0.81.535.7). Fabrika kurulduğu ilk yıllarda yeterli sayıda işi bulamamıŐtır. 1941'de fabrikanın işi ihtiyacını karşılamak amacıyla Karabük'te bir cezaevi kurulmuş, cezaevinde kalan mahkûmlar aynı zamanda fabrikada işi olarak çalıŐtırılmıŐtır (Ulukavak, 2017, s. 57; Kütükçüoğlu, 2009, s. 81). Fabrika ile entegre tesisler de inşa edilmiş böylelikle demir elik fabrikası yanında yeni sanayi tesisleri de ortaya çıkmıştır. 06 Temmuz 1942'de fabrikanın amonyaklı suyundan istifade etmek için nitrat asidi fabrikası da kurulmuştur (BCA, 30.10.0.0.171.189.9). Her yeni kurulan tesis fabrikada işi sayısının artmasına bu durum da Şehrin hızlı Şekilde büyümesine neden olmuştur. 11 Eylül 1942 tarihli belgeden Karabük'te artan konut sorunu için 15 adet lojman inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (BCA, 30.18.1.2.99.79.20). Demir elik fabrikasının her geçen gün farklı alanlarda üretimi arttırması buraya olan işi göçünün artmasına hâliyle Şehrin gelişmesine de önemli katkılar yapmıştır. 08 AĞustos 1942 tarihli belgede; Karabük'te sayıları 3.000'e yükselen işi ve memurlar için Yenişehir oluşturulduğu, ancak buranın da iŐiler için yeterli olmadığından birçok iŐinin Safranbolu'da ikamet etmek zorunda kaldığı ifade edilmiştir (BCA, 30.10.0.0.155.94.10). Yenişehir Mahallesi'ndeki konutlarda mahallenin tamamında merkezî ısıtma sistemi kurulmuştur (Kalyoncu, 2016, s. 55). Yenişehir Mahallesi bu özelliği ile Türkiye'de bir ilkti. Yenişehir Mahallesi yanında 1942'de iŐiler için Yüzevler Mahallesi de oluŐmaya başlamıştır. Günümüzde bu mahalle ortadan kalkmıŐ ve yerinde Karabük Kent Meydanı tesis edilmiştir (Saraçoğlu Gezer, 2018, s. 50). Ayrıca Yenişehir ile Yüzevler arasında bir yeşil kuşak oluşturulmuştur (Kalyoncu, 2007, s. 89). Bu yeşil kuşak günümüzde Karabük Şehrinin ortasında yer alan en önemli yeşil alanların başında gelmektedir.

Fabrika civarında bu yıllarda Dereevler ve Yüzevler'de iŐiler için çok basit konutlar inşa edilmiştir (Barlas, 1971, s. 7). Yüzevler ve Dereevler'de iki odalı ve bahçeli inşa edilen evler (Kalyoncu, 2007, s. 94-95) aynı zamanda büyük çoğunluğu köyden gelen iŐilerin yaşamlarını da kolaylaŐtırmıŐtır (Kalyoncu, 2016, s. 25). Fabrika civarında oluşan İkiyüzevler'de genelde fabrikanın başta İngiliz iŐileri olmak üzere yurt dışından gelen iŐiler ikamet ettiğinden dolayı buraya halk arasında "Gavur Evleri" de denilmekteydi (Kalyoncu, 2007, s. 176).

Karabük Şehri kurulduğu yıllarda sel, heyelan ve deprem gibi bazı afetlere de maruz kalmıştır. Şehrin hemen içinden geçen Soğanlı ayı

1942'de taşmış sel suları fabrika alanlarını basmıştır (Kalyoncu, 2016, s. 31). Karabük'ün Karadeniz bölgesindeki diğer yerleşim yerleri gibi arazisi eğimli ve parçalıdır. Hâliyle bu durum zaman zaman şehir merkezi ve çevresinde heyelanlara da neden olmuştur. 08 Şubat 1944'te Karabük'te meydana gelen heyelanda demir çelik fabrikası yakındaki top mevzi ve bataryaları zarar görmüş, bataryaların olduğu yerde 30 m derinlik ve 30 m genişlikte yarlar oluşmuştur. Ayrıca bataryalara giden yolun da 20 metrelik kısmı heyelan neticesinde yok olmuştur (Turhan Sarıköse, 2020, s. 80). 1944'te yaşanan deprem sonrası işçiler için acil konut ihtiyacı ortaya çıktığından toplam 120 adet ahşap ev yapılmış bu bölge Tahtaevler olarak adlandırılmıştır. Fabrika civarında 1945 yılı itibarıyla da Dereevler yerleşim bölgesinde de yeni konutlar inşa edilmiştir (Saraçoğlu Gezer, 2018, s. 52). Araç vadisi boyunca Dereevler ve Yüzevler oluşurken yamaçlarda da yeni konut alanları ortaya çıkmıştır (Tümertekin, 1954, s. 243). 1944 depreminde Soğuksu, Bayır ve Cevizlidere semtlerinde bulunan kerpiç evlerden bazıları yıkılmıştır (Kalyoncu, 2007, s. 188). Fabrikanın yanında ve şehrin içinden geçen Soğanlı çayında meydana gelen seller fabrika alanı ve şehri tehdit etmekteydi. Bu sebeple fabrikanın sellerden zarar görmemesi için 1945'te dört metre yükseklikte duvarlar yapılmıştır (Kütükçüoğlu, 2009, s. 121).

Karabük'te 1939'da başlayan şehirleşme 1948'lere kadar plansız bir şekilde devam etmiştir. Plansız bir kent dokusu ortaya çıkmış, Araç Nehri civarı ile Bayır Mahallesi'nde kent plansız bir yapılaşma göstermiştir (Karatay, 2008, s. 71). Kapullu köyüne ait arazilerde de işçi lojman ve konutları inşa edilirken, şehir genel olarak fabrika çevresinde gelişmiştir (Fındıkoğlu, 1962, s. 81-82). İlk yıllarda Karabük, İstasyon ve Yenişehir olmak üzere iki mahalle iken daha sonra fabrika civarında Bayır Mahallesi de ortaya çıkmıştır. 1945'te Karabük'te mahalle sayısı beşe ulaşmış, nüfus da 1950'lerde 10 bin civarına yükselmiştir (Kütükçüoğlu, 2009, s. 135, 138). 1946 yılı şehir planına göre Karabük'te Yenişehir, Yüzevler ve Demiryolu lojmanları bölgesi düzenli yerleşim yerleri olarak gelişirken, Bayır, Yeşil, Kayabaşı ve Karşıyaka mahalleleri ise düzensiz yerleşim yerleri olarak gelişmiştir. 1948 şehir planında şehirde Cumhuriyet ve Hükümet Meydanı olarak iki meydan oluşturulmuştur (Saraçoğlu Gezer, 2018, s. 34, 36). 1945 şehir planında istenilen sonuçlar alınamamıştır (Fındıkoğlu, 1962, s. 95). 1940'lı yıllarda fabrikaya yeni eklenen bölümler fabrikayı büyütürken şehirdeki işçi sayısının artması

beraberinde Şehrin büyümesini de beraberinde getirmiştir. Fabrika sosyolojik olarak Karabük'ün küçük bir köyden Şehre dönüşmesine neden olmuştur. Şehir kültürel anlamda büyük bir gelişme göstermiştir. Ancak yeni oluşan Şehrin her bölgesi aynı değişime sahne olmamıŐtır. 1947'de Karabük'e gelen Alman sosyolog Gerhard Kessler, Şehirde oluşan kültürel ortam ve insanların yaşam tarzının Avrupa standartlarında olduğunu ifade etmiştir. Kessler Yenişehir semti ve civarındaki hayat Şartlarına Şahit olmuştur. Ancak gecekondulu semtleri ve bekâr lojmanlarının olduğu bölgelerde kültürel ortam büyük oranda köy hayatını yansıtmaktaydı (Karatay, 2008, s. 58, 69). 1948'de Nezihe Pertev Taner planına göre Şehrin imar planı yeniden yapılandırılmaya çalıŐılmış ancak bu plan da başarılı olamamıştır (Çabuk, Demir ve Gökyer, 2016, s. 24-30).

5. 1950'li Yıllarda Karabük'te Şehirleşme

Karabük'te 1950'li yıllarda belediye çarpık yapılaşmanın önlenmesi ve mücavir alanların tespiti için birtakım çalışmalar başlatmıştır (Cebecik, 2017, s. 66). 1952 yılında Kayabaşı ve Kapullu köyleri Karabük Belediyesi sınırları içine alınmıştır (Karacakaya vd., 2013, s. 32). 05 Mayıs 1952'de Arıcak Köyü'ne bağlı olan Kayabaşı ve Yeni mahalle ile Kapullu Köyü'ne bağlı Pembeevler semtleri Karabük belediye sınırlarına dâhil edilmiştir (BCA, 30.11.1.0.231.11.21) Pembeevler Karabük'te gecekondulaŐmanın sembolü hâline gelmiştir. Pembeevler, Karabük'te konut sorununu ortadan kaldırmak için basit ve estetikten yoksun bir Şekilde inşa edilmiştir (Kalyoncu, 2016, s. 54). 38 Evler 1952'de üç katlı olarak tasarlandığı gibi Kübana Evleri ise üst düzey fabrika memur ve müdürleri için dört katlı olarak inşa edilen apartman tarzında tasarlanmıŐtır (Kalyoncu, 2007, s. 99).

Karabük Şehri gelişirken her sene daha çok inŐaat yapılmıştır (Fındıkoğlu, 1963a, s. 8). Fabrikadaki memurlar için Memurevleri, oluşurken, müdür ve üst düzey idareciler için düzenli evler inşa edilmiş, bekar işçiler için bekar lojmanları, Yenişehir ve Çamlıkevleri'nde de tek katlı binalar da inşa edilmiştir (Kalyoncu, 2007, s. 95-97). Karabük bu yıllarda hızlı bir Şekilde büyürken idari yapısında da bir değişiklik meydana gelmiştir. Karabük 03 Mart 1953'te Zonguldak iline bağlı bir ilçe hâline gelmiştir. Karabük ilçe hâline geldikten sonra hızlı Şekilde büyümesine devam etmiş bir taraftan yeni mahalleler kurulurken aynı zamanda Şehre yakın köyler de Şehir sınırları içine dâhil edilmiştir. 19

Temmuz 1954'te Safranbolu'ya bağlı Bũrnũk (Kalafatlı) Kũyũ de Karabũk kazasına bağlanmıştır (BCA, 30.11.1.0.246.26.20). 1950'li yıllarda Karabũk'ũn hızlı bir Şekilde bũyũmesinden dolayı başta Safranbolulular olmak ũzere evre ilçelerden insanlar fabrikada işçi olmak için buraya gŔc etmiş, nũfus artışı ticari canlılığı da beraberinde getirmiştir. Burada yeni birçok dũkkân da açılmıştır (Ulukavak, 2017, s. 64). İŞçi sayısının hızlı Şekilde artmasından dolayı Şehirdeki konutlar yetersiz kalmıştır. Bu dŔnemde fabrikaya yakın olan Dereevler ve gecekondu bŔlgelerinde yer bulamayan birçok işçi Karabũk çevresindeki kŔylere yerleŐmiŐlerdir (Tũmertekin, 1954, s. 245). Karabũk'te ŐehirleŐmenin temel sebebi sanayidir. Ancak ŐehirleŐmenin Ŕnũndeki en Ŕnemli engel Şehrin sahip olduğu parçalı ve tepeliklerden oluşan coğrafi Ŕzellikleridir (Fındıkoğlu, 1962, s. 95). Hâliyle Şehir plansız bir Şekilde bũyũmeye devam etmiştir.

Şehir sınırlarının içine evre kŔyler dahil edilmeye devam etmiştir. Bulak ve Kılavuzlar kŔyleri Karabũk kazası Merkez nahiyesine bağlanmıştır (Karacakaya vd., 2013, s. 33). 25 Şubat 1955'te Karabũk'e bağlanan bu kŔylerin Karabũk'e 6-7 km yakın mesafede olması bu kŔylerin Karabũk'e bağlanmasının temel nedeni olarak belirtilmiştir (BCA, 30.11.1.0.249.7.12). Yenişehir bŔlgesinin fabrika çalıŐanları için fabrika yakınında tesis edilmesinin aynı zamanda bir dezavantajı da ortaya çıkmıştır. Yenişehir fabrikaya yakın olduğundan dolayı evre ve hava kirliliğinin en yoğun hissedildiği bŔlge olmuştur. Yenişehir'de aynı zamanda sosyal ve kũltũrel tesisler de hizmete girmiştir. Bu bağlamda 19 Mayıs 1958'de burada stadyum açılmıştır (BCA, 30.1.0.0.21.119.10). 1950-1960'lı yıllarda Şehirde stadyum ve sinema gibi yeni sosyal alanlar ortaya çıkmıştır (Kalyoncu, 2007, s. 90). Fabrika yakınında bekâr işçiler için koėuŐlar inşa edilmiştir. Ayrıca diğer çalışanlar için de çok sayıda konut ve apartman inşa edilmiştir (Komisyon, 1967, s. 433). Bu durum Şehrin hızlı Şekilde ve dũzensiz olarak bũyũmesine neden olmuştur. II. Dũnya SavaŐı'ndan sonraki yıllarda demir elik fabrikasının stratejik Ŕneminden dolayı buranın korunması Ŕnem arz etmeye devam etmiştir. Bu bağlamda 1957'de fabrikanın korunması amacıyla XV. Uaksavar Topu Taburu fabrika yakınında konuŐlandırılmıŐtır (Karacakaya, 2013, s. 31). Fabrika II. Dũnya SavaŐı yıllarında fabrika için gerekli olan malzemelerin temininde de sorunlar yaşanmıştır (Koç, 2011, s. 37-38). Fabrika civarında Ankara asfaltı kenarında jandarmanın taburu da konuŐlandırılmıŐ, Őėlebeli Mahallesi'nde birtakım askerî tesisler de inşa edilmiştir (HacısalihŔglu,

1995, s. 191). Fabrika civarında bulunan jandarma taburu daha sonraki yıllarda Safranbolu'ya taşınmıştır. Fabrika için güvenlik tehdidinin ortadan kalkması ayrıca askerî tesislerin şehir içinde kalmasından dolayı, şehre daha uzak bir alan olan Safranbolu'ya devletin gördüğü lüzum üzerine taşınmıştır.

6. Karabük'te Gecekondulaşma ve Çevre Kirliliği Yılları

Tahminlerin ötesinde gelişme gösteren Karabük'te yerleşim imar planlarından çok daha fazla gerçekleşmiş bu durum da gecekondulaşmayı beraberinde getirmiştir (İnce, 1973, s. 15). Karabük'te 1939 yılında belediye kurulmasına rağmen 1960 yıllara kadar şehir düzenli bir belde planına sahip değildir (Kütükçüoğlu, 2009, s. 145). Mimar Prost planından sonra 1947'de şehir imar planı yapılması gündeme gelmiş, 1949'da şehrin bir planı oluşturulmuştur. Ancak bu planlar uygulanmamıştır (Kalyoncu, 2007, s. 105). Fabrikanın işçi sayısının artışıyla kaynaklanan hızlı nüfus artışı sonucunda yaşanan konut sıkıntısından bu planlar uygulanamamıştır. Bu durum Karabük'te gecekondulaşma sürecini de beraberinde getirmiştir.

Şehir bir taraftan ortaya çıkarken aynı zamanda yaşanan yangın, sel ve heyelanlar şehrin düzenli olarak gelişmesini de engellemiştir. Karabük'te 07 Temmuz 1962'de meydana gelen yangında zarar görenlere, yol, su ve kanalizasyon işleri için ödenek ayrılmıştır (BCA, 30.18.1.2.165.34.2). Karabük'ün içinde yer aldığı Batı Karadeniz Bölümü Türkiye'de önde gelen heyelan bölgelerinden biridir. İl merkezi başta olmak üzere ilçelerde meydana gelen heyelanlarda zaman zaman ağır hasarlar meydana gelmiştir. Atatürk, Yeşil mahalle ile Soğanlı çayı vadisine bakan yamaçlar büyük bir risk taşımaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren başta Yeşil mahalle olmak üzere meydana gelen heyelanlardan dolayı heyelan bölgesindeki konutların başka bölgelere taşınması gündeme gelmiştir (Aksoy, 2005, s. 39-40, 45-46). Karabük'te Yeşil Mahalle yamaçları, Kayadibi, Öğlebeli'nin Araç Çayı'na bakan tarafları heyelan bölgesidir (Özkan, 1971, s. 12).

Şehirde demir çelik fabrikası yanında 1960 yıllarda birçok haddehane de açılmıştır (Hacısalihioğlu, 1995, s. 196). Karabük'te 1967'de Gündüz Özdeş şehir planı yapılmıştır (Kalyoncu, 2007, s. 105). Ancak hızlı nüfus ve gecekondu artışı ilerleyen yıllarda bu planın da düzenli olarak uygulanmasını engellemiştir. 1967-1968'de heyelan sahalarının

iskân bölgesi dışında kalması için planlamalar yapılmıştır. Özellikle Kayadibi, Yeşil mahalle, Öglebeli heyelan sahaları içinde olmasına raĝmen buralarda da yeni ve düzensiz birçok konut inşa edilmiştir. Yenişehir Mahallesi'ne modern meskenler inşa edilmiştir (İller Bankası, 1967-1968, s. 28, 53). Gecekondu sayısının artması heyelan bölgeleri üzerine de evlerin yapılmasını beraberinde getirmiş (Komisyon, 1985, s. 17), Şehre bakan daĝ yamaçları ve eĝimli arazilerde yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır (Aksoy, 2005, s. 4).

Bu dönemde Yeşil mahallede bir yer kayması meydana gelmiş, evleri hasar gören 84 aileden 38'i Papuĉcupınarı mevkiine yerleŐtirilmesi için arazi tahsis edilmiş, ayrıca elektrik, su, kanalizasyon gibi alt yapı hizmetlerinin karşılanması için de ödenek ayrılmıştır (BCA, 30.18.1.2.176.18.18; Komisyon, 1985, s. 16).

Karabük Şehri 1960'lı yılların sonunda da büyümeye devam etmiştir. 1967'de Karabük'teki mahalle sayısı 14'e yükselmiştir (Komisyon, 1967, s. 117). Şehir yakınında yer alan birçok köy zamanla Şehirle bütünlüŐmüŐtür (Hacısalihöĝlu, 1995, s. 132). Hemen Şehrin yanında bulunan Öglebeli köyü 07 Temmuz 1967'de belediye sınırları içine alınarak bir mahalle hâline getirilmiştir (BCA, 30.11.1.0.328.27.1; Karacakaya vd., 2013, s. 33). Kısa süre içinde Karabük'te beş yeni mahallenin kurulması Şehrin büyüme hızının çok yüksek olduĝunu göstermektedir.

Bu süreçte Karabük'teki konutların %60'ı gecekondu tipinde inşa edilmiştir. Karabük demir çelik fabrikası iŐçilerine yeterli konut saĝlanamadıĝından çevreden gelen iŐçilerin iş yerine yakın yerde yerleŐmek istemeleri kentte düzensiz yerleşmeye neden olmuştur (Komisyon, 1973, s. 252, 255). Şehir bu dönemde Araç ve Filyos nehirleri istikametinde gelişirken kuzeye ve güneye doĝru tepelere doĝru da düzensiz olarak gelişmiştir (Tuncel, 2001, s. 373). Karabük'te sanayileşme ve yer darlıĝından dolayı inŐaat ruhsatı verilmemesinden dolayı gecekondu sayısı her geçen gün artmıştır (Komisyon, 1973, s. 256). Şehirde ortaya çıkan gecekondu sorununun çözümlenmesi için birtakım tedbirler alınmaya çalışılmıştır. 1968 Şehir planına göre BeŐbineveler ve Bulak bölgesi gecekonduyu önleme bölgeleri olarak tahsis edilmiştir (Kalyoncu, 2007, s. 207; Saraçöĝlu Gezer, 2018, s. 38). Karabük Şehri hızlı ve programsız bir Şekilde gelişme göstermiş, birçok yeni mahalle ve semtin ortaya çıkması imar planlarının uygulanmasını engellemiştir. Bu sıra

gecekondu sayısı büyük rakamlara ulaşmıştır. Bir taraftan gecekondu artarken bir taraftan da haddehaneler konutlar arasında sıkıŐmıŐ kalmış, bu durum imar planlarının uygulanmasını zorlaŐtırmıŐtır (Gürsel, 1973, s. 20). 1967-1968'de Kapullu bölgesi Şehrin genişleme bölgesi olarak ortaya çıkarken Şehir Karabük- Safranbolu yolu boyunca da gelişme göstermeye başlamıştır (İller Bankası, 1967-1968, s. 125). 1969'da temeli atılan Beşbinevler gecekonduleŐmayı önlemek için tek ve iki katlı konutlar olarak planlanmıştır. Ancak bu konutların yetersiz geleceği anlaŐıldıđından üç ve dört katlı konutlar da inşa edilmiştir (Özdemir, 2006, s. 56).

1970'lerde Şehrin nüfusu %40 oranında artmıştır (Kalyoncu, 2007, s. 19). 1973'te mahalle sayısı 19'a yükselmiştir (Komisyon, 1973, s. 135). 1973'te Karabük'te gecekonduleŐmayı önlemek için Beşbinevler'de inşa edilen konutların 600'ü tamamlanmıştır (Komisyon, 1973, s. 257; Komisyon, 1985, s. 51). Beşbinevler'deki konutların yapımı 1985'li yıllara kadar devam etmiştir. Hızlı ŐehirleŐmeden dolayı konut sorunu devam etmiş, konut sorununu ortadan kaldırmak için konut yaptırma kooperatifleri de kurulmaya başlanmıştır. Kooperatifler tarafından 200 Evler, 120 Evler, Aydınlikevler ve Çamkent gibi yeni semtler de konutlar inşa edilmiştir (Komisyon, 1985, s. 49). Genel itibarıyla Karabük'te Yenişehir Mahallesi dışındaki yerler gecekonduleŐma ve çarpık kentleŐmeye maruz kalmıştır (Cebecik, 2017, s. 69).

Demir çelik fabrikasına yeni tesislerin eklenmesi işçi ihtiyacını arttırmış bu durum da Şehrin büyümesine neden olmuştur. Demir çelik fabrikasına 1942'den 1962'ye kadar; Nirtat Asidi Fabrikası, Sülfat Asit, Süper Fosfat, kok fabrikası yüksek fırın ve diğer birçok tesis eklenmiş (Komisyon, 1985, s. 52-53; Koç, 2011, s. 38-39), 1967 yılına kadar fabrika büyüme devam etmiştir (Karacakaya vd., 2013, s. 30; Komisyon, 1967, s. 423). Fabrikaya yeni bölümlerin eklenmesi işçi ihtiyacını daha da arttırmış, bu sebeple bugün Karabük'ün ilçeleri olan Safranbolu, Yenice, Eflani gibi yerler ile Bartın, Zonguldak, Çankırı ve Kastamonu gibi yakın yerlerden göç olarak Şehir hızlı Şekilde büyüme devam etmiştir (Kalyoncu, 2007, s. 19; Ulukavak, 2017, s. 70). 1940'ta 6.825 olan Karabük'ün nüfusu 1950'de 9.778, 1960'ta 31.440, 1970'te 64.999'a yükselmiştir (Karacakaya vd., 2013, s. 31-32). 1960'lı yıllarda çevreden göçle birlikte gecekondu sayısı hızlı bir Şekilde artmıştır. İŞçi ve memurlar için başta Yenişehir bölgesinde kulüp, yazlık ve kışlık sinema, işçi lokali

ve stadyum gibi yeni yapılaŐmalar ortaya çıkmıştır (Komisyon, 1967 s. 117, 434). Şehirde konut sayısının artması coğrafi bakımdan zaten az olan tarım alanlarının da zamanla ortadan kalkmasına neden olmuştur (Fındıkoğlu, 1963b, s. 11, 14, 25). 1970'li yıllarda da Şehirde önemli heyelanlar meydana gelmiştir. 1971'de KurtuluŐ, 1973'te Yeşil, 1974'te Çamdibi mahallelerinde yaşanan heyelanlar hasarlara neden olmuştur (Hacısalihöğlu, 1995, s. 15). 1972'de Yeşil Mahalle'de yaşanan bir heyelandan dolayı 100. Yıl Mahallesi bölgesinde yeni konutların yapılması ile birlikte 100. Yıl Mahallesi'nin de temelleri atılmıŐtır (Oral, Özdemir ve Ünlü, 2019, s. 119).

Demir çelik fabrikası çerçevesinde başta haddehaneler olmak üzere sanayi tesislerinin de sayısı artmıştır. Bu durum 1970'li yıllarda fabrika civarında yeni küçük sanayi tesislerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1977'de Cumapazarı mevkiinde Küçük Sanayi Sitesi oluşmuş, Karabük- Ankara yolu üzeri sanayi sitelerinin ortaya çıktığı bir bölge hâline gelmiştir. Topoğrafyadan dolayı Organize Sanayi Bölgesi ve Büyük Sanayi Sitesi Şehrin 10 km güney doğusunda oluşturulmuştur. Ancak küçük sanayi sitelerinin bir kısmı Şehir içinde bir kısmı Şehir dışında olmak üzere düzensiz olarak gelişmiştir (Aksoy, 2005, s. 4). 1980'de Şehrin nüfusu %21 oranında artmıştır. 1980 tarihli Şehir planında 100. Yıl Mahallesi önemli bir yerleşim yeri bölgesi olarak ortaya çıkmıştır (Saraçöğlu Gezer, 2018, s. 39). 1980'deki imar planında Şehirde 100. Yıl Mahallesi'ne daha fazla önem verildiği görölmektedir (Çabuk vd., 2016, s. 36).

Kentte demir çelik fabrikası yanında birçok küçük sanayi tesisinin açılması, yeni konutların inşası Araç ve Soğanlı çaylarında su kirliliğinin her geçen gün artmasına neden olmuştur. Gecekondulaşma aynı zamanda hava kirliliğine neden olmuş, Araç nehri kıyısında inşa edilmiş olan haddehane ve sanayi tesisleri Şehirde kirliliği arttırmıştır (Hacısalihöğlu, 1995, s. 309-310, 321). Karabük Şehrinde hava kirliliği 1980'li yıllarda standartların üzerine çıkmıştır. Kent ile sanayi ve fabrika alanlarının iç içe girmesi hava kirliliğinin daha çok artmasına neden olmuştur. Sanayiden kaynaklanan kirlilik yanında kötü yakıt kullanımı ve Şehirde nüfus artışına bağlı olarak araç sayısındaki artış hava kirliliğinin daha çok artmasına neden olmuştur (Komisyon, 1985, s. 175). Kent merkezini çevreleyen dağlar ve Şehrin çanak Őeklindeki topoğrafik yapısı hava kirliliğini arttıran nedenlerin başında gelmektedir (Biçer, 2013, s. 124). 1990'lı yıllara kadar

hava kirliliği ũlke gündemine gelmemiŐtir (Karatay, 2008, s. 380). Karabük'te demir ĉelik fabrikası ve Şehrin büyümesinden dolayı 1990'lı yıllarda hava kirliliği hızlı bir Şekilde artmıştır. Bu yıllarda Şehirde başta kalitesiz kömürün Şehre giriŐinin ve kullanılmasının yasaklanması gibi birtakım tedbirler alınmıştır. Ayrıca Karabük'ün içinden geçen Araç ve Soğanlı nehirlerinin suyuna çevresindeki fabrika ve tesislerden atık suların karıŐmasını engellemek için birtakım tedbirler de alınmıştır. Şehrin hava kirliliğini engellemek yönünde yapılan yasal düzenlemeler 1990'lı yılların sonuna kadar devam etmiştir (Resmî Gazete, S.22886, 23 Ocak 1997; Resmî Gazete, S.22967, 17 Nisan 1997; Resmî Gazete, S. 23350, 23 Mayıs 1998; Resmî Gazete, S.23602, 5 Şubat 1999).

ũlke genelinde 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılar Karabük Şehrini de derinden etkilemiştir. 1994'te fabrikada altı bin civarında işçi ve memur istihdam edilmekteydi. Ancak fabrikanın teknolojisinin eskimesi ve fabrikanın devamlı surette zarar etmesinden dolayı fabrikanın özelleŐtirilmesi çalışmaları gündeme gelmiştir (Türkoğlu, 1996, s. 80-81). Karabük Demir elik Fabrikası 03 Ocak 1995'te özelleŐtirilmiŐtir. Fabrika sembolik olarak bir liraya fabrikanın iŐçilerine devredilmiŐtir (Resmî Gazete, S.22160, 3 Ocak 1995). Karabük, 06 Haziran 1995'te il olmuş, ankırı'dan Ovacık ve Eskipazar ilçeleri, Zonguldak'tan Eflani, Safranbolu ve Yenice ilçeleri buraya bağlanmıştır (Özçağlar, 2019, s. 131).

Daha önceki yıllarda çok hızlı Şekilde büyük nüfus artışı yaşanan Şehirde 1990'lı yıllarda nüfus artış hızı yavaŐlamıŐ, 1990'larda Şehrin nüfus artışı %11'e düŐmüŐtür. Fabrikanın özelleŐmesinden sonra Şehrin nüfusu azalmaya başlamıştır. 1997'de yaklaşık 103 bine yükselen Şehrin nüfusu 101 bine düŐmüŐtür. Böylelikle Şehir göç veren bir il haline gelmiştir (Kalyoncu, 2007, s. 19-20).

Karabük'te birtakım afetler 1980'li yıllarda da yaşanmıştır. 1987'de Yeşil, Bayır, Kartaltepe, Kapullu, Kayabaşı semtlerinde heyelanlar meydana gelmiştir (Hacısalihöğlu, 1995, s. 16). 1988'de yaşanan sel felaketi gibi 1998'de meydana gelen selde Yeşil mahalle ve Ankara yolu üzerinde bulunan iş yerleri önemli oranda zarar görmüştür (Kalyoncu, 2007, s. 37, 54; Kalyoncu, 2016, s. 112). 2002'de Şehri tehdit eden başka bir sel hadisesi daha meydana gelmiştir (Kalyoncu, 2007, s. 54).

Çevre ve hava kirliliğinin kaynağı sanayi tesislerinin atık sularının nehirlerle karışması, sanayi atıkları ile sanayi tesislerinin bacalarından çıkan gazlardır (Aksoy, 2005, s. 31). Fabrikanın neden olduğu çevre kirliliği yanında kış aylarının Karabük'te uzun sürmesi ve konutlarda kalitesiz yakıt kullanılmasından dolayı çevre kirliliği Şehrin en önemli sorunları arasındaydı. 2009 yılı itibarıyla Şehirde doğalgaz kullanılmaya başlanmıştır. 2007-2008 yılı çevre kirliliği ölçümlerinde Karabük hava kirliliği açısından Türkiye genelinde ilk sırada yer almaktaydı. 2012 yılı rakamlarına göre hava kirliliği oranları büyük bir düşüş göstermiştir (Özer, 2013, s. 4, 44, 51). Şehirde doğalgaz kullanımı ve fabrikanın aldığı bazı tedbirler sayesinde hava kirliliği önemli oranda azalmıŐtır (Karatay, 2008, s. 381). 2010'lu yıllarda Karabük ve hemen yanındaki Safranbolu'ya doğalgazın gelmesi ile hava kirliliği büyük oranda azalmıŐtır.

Karabük Şehir merkezi gelişmeye devam etmiş, belediye sınırları içine çevre köyler de eklenmiştir. Daha önce Safranbolu'ya bağlı bir köy olan Öglebeli bugün Karabük'ün bir mahallesi hâline gelmiştir. Fabrikaya yakın olmasından dolayı bu köy ve çevresinde zamanla küçük sanayi tesisleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca Araç çayı boyunca haddehaneler kurulmuş olup, haddehaneler, Yeşil mahalle ve 100. Yıl Mahallesi ortasında faaliyetlerine devam etmektedir. Bu durum çevre açısından önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Şehir Araç Çayı ve Kastamonu yolu ile Safranbolu'ya doğru gelişmeye devam etmiştir. 1980'li yıllarda Kastamonu yolu üzerinde 100. Yıl Mahallesi oluŐmaya başlarken Şehir Kastamonu- Karabük, Karabük- Ankara yolu istikametinde gelişmiştir (Komisyon, 1985, s. 48).

Karabük'te 2000'li yıllardan sonra bazı mahallelerde kısmi olarak kentsel dönüşüm faaliyetleri başlamıştır. 2011 yılında Karabük'te Soğuk ve Yeşil mahalleler Kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edilmiştir (Resmî Gazete, S.28104, 3 Kasım 2011). 2000'li yıllardan sonra Cevizkent TOKİ projesiyle gecekonduların toplu konut alanlarına dönüŐtürülmüŐtür (Cebecik, 2017, s. 70-71). Karabük'te 2010'lu yıllarla birlikte 6306 Sayılı yasaya göre 100. Yıl, Yeşil, Kılavuzlar, Kayabaşı, KurtuluŐ ve Őirinevler mahallelerinde kentsel dönüşüm çerçevesinde bazı yıkımlar gerçekteŐirilmiŐtir (Doğu Kaya, 2019, s. 55). Kentsel dönüşümün Şehirde daha planlı ve geniş kapsamlı uygulanması son yıllarda bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

7. Karabük Üniversitesi'nin Kurulması ve ŐehirleŐmenin Hızlanması

Karabük'te Yenişehir ve Beşbinevler dışındaki mahallelerde zamanla düzensiz ve çarpık bir Şehirleşme ortaya çıkmıştır (Kütükçüoğlu, 2009, s. 147). Özelleştirme sonrasında demir çelik fabrikasındaki işçi istidamı azalmış ve Karabük'ten başka Őehirlere göç artmış, bu durum Şehrin nüfusunun azalmasına neden olmuştur (Biçer, 2013, s. 122). 1998'de fabrikanın özelleŐmesi ile Karabük hızlı bir Şekilde başta İstanbul ve Ankara olmak üzere büyükŐehirlere göç vermeye başlamıştır. 2007 yılında Karabük Üniversitesi'nin kurulması ile birlikte büyükŐehirlere olan göç durmuŐ hatta tersine büyükŐehirlerden Karabük'e bir göç hareketi başlamıştır. Kılavuzlar Köyü Balıklarkayası mevkiinde kurulan üniversitenin yer seçiminde Karabük ile Safranbolu'nun ortasında olması yanında, buranın Karabük- Ankara, Karabük- Kastamonu yolu üzerinde Araç çayı kenarında olması diğer etkenler olarak ortaya çıkmaktadır (Er, 2018, s. 67). Karabük Üniversitesi'nin kurulması Karabük Şehrinin gelişimi açısından demir çelik fabrikasının kurulmasından sonra atılmıŐ en önemli adımdır (Resmî Gazete, S. 26536, 29 Mayıs 2007). Üniversitenin ana yerleşkesinin Balıklarkayası mevkiinde, 100. Yıl Mahallesi'nin tam karşısında kurulması 100. Yıl Mahallesi'nin kısa sürede büyümesine sebep olmuştur. Bu mahallede kısa sürede öğrenci yurtları, kafe ve restoran gibi binaların ortaya çıkması ile sosyal yapısı hızlı bir Şekilde deĐiŐmiŐtir. Karabük Üniversitesi'nin büyümesiyle beraber 100. Yıl Mahallesi üniversiteye yakın olmasından dolayı büyük bir gelişme göstermiştir (Oral vd., 2019, s. 111). Aynı zamanda arazinin eğimli olması ve inŐaat alanının sınırlı olması bu mahallede de çarpık bir kentleşme ortaya çıkmıştır. Bugün Bostanbükü Köyü ve Beşbinevler Mahallesi yanında bulunan Bulak köyüne doğru Şehir gelişmeye devam etmektedir. Daha önceki yıllarda Bayır, Kayabaşı ve Kapullu mahalleleri yönünde gelişen Şehir (Ulukavak, 2017, s. 60) üniversitenin kurulmasıyla birlikte 100. Yıl Mahallesi, Kılavuzlar, Bulak ve Beşbinevler Mahallesi yönünde gelişme göstermiştir.

Karabük'te 2010'lu yıllardan sonra Şehrin gelişmesi ve modern bir görüntüye kavuŐması için belediyeçilik alanında da önemli adımlar atılmıŐtır. Şehrin değişik mahallelerinde yeni pazar yerleri, çocuk parkları, Kent ormanı ve Şehir merkezinde büyük park, Şehir meydanı, Kayabaşı kule asansörü ve yüksek mahalleler için yürüyen merdivenler yapılması Karabük'te belediyeçilik alanındaki önemli gelişmeler olarak ortaya çıkmaktadır (Komisyon, 2013, s. 12). Günümüzde Şehir, 100. Yıl

Mahallesi ile Karabük- Safranbolu arasındaki kanyona kadar büyük bir gelişme göstermiştir. 2015 yılından sonra yapılan köprü ile Karabük ile Safranbolu arasındaki kanyon geçilmiş ve Safranbolu'nun Emek Mahallesi ile Karabük karayoluyla birbirine bağlanmıştır. Yeşil mahallede bulunan küçük sanayi işletmelerine rağmen bu mahalle ve Pembe mahalle çok fazla gelişme göstermemiştir (Ulukavak, 2017, s. 58, 60). Üniversite kampüsü bitişğinde üniversite memur ve akademisyenleri için yapılan TOKİ binaları bölgesi şehirde üniversite ile birlikte ortaya çıkan bir diğer yerleşim alanıdır.

Şehrin büyümesine bağlı olarak 2000'li yıllardan sonra da çevre köyler belediye sınırları içine alınmaya devam etmiştir. 2008 yılında Belen köyü de Karabük belediyesi sınırları içine dahil edilmiştir (Resmî Gazete, S. 26982, 29 Ağustos 2008). Üniversiteye yakınlığından dolayı hızlı şekilde gelişen Kılavuzlar köyü de 2019 yılından sonra Karabük belediyesi sınırları içinde bir mahalle hâline gelmiştir. Yine Karabük Üniversitesine yakınlığından dolayı Safranbolu'ya bağlı olan Bostanbükü köyü de hızlı bir yerleşime sahne olmuştur (Er, 2018, s. 91-92). Karabük'te eski köylerin mahalle olması yanında yeni kurulan mahallelerle birlikte 2020 yılı itibarıyla mahalle sayısı 28'e ulaşmıştır (www.karabuk.bel.tr). Bu mahallelerin birkaçı dışında genel itibarıyla çarpık bir şehirleşme göze çarpmaktadır.

Sonuç

Karabük Cumhuriyet öncesinde küçük bir köy iken Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın kurulması ile sanayi merkezli bir şehir olmuştur. Şehir fabrikadan dolayı kısa süre hızlı bir şekilde büyümüştür. Fabrikanın büyümesi ile çok sayıda işçi buraya gelmiş fabrika etrafında birçok yeni mahalle kurulmuştur. Şehrin büyümesine bağlı olarak zamanla çevre köyler de şehir sınırları içine dahil olmuştur. Şehrin hızlı büyümesi planlı bir yapılaşmayı engellemiş zamanla şehirde gecekondulaşma ortaya çıkmıştır. Sanayi tesislerinin ve nüfusun artışı şehirde çevre ve hava kirliliğini de beraberinde getirmiştir.

Doğalgaz kullanımının yaygınlaşması ve fabrikada alınan tedbirler hava kirliliğinin azalmasına neden olmuştur. Karabük, eğimli bir araziye sahip olduğunda burada meydana gelen birçok heyelan ve sel hadisesi şehirleşmeyi önemli oranda etkilemiştir.

Sarıköse, B. (2020, Ekim). Köyden Şehre: Karabük'n kuruluşu ve Şehirleşme süreci.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (5), 57-83.

Demir elik fabrikasının özelleŐmesinden sonra Şehir nüfusu azalırken, Şehir gerilemeye başlamıştır. Karabük'te niversitenin kurulması ŐehirleŐmenin yeniden hız kazanmasına neden olmuştur. Karabük'te ŐehirleŐmenin önündeki en büyük engel coğrafi olarak Şehrin tepelik ve parçalı bir araziye sahip olması yanında Şehirde yerleşim ve sanayi alanlarının i içe girmesi ve çarpık bir ŐehirleŐmedir. Şehirde geleceğe yönelik olarak bazı mahallelerde kentsel dönüşümün uygulanması, hava kirliliği, 100 Yıl Mahallesi, Kılavuzlar ve Bulak Yolu bölgelerinde hızlı Şekilde devam eden ŐehirleŐmenin planlamalara uygun yapılması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde Karabük bir Cumhuriyet kenti olarak Türkiye'nin en önemli sanayi Őehirlerinden biridir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *C.DH.*,
108/5368.

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.1.0.0.21.119.10; 30.1.0.0.81.535.7; 30.10.0.0.51.333.34;
30.10.0.0.82.538.18; 30.10.0.0.155.94.10; 30.10.0.0.159.117.8;
30.10.0.0.171.189.9; 30.11.1.0.127.48.12; 30.11.1.0.136.1.5;
30.11.1.0.231.11.21; 30.11.1.0.246.26.20; 30.11.1.0.249.7.12;
30.11.1.0.328.27.1; 30.18.1.2.86.41.9; 30.18.1.2.87.57.2;
30.18.1.2.99.79.20; 30.18.1.2.165.34.2; 30.18.1.2.176.18.18.

2. Telif Eserler

Aksoy, Y. (2005). *Karabük ili yerleşim alanının jeolojik incelemesi ve olası yerleşim alanlarının belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak.

Avcı, Y. (2016). *Osmanlı hükümet konakları Tanzimat döneminde kent mekânında devletin erki ve temsili*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Barlas, U. (1971). *Karabük demir ve çelik iŐletmeleri 1937-1971*. Karabük: Özer Matbaası.

BOA, (1994). *438 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Anadolu defteri (937/1530) Bolu, Kastamonu, Kengırı ve Koca-ili Livâları*. Ankara: Devlet ArŐivleri Yayınları.

Bıçer, C. (2013). *Demir çelik sektörünün kentleşme ve çevreye etkisi: Karabük ve Sheffield örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.

Cebecik, H. (2017). *Türkiye'nin sanayileşmesi sürecinde ağır sanayii kuruluşu olarak Karabük demir ve çelik fabrikası 1937-1995* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

- Çabuk, S., Demir, K. ve Gökyer, E. (2016). Cumhuriyet'in yeni kenti Karabük'ün 1937-1988 dönemi mekânsal gelişimi ve şehir planları. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel Sayı II*, 20-39.
- Dahiliye Vekaleti. (1927). *Son teşkilât-ı mülkiyede köylerimizin adları*. İstanbul: Hilal Matbaası.
- Doğu Kaya, S. (2019). *6306 Sayılı yasa kapsamında kentsel dönüşüm uygulaması: Karabük ili ve Safranbolu ilçesi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Er, F. (2018). *Karabük Üniversitesi demirçelik yerleşkesinin mekansal tasarım ilkelerine göre incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Karabük.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1962). *Kuruluşunun XXV. yılında Karabük (1937-1962)*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1963a). *Karabük sanayileşmesi ve içtimaî tesirleri*. İstanbul: İktisat Fakültesi Yayınları Fakülteler Matbaası.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1963b). *Amme ve belediye hizmetleri bakımından Karabük*. İstanbul: İktisat Fakültesi Yayınları Fakülteler Matbaası.
- Genç, H. (2013). Zonguldak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44, 501-502. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Girgin, İ. Ö. (1948). *Karabük*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Gürsel, S. (1973). 36. yılında toplumsal yönüyle Karabük 3 Nisan 1937-3 Nisan 1973. *Karabük Halk Eğitim Merkezi Bülteni 3 Nisan Karabük Kuruluş Günü Özel Sayısı*, (1), 20-22.
- Hacısalihoglu, İ. Y. (1995). *Şehir coğrafyası açısından Safranbolu-Karabük ikilemi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İller Bankası. (1967-1968). *Karabük Safranbolu analitik etüdler ve teklif projeler*. İller Bankası.
- İnce, Y. (1973). Sanayi kenti Karabük'ün kentleşme sorunları. *Karabük Halk Eğitim Merkezi Bülteni 3 Nisan Karabük Kuruluş Günü Özel Sayısı*, (1), 15-16.

- Kalyoncu, H. (2007). *Cumhuriyet kenti Karabük*. İstanbul: Karabük Belediyesi Yayınları Alioğlu Yayınevi.
- Kalyoncu, H. (2016). *Zaman, mekan ve anılarla Karabük*. Karabük: Kardemir Yayınları Cemre Ofset.
- Komisyön. (1967). *Zonguldak 1967 il yıllığı*. Ankara: Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık.
- Komisyön. (1973). *Cumhuriyetin 50. yılında Zonguldak 1973 il yıllığı*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.
- Komisyön. (1985). *Karabük 85*. İstanbul: Ufuk Matbaası.
- Komisyön. (2013). Karabük'ün değişen yüzü. *76. Yılında Cumhuriyet Kenti Karabük 3 Nisan Bölgenin Sesi Gazetesi 76. Yılında Karabük Özel Eki*, (3 Nisan 2013), 12.
- Karacakaya, R., Yücedağ, İ. ve Yılmaz, N. (2013). *Arşiv belgelerinde Karabük*. Karabük: Karabük Valiliği Yayınları Seçil Ofset.
- Karatay, A. (2008). *Demir çelik Karabük bir işçi kentinin hikâyesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kastamonu vilayet salnamesi (KVS)*, 1314, 1321.
- Koç, N. (2011). Türk- İngiliz dostluğunun tezahürü ve Karabük demir çelik fabrikalarının kuruluşu. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-50.
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı'da toplum yapısı*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Kütükçüoğlu, M. (2009). *Milli Şef dönemi'nde Karabük* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî* (Haz. N. Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Moran, T. (2000). *Dün, bugün*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oral, M., Özdemir, Ü. ve Ünlü, İ. (2019). Üniversiteye bağlı sosyomekânsal bir dönüşüm sahası: Karabük 100. yıl mahallesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (41), 107-124.
- Özçağlar, A. (2019). Karabük ilinin idari coğrafyası. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu 11-12 Ekim 2019 Bildiri Kitabı* (s. 113-131). Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları.

Sarıköse, B. (2020, Ekim). Köyden şehre: Karabük'ün kuruluşu ve şehirleşme süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 57-83.

- Özdemir, L. (2006). *Karabük ili Beşbinevler toplu konut alanında konut-açık ve yeşilalan ilişkisinin irdelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Karaelmeas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak.
- Özdemir, Ü. (1998). *Beşerî ve iktisadî coğrafya açısından bir araştırma: Safranbolu platosu* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özer, F. (2013). *Karabük'te doğal gaz kullanımının hava kirliliğinin azaltılmasına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Karabük.
- Özkan, M. (1971). *Türkiye'nin ağır sanayi bölgesi Karabük Zonguldak ve çevresi*. Karabük: Özer Matbaası.
- Resmî Gazete*. S. 4091, 22 Kanunuevvel 1938; S.22160, 3 Ocak 1995; S.22886, 23 Ocak 1997; S.22967, 17 Nisan 1997; S. 23350, 23 Mayıs 1998; S.23602, 5 Şubat 1999; S. 26536, 29 Mayıs 2007; S. 26982, 29 Ağustos 2008; S.28104, 3 Kasım 2011.
- Roberts, J. M. (2010). *Avrupa tarihi* (Çev. F. Aytuna). İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Saraçoğlu Gezer, A. M. (2018). *Erken Cumhuriyet döneminde Karabük'te planlama alanı dışında gelişen yapıların cephe analizi: Bayır mahallesi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Karabük.
- Şahin, İ. (2003). Anadolu'da Türk yerleşmesi sürecinde Safranbolu. *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)* (s. 7-14). Ankara: TTK.
- Tuncel, M. (2001). Karabük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, 372-374. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turhan Sarıköse, S. (2020). XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarında Safranbolu'da doğal afetler. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 15, (29), 69-86.
- Tümertekin, E. (1954). *Ağır demir sanayii ve Türkiyedeki durumu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları Sucuoğlu Basımevi.
- Türkoğlu, M. (1996). *Özelleştirmede Karabük demirçelik fabrikaları örneği ve özelleştirme sonrasındaki gelişmeler* (Yayımlanmamış

Sarıköse, B. (2020, Ekim). Köyden şehre: Karabük'ün kuruluşu ve şehirleşme süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 57-83.

yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Malatya.

Ulukavak, K. (2017). *Bir Safranbolulunun penceresinden Safranbolu (gözlemler-derlemeler-denemeler)*. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları.

Yazıcıoğlu, H. ve Al, M. (1982). *Safranbolu-Karabük-Ulus-Eflâni*. Karabük: Özer Matbaası.

Wiesner Hanks, M. E. (2016). *Erken modern dönemde Avrupa (1450-1789)* (Çev. H. Çalışkan). İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.

www.karabuk.bel.tr. (22.04.2020).

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Makale Geliş Tarihi: 12.09.2020
Makale Kabul Tarihi: 12.10.2020

GEZİNLERİN GÖZÜNDEN GRAVÜRLERE YANSIYAN XVIII VE XIX. YÜZYIL İSTANBUL ŞEHİR YAPILARI VE GÜNÜMÜZ KARŞILAŞTIRMASI*

M. Murat ÖNTUĞ**
Mehtap SOYSAL***

Öz

Bizans ve Osmanlı Devleti'nin başkentliğini yapan İstanbul her dönemde olduğu gibi XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da birçok gezgin, diplomat, tüccar ve sanatçının uğrak yeri olmuştur. Garp ve şark arasında kültürel bir köprü özelliği taşıyan İstanbul her çağda tehlikeli ve uzun süren yolculukları göze alan gezginleri kendine çekmiştir. Gezinlerin doğunun büyümesine kapılıp çıktıkları yolda kaleme aldıkları seyahatnameler sosyal bilimler alanının birçok bölümünde başvuru alan birinci elden aktarılan kaynaklardır. Seyahatnamelerde gidilen yerlerin metinsel anlatımının yanı sıra görsel olarak sivil, askerî, dinî yapılar ve sosyal hayatta gravürlerde yerini almıştır. Birçoğu görülmeden yazarın tasvirine ve sanatçının imgesine bırakılan gravürler, sosyal hayat ve mimari yapıları Avrupa kültür çerçevesi ve günümüzle karşılaştırılmasına olanak sağlar. Osmanlı Devleti'nin büyümesiyle kaleme alınan seyahatnamelerin içerikleri her dönemde değişmiştir. İlk başlarda ticarî ya da askerî amaçlı İstanbul'da bulunan ya da yol güzergâhı olarak geçenlerin aktarımlarından oluşan notlar zamanla ilgi odağı olan Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve mimari yapıları olarak kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu makalenin amacı Doğu ve Batı'nın kültürel anlamda izlerini taşıyan gravürlerde Osmanlı yapısının nasıl incelendiğini ve gezginlerin gözünden İstanbul'un dönemsel özelliklerini gösterebilmektir. Ayrıca gravürlere yansıyan mimari yapıların günümüzdeki hâli ile karşılaştırılması ve geçmişten günümüze kalan yapılara günümüz perspektifinden ışık tutmaktır. Bu bağlamda İstanbul'a gelen gezginlerin günümüze ulaşmış ya da ulaşmamış yapıların farklı gezginlerin gözünden görmeyi ve zaman serüvenlerine tanıklık etme fırsatı bulacağız.

Anahtar Kelimeler: Gravür, Seyahatnameler, Kent Yapıları, İstanbul.

---

* Bu makale, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yapılmış olan "Avrupalı Gezinlerin Gözünden XIX. Yüzyılda Gravürlerle Osmanlı Toplumunu ve Şehir Yapıları" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muratmustafa.ontug@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0243-4091.

*** Yüksek Lisans öğrencisi, soysal88_mehtap@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5492-3482.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Reflected in Engravings Form the Eyes of Travelers XVIII. and XIX. Century Istanbul City Buildings and Today's Comparison

Abstract

Istanbul, which was the capital of the Byzantine and Ottoman Empires, was frequented by travelers, diplomats, merchants and artists in XVIII. and XIX. centuries as in every century. Istanbul that is bridge between European and Oriental cultures, has attracted travelers who risk dangerous and long journeys in every age. The travel books written by travelers on their way out of the east, are first-hand sources used in many parts of the social sciences. In addition to the words that described places in the travel books, it has visually taken its place in the engravings in civil, military, religious buildings and social life. Engravings, many of which are left unseen to the author's depiction and the artist's image, allow a comparison of social life and architectural structures with the European culture and today. With the growth of the Ottoman state, the contents of the travel books written had changed in every period. At first the notes, which had been consisting of the transmissions of those who are in Istanbul for commercial or military purposes or passing as road routes, started to be written as the socio-economic, socio-cultural and architectural structures of the Ottoman Empire. And It became the center of attention over time. Our aim in this article is to show how the Ottoman structure is examined in engravings bearing the cultural traces of the East and West and the periodic characteristics of Istanbul from the eyes of travelers. In addition the comparison of the architectural structures reflected on the engravings with their current state and to shed light on the structures from the past to the present from today's perspective. In this context, we will have the opportunity to witness the adventures of travelers who visit to Istanbul to see the structures that have or have not survived until today, through the eyes of different travelers.

Keywords: Engraving, Travelogues, City Structures, İstanbul.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Giriş

Yazarın gezip gördüğü yerler hakkında edindiğı bilgileri yazdığı esere seyahatname (TDK, 1988, s. 1291), tanımak, görmek, gezmek amaçlı seyahate çıkan kişiye gezgin denmektedir (TDK, 1988, s. 546). Eski çağlardan günümüze kadar farklı ülkelere duyulan merak ve yeni yerler görme isteğı uzun yolculukların önünü açmış ve bilinmeyene duyulan özlemle seyahatler gerçekleşmeye başlanmıştır. Seyahat geçmişten günümüze bütün kültürlerde süregelen bir faaliyettir. Yapılan gezilerin kaleme alınması İlk Çağ hac yolculuklarına uzanır. XIX. yüzyılda kitle turizmin başlamasıyla yapılan geziler ve kaleme alınan notlar sosyal bilimlerin vazgeçilmez kaynakları hâline gelmektedir (İlya-Uysal, 2015, s. 2).

Seyahatnamelerin konu içeriğinde bahsedilen toplumun savaş, ticaret, göç gibi tarihsel izlerini taşımasının yanı sıra devletin farklı devletlerle olan ilişkileri de gezi notlarının amacını etkilemiştir (Erdoğan, 2011, s. 117-125). Gezi notları gezginin yolculuğı sırasında karşılaştığı ve tanık olduğı her şeyi kaleme aldığı konulardan oluşmaktadır. Seyahatnamelerde yazılan konular gezginin gözlem yeteneğinin dışında yazılan notların gönderileceğı yer ve kişiye göre de kaleme aldığı görülmektedir. Yazma amacına göre resmî ya da özel olarak kaleme alınan notlar tarihsel olaylar ile ilgili bilgiler verdiğı için tarihî değeri oldukça büyüktür (Gürer, 2013, s. 36).

Şehir tarih yazımı ve görsel betimlemeler göz önüne alındığında başvurulması gereken kaynakların başında hiç kuşkusuz seyahatnameler gelmektedir. Seyahatnameler, hakkında birçok bilgilerin kaleme alındığı ülke veya toplumun, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yaşam biçimleri gibi konular hakkında, başka kültür ve deneyimlerle yetişmiş bireyler tarafından kaleme alınan yazılardır (Altunbay, 2013, s. 282). Seyyahlar gezdikleri ülkeleri kendi alışkanlık ve kültürel değerleri ekseninde ele almışlardır. Gezinlerin gittikleri ülkelerde insanlarla doğrudan ya da dolaylı olarak iletişime geçmesi iki kültüründe birbirini tanıyıp karışmasına neden olur. Başka bir deyişle seyahatnameler, sosyal iletişim araçlarının olmadığı çağlarda farklı kültürlerin tanışmasına aracılık etmiştir. Bunların dışında Avrupa'da XVI. ve XVII. yüzyıllarda seyahat etmek bir eğitim olarak görülmekteydi. Bu anlayışa göre gezilerek öğrenilen bilgilerin daha kalıcı olduğuna inanılmasıydı (Sevin, 2006, s. 15).

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Seyahatnamelerde kent dokuları üzerinde durulmasının nedenleri; Hristiyanlık için kutsal olan ve değer taşıyan merkezlerin varlığı, ticaret merkezleri, kültürel ve arkeolojik bir geçmişe sahip olması şeklinde sıralanabilir (Çoban ve Sert, 2018, s. 1536). Batı'da Osmanlı Devleti hakkında oluşan bilgiler kendiışleri için Osmanlı topraklarına gelen tacir ve gemicilerin yanı sıra kısa süre Anadolu üzerinden seyahat eden gezinlerin vasıtasıyla oluşmuştur (Şahin, 2017, s. 20).

Yerli ve yabancı Osmanlı topraklarını gezen birçok gezinin kaleme aldığı gezi notlarında Osmanlı şehir yapıları ve toplumu hakkında farklı yüzyıllara ait sayısız bilgi ve görsel yer almıştır. Seyahatnameler sayesinde farklı yüzyıllarda gezintiye çıkan gezinlerin gözünden geçmişe seyahat etme imkânı buluyoruz. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ve genişlemesine de etki eden coğrafi konumu yabancıların dikkatini çeken bir devlet olmasına neden olmuş ve farklı coğrafyalardan seyahat eden birçok gezgine kapılarını açmıştır (Yılmaz, 2013, s. 589). XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İstanbul'a batılı elçilerin yanında ya da kendi imkânlarıyla gelen sanatçılar yapmış oldukları çizimleri gelişen baskı teknikleri sayesinde gezi notlarına eklenmiş ve seyahatnamelerin daha da yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır (Çöteloğlu, 2009, s. 14).

İstanbul'un fethi ile Roma İmparatorluğunun mirasçısı konumuna gelen Türkler garpta ilgi odağı hâline gelir (İldem, 2000, s. 20-21). Her çağda merak uyandıran bir kent olan İstanbul kozmopolit ve kültür farklılıklarını da içine alan bir şehir olması farklı kıtalardaki gezinlerin ilgisini her dönem üzerinde toplamasına neden olur. Osmanlı hâkimiyeti altındaki İstanbul şehri hakkında en ufak bir ayrıntıyı dahi es geçmeden kaleme alan gezinler mimari yapılar hakkında da oldukça detaylı çizimlerin yanı sıra aydınlatıcı bilgilere de yer vermişlerdir. İstanbul'a gelen seyyahların hepsi cami, çeşme, hamam, saray ve benzeri yapıların pitoresk yapılar olarak bahsedip bunu da gravürlere aktarmışlardır. Broquiere, *Deniz Aşırı* seyahatnamesinde İstanbul'u üç köşesi olan bir kalkana benzeterken çok büyük ve cezbedici bir şehir olduğundan ve yedi tepe üzerine kurulan üç şehirden birinin İstanbul olduğundan bahseder (Broquiere, 2000, s. 214-215). Du Lour ise İstanbul'un konumuna sahip bir başka şehrin olmadığını ve evren inşa edilirken İstanbul'un Asya ve Avrupa kıtasını yönetmek için yapıldığını dile getirmiştir (Du Lour, 2016, s. 40-41).

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

İstanbul hakkında birçok gezinin kaleme aldığı gezi notları, mektuplar ya da özel notlar günümüz gözünden geçmişe ışık tutar. Asırlar boyunca birçok medeniyeti ve tarihi dokuyu içinde barındıran İstanbul, gravürlerle zenginleştirilmiş seyahatnameler mimari dokuları günümüzdeki hâlleriyle kıyaslamamıza imkân tanır. Gezinler, tüccar ya da elçilerin yanında gelen sanatçılar İstanbul betimlemelerinde genel kent görünümünden ayrı olarak mimari yapıları da gravürlerde aktarmışlardır. Bu sanatçılar arasında Thomas Allom, Jean Brindesi, Eugene Flandin, Antoine Ignace Melling gibi isimler söylenebilir. İstanbul'a ait gravür resimler yapan bu sanatçılar yöresel mimarilerinde betimlendiği kent görünümünün büyük çoğunluğu Boğaziçi'nden çizilmiş litografi ve gravüre aktarılmıştır. Bu gravürler günümüze ulaşamamış birçok yapının son belgeleridir (Sevin, 2006, s. 275-276).

Fotoğraf makinesinin icadına kadar resim çoğaltma tekniği olarak kullanılan gravür İngilizcede *engraving*, Fransızcada *gravüre*, Almandada *gravierung* ve Osmanlıda ise *hak* olarak ifade edilmiştir. Gravür baskılar, metal, ahşap ya da litografi (taş) levhalardan yararlanarak çoğaltma tekniği olarak kullanılmıştır (Sevin, 2006, s. 12). En eski çoğaltma tekniklerinden biri olan gravür sert zemin üzerine istenilen görselin resmedilip kazınmasıyla oluşan alçak ve yüksek tabakalar boyanarak kâğıt, deri, bez gibi materyallere basılarak resmin çıkmasının sağlandığı ve defalarca kullanılabilen bir tekniktir (Kahraman ve Gülaçtı, 2015, s. 377). Gezi notlarına eklenen gravürler tarihî izler taşıyan İstanbul ve diğer Anadolu kentleri için belge niteliğindedir.

Seyahatnamelerin incelenmesiyle gezinlerin kendi eğitim ve temayülleriyle İstanbul'u nasıl gördüklerini ele aldığımız bu araştırmamızın amacı, garp ve şarkın kültürel anlamda izlerini taşıyan gravürlerde Osmanlı yapısının nasıl incelendiğini ve gezinlerin gözünden İstanbul'un dönemseller özelliklerini gösterebilmektir. Ayrıca gravürlere yansıyan mimari yapıların günümüzdeki hâli ile karşılaştırılması ve geçmişten günümüze kalan yapılara günümüz perspektifinden ışık tutmaktır. XV. yüzyıldan beri Osmanlı topraklarına gelen batılı gezinlerin aktardıkları bilgiler ve gravürler sayesinde fiziksel varlıklarından haberdar olduğumuz ve her yüzyılda farklı gezinlerin gözünden takip edebildiğimiz tarihî yapıların zaman serüvenine tanıklık etme fırsatı bulmaktır. Anadolu coğrafyasının her yerinde olduğu gibi tarihî değer

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

taşıyan yapılara günümüzdeki formlarına ışık tutmak konusunda katlı sağlaması hedeflenmektedir.

Karşılaştırma yöntemi kullandığımız çalışmamızda, farklı yüzyıllarda seyahatnamelerdeki gravürlere aktarılan İstanbul yapıları hakkında toplanan kaynaklarla geçmişten günümüze miras kalan yapıların zamanla işlev ve fiziksel formlarında ne tür değişiklikler olduğu günümüz çerçevesinde karşılaştırması yapılmıştır. Kaynak tespiti için farklı ülkelerden Osmanlı topraklarına gelen gezinlerin seyahatnameleri ve bu konular üzerine yazılan makale ve tezler incelenmiştir. Gravürlerde aktarılan yapıların günümüz koşullarındaki görsel durumları karşılaştırmak için fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Anadolu'nun her bölgesinde olduğu gibi İstanbul'daki tarihî değerler tespit edilerek günümüzdeki formlarına ışık tutmak konusunda katlı sağlaması hedeflenmiştir.

Genel olarak seyahatnamelerde Osmanlı Devleti hakkında coğrafi bölge, sosyal, iktisadi veya idari yapı olarak tez ya da makalelerde çalışılan konular oldukça yaygındır. Aralarında Necla Arslan Sevin (Gravürlerde Yaşayan Osmanlı), Gürsoy Şahin (İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı), Serpil Gürer (XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu) gibi birçok akademisyenin yer aldığı seyahatname ve gravürlerin hem belgesel hem de kaynak değeri olan çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda seyahatnamelere yansıyan Osmanlı toplumu ve Avrupa'da Türk imajının oluşması hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin coğrafi, sosyal, iktisadi ya da idari yapı olarak değil, İstanbul kent yapıları ve görünümü içerisinde daha dar bir çerçevede seyahatnameler kaleme alınmıştır.

1. Gravürlere Yansıyan İstanbul ve Kent Görünümü

1.1. Panoramik kent görünümü

Gravür ve litografilerde Panoramik kent görünümleri, dinî, askerî ve düğün törenlerinin yanı sıra gündelik hayat betimlemelerinin yer alması bu çizimlerin yapılmasının geziden anılar olarak kalması amacıyla değil, kendi halkına ziyaret ettikleri coğrafyalar hakkında bilgiler sunmak

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

istemeleri ve merakların giderilmesini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır (Kahraman ve Güllaçtı, 2015, s. 383).

Resim 1: İstanbul haritası (Giovanni Andrea Vavassore)

İstanbul'un fetihten sonra tanıtılan ilk İstanbul görünülerinden biri olan Giovanni Andrea Vavassore ait olan İstanbul haritasıdır (Resim 1). Gravürde görülen surlar belirgin bir yer tutmaktadır. Haritada bulunan yapılar İstanbul'un kıyı ve tepeler üzerine kurulmuş olmasına rağmen Vavassore'un çiziminde topografik bir çizim görülmez. Coğrafi olarak düz bir ova üzerine kurulmuş bir kent izlenimi vermektedir.

1.2. Boğaz ve Haliç üzerinden kent görünümü

Gravürlerde şehir eğer İstanbul gibi deniz kıyısında yer alıyorsa genel betimlemeleri hep deniz üzerinden bakılarak resmedilmiştir. Bunu da Allom'un (Resim 2) Haliç ağzından İstanbul adlı gravüründe net bir şekilde görmekteyiz. Kompozisyon ön kısmında deniz üzerinde birbirinden farklı dizaynlara sahip deniz araçlarını ayrıntılı bir şekilde rutin işleyişi gözler önüne serilmiştir. Allom bu gravüründe gerçek ve detaycı bir üslup kullanmıştır.

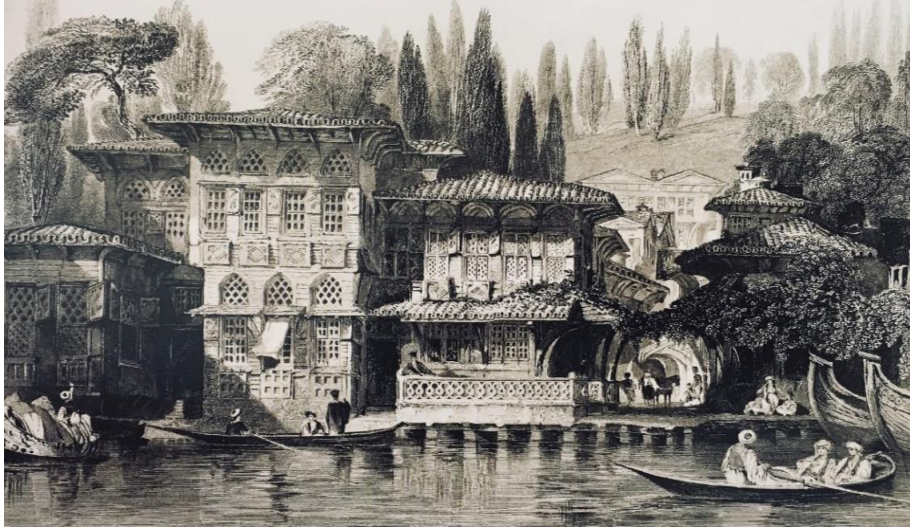
Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 2: Haliç ağzından İstanbul (Thommas Allom XIX. yy.)

Hem mimari yapı hem de gündelik hayat gravürlerde tek bir kompozisyonda betimlenmeye çalışılmıştır. İnsan gücüyle hareket eden deniz taşıtlarına yerleştirilen figürler gravüre hareket katmış ve Osmanlı'da yaşayan halkın sosyal yaşamı hakkında da bilgi vermiştir. Arka planda betimlenen şehir silueti İstanbul'un topografik yapısı hakkında bilgiler vermektedir. Gravürde betimlenen kıyı kesiminde bulunan yapıların doğrudan sokağa açıldığı görölmektedir. İslam'ın simgesi olan ve hemen hemen tüm İstanbul gravürlerinde yerini alan camiler de bu gravürde yerini almıştır.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 3: Yeniköy civarı papazın yalısı (Thommas Allom XIX. yy.)

Yine deniz üzerinden çizilen (Resim 3) ve Allom'a ait olan gravür şehrin mimari yapısı hakkında bilgi sunar. Ahşap tek ya da iki katlı binalar konut malzemeleri hakkında bilgi vermektedir. Sokakların dar ve binaların birbirinin ışığını kapatacak şekilde yan yana tek ya da iki katlı inşa edildiği ve konutların alt katlarının direkt sokakla birleştiği bahçeye sahip olmadığı görülmektedir. Kara ulaşımının binek hayvanlarla yapıldığı gravürde betimlemiştir. Kentleşmenin gravürlerde de görüldüğü üzere deniz kenarında yoğunlaştığı ve yine Allom'a ait (Resim 3) gravürde topografik yapıya baktığımızda evlerin arkasında yükselen tepelerde konut yapılmadığı anlaşılmaktadır.

2. Gravürlerde Aktarılan Şehir Yapılarının Karşılaştırılması

2.1. Hipodrom (At meydanı) Dikilitaş

Günümüzde Sultan Ahmet meydanı olarak bilinen hipodrom İstanbul'da Bizans dönemine ait en eski yapıdır. Üstünde hiyeroglif yazıların olduğu Antik Mısır'dan günümüze kalmayı başarmış olan dikilitaş İstanbul'u ziyarete gelen gezginlerin gravürlerine konu olmuştur. Byzantion döneminden XII. Yüzyılın sonuna kadar kent yaşamında aktif

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

bir rol üstlenmiştir. Araba yarışları, şövalyelerin mızrak dövüşleri yaptığı bir alandı. Antik çağda ise Konstantinopolis hipodromu halkla bir araya gelinen ve çok para harcayarak gövde gösterisi yapılan bunların yanında katliamlarında yapıldığı bir yer hâline gelmiştir (Yıldırım, 2013, s. 1).

İstanbul'un fethiyle Osmanlı yönetim merkezi hâline gelen İstanbul'u ziyarete gelen Tournefort, hipodromu şu sözlerle anlatır: İmparator Severus zamanında yapımının başlatıldığı ancak Constantinus döneminde tamamlanabilen, boyu dört yüz genişliği yüz adımdan oluşan bir alan olduğunu, gösterilerin ve at yarışlarının burada yapıldığını Türklerin ismini kendi dillerine çevirdiğini dile getirmiştir (Tournefort, 2013, s. 40).

Resim 4: Hipodrom (Lambert de Vos'a atfedilen eser XVI. yy.)

İstanbul'un fethiyle hipodrom özelliği kaybolan bu alan 1574 senesinde (Resim 4) gördüğümüz hâlini almıştır. Bu çizimde iki dikilitaş ve yılan başlı örgü sütunu bir arada görmekteyiz ancak ilerleyen dönemlerde yapılan gravürlere göz attığımızda (Resim 5, Resim 6) törenlerin yapıldığı bir alan olarak göze çarparken İstanbul'un artık İslam'ın sancaktarlığını yaptığını gösteren Sultan Ahmet Camii ve İstanbul'un fetih simgesi olarak camiye çevrilen Ayasofya görülmektedir.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 5: Hipodrom (Gavrila Sergejev')

Gravürlerde ana unsur olarak göze çarpan dikilitaşlar yüksek bir kaide üzerindedir. Gavrila'ya ait gravürde (Resim 5) ortada duran yılan başlı örme sütunun sadece gövdesi kaldığı görülmektedir. Buda Tournefort'un şu sözlerini doğrular niteliktedir: Türklerin dinî inanışları resim çizimine izin vermediğinden dolayı değerli tarihî yapıları harap edip gerek olduğunda yıkıp farklı yapılarda kullandıklarını ve İstanbul'da iki dikilitaş birkaç sütundan başka antik parçanın kalmadığını dile getirir (Tournefort, 2013, s. 40).

Gavrila'ya ait, hipodromu (at meydanı) gösteren (Resim 5) gravüre bakıldığında Sultan Ahmet Camii, Ayasofya ve Dikilitaş'ı da içine alan geniş bir alanı yansıtmıştır. Dikkatli bakıldığında Bartlett ve Bradshaw'e ait (Resim 6-Resim 7) gravürlerde dikilitaş ana unsur olarak gördüğümüz gravürler aynı açı ile çizilmiştir. Bu iki gravürdeki kompozisyonları oluşturan ana unsur dikilitaş olmasının yanı sıra Osmanlı tebaasının gündelik yaşantıları hakkında bilgiler de sunar.

Gavrila ve Bradshaw'e ait gravürlere bakıldığında at yarışı ve eğitiminin yapıldığı ve farklı etkinliklere de ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Gavrila'nın gravüründe Sultan Ahmet Camii'nde çıkan bir geçiş töreni görünmektedir. Bu da gravürün çizildiği günün bayram ya da

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

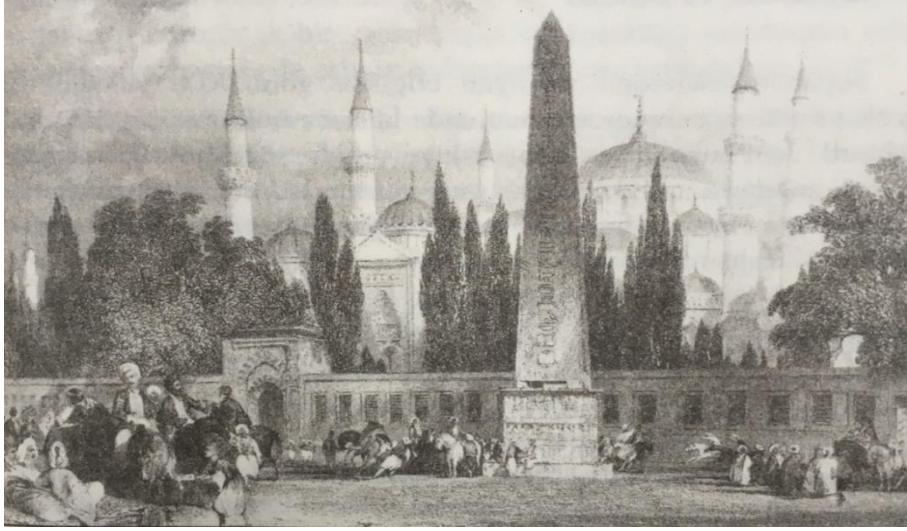
Cuma namazı sonrası bir tören olduğu anlaşılmaktadır. Kompozisyonun sağ kısmında dikilitaş etrafında bulunan davul çalan bir grup görölmektedir. Bu da cami çıkışı bir tören olduğunu kanıtlar niteliktedir. Diğer yandan halkın giyim ve ulaşımı hakkında da bilgi aktaran bu gravürde ulaşımın kağını ya da atlarla yapıldığı görölmektedir.

Gavrila'nın gravürünün aksine (Resim 5) Bartlett'e ait (Resim 6) gravür daha sakin ve hareketsiz bir günde resmedilmiştir. Osmanlı halkının gündelik yaşantısı hakkında izler taşıyan kompozisyonda gündelik işleriyle uğraşan ve yine yük taşıyacak bir hayvanı olmadığı için yükünü sırtında taşıyan bir figür yer almıştır. Dikilitaşın etrafında yorgunluğunu gideren ve sohbet eden figürlere yer verilmiştir.

Resim 6: At meydanı (William Henry Bartlett XIX. yy.)

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 7: Sultan Ahmet Camii meydanı ve Dikilitaş (Bradshaw XIX. yy.)

Günümüzde Sultan Ahmet Meydanı olarak bilinen bu alan, geçmişteki işlevinin aksine tarihî dokusuyla daha ön plana çıkmaktadır. Yorulan insanların gravürlerde yansıdığı gibi kaidesine oturup dinlendiği bir yer olmaktan çıkan dikilitaş etrafı demir korumalarla çevrilmiş ve tarihî geçmişi insanlar için daha önemli bir hâl almıştır. Dikilitaşın yanında geçmişten günümüze sadece gövdesi kalmış olan yılan başlı örgü sütunda yine dikilitaş gibi çevresi demir korumalarla çevrilmiş bir şekilde durmaktadır. Gravürlerdeki gibi toprak ve engebeli zeminin aksine Arnavut kaldırımıyla çevrelenmiş yürüyüş yerleri yapılmıştır.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul Şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 8: Dikilitaş ve Örgü Sütun

Geçmişten günümüze değişen başka bir nokta ise Sultan Ahmet Camii'nin önünde bulunan bahçe duvarıdır. İncelediğimiz gravürlerdeki duvar ve camiye giriş kapısı belirgin bir şekilde aktarılmıştır ancak günümüzde bakıldığında ise avluya giriş kapısının yerinin değiştiği ve duvarlarda gördüğümüz estetik duruş günümüze ulaşmamıştır.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 9: Dikilitaş

Gravürlerde sanatçılar, Sultan Ahmet Camii ve Ayasofya'yı da aynı kompozisyonda betimlemişlerdir ancak günümüzde cami etrafına yapılan peyzajlar ve bahçelerin genişlemesinden dolayı aynı karede net bir şekilde görmemiz mümkün olmamaktadır.

2.2. Kız Kulesi

İstanbul boğazının simgesi hâline gelen kız kulesinin üzerinde bulunduğu kayalık MÖ 411'de Sparta ve Atina arasında yapılan savaşta görülür. Savaş sonrasında Boğaz'ın girişini kontrol etme ve gelir elde etme amaçlı gümrük binası yapımına karar verilmiştir ancak yapı ile ilgili bir bilgiye rastlanmaz (Öngül, 2003, s. 337). XII. yüzyılda Bizans İmparatoru Manuel Comnenos devletinin başkentini korumak amaçlı bir kule inşa etti. XV. yüzyılda Bizans ve Osmanlı arasında geçen ve Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlanan savaş sahnesinde kule tarih sahnesinde görülür. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmet inşa edilen kuleyi yıktırıp yerine stratejik bir bölgede olduğu için şehri koruma amaçlı taş malzemeyle kale mazgal duvarlarıyla dönemin koruma noktalarından birini yaptırır. 1510 senesinde İstanbul depreminde zarar gören yapı, II. Selim döneminde onarılır ve gemiler için deniz feneri görevini görmeye başlar. XVIII. yüzyılda Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yeniden ve daha

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

yüksek olarak inşa edilir. XIX. yüzyılda ise karantina hastanesi olarak kullanılmıştır (Öngül, 2003, s. 338).

Denizin ortasında rüya gibi görünen kız kulesi İstanbul'a gelen gezginlerin konu aldığı ve gravürlerine aktardığı yapılardan biridir. Allom ve Barnett'in gravürlerinde de (Resim 10, Resim 11) bu yapıya rastlıyoruz. Kompozisyonun ana unsuru olarak verilen sosyal hayat ve deniz trafiğinin ortasında duran kız kulesi aynı dönemlerde çizilmesine rağmen farklı tasvirlerle aktarılmıştır.

Allom'a ait (Resim 10), Üsküdar tarafından çizilmiş olan gravürde Osmanlı tebaasının serinlemek için kayalık aktarılan alandan boğazın sularına girdiği görülmektedir. Oldukça hareketli figürlere yer verilen gravürde yoğun bir deniz trafiği göze çarpmaktadır. Deniz üzerinden resmedilen ve hemen hemen her gravürde rastladığımız cami silüetlerine bu gravürde de yan unsur olarak rastlıyoruz.

Resim 10: Kız Kulesi (Thomas Allom XIX. yy.)

Allom ve Barnett'e ait (Resim 10, Resim 11) gravürlerde yapı malzemesinin farklı olduğu görülmektedir. Allom'a ait gravürde görülen kız kulesinde ahşap malzeme kullanılmış olarak görülürken Barnett'e ait

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

gravürde taş malzeme kullanılıp âdeta küçük bir kale görünümü verilmiştir.

Bartnett'e ait (Resim 11) kompozisyonun sağ kısmında bulunan yapı ve minarenin görüntüsüyle sanki karadan birbirine bağlanmış gibi görünmektedir. Kıyıda denize doğru bir çıkıntı gibi görünen kız kulesi birbirine çapraz konumda inşa edilmiş biri büyük biri küçük iki kulenin varlığı göze çarpmaktadır. İki sanatçının da kendi tasvir ve üslup anlayışlarını gravürlerine aktardıkları anlaşılmaktadır.

Resim 11: Kız Kulesi (Bartnett XIX. yy.)

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 12: Kız Kulesi

Gravürlerde görülen biri büyük biri küçük olan ve çapraz şekilde duran kuleler günümüze kadar gelmeyi başaramamıştır. Kullanılan malzemelerde gravürlere yansıyanlar gibi ahşap ve taş birlikte kullanılmış ve günümüzdeki görünümü meydana getirilmiştir. Gravürlere yansıyan yapısıyla farklılık gösterse de günümüze kadar gelmeyi başaran kız kulesi işlev olarak geçmişin aksine günümüzde restoran olarak kullanılırken, kulenin üst kısmı seyir terası ve bar olarak hizmet vermektedir.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 13: Üsküdar'dan görünen Kız Kulesi

Geçmiş dönemlerin aksine kayalık olarak resmedilen boğaz kenarı günümüzde seyir yeri olarak yapılandırılmış ve gravürlerde görülenin aksine denize girmek için halkın kullandığı bir yer olmaktan çıkarak boğaz ve manzara izlemeye gelenler için tasarlanmış yerler görülmektedir. Gravürlerde yoğun olan yolcu ve deniz ticareti için boğazda oluşan trafik eskisi gibi olmasına rağmen insan gücü yerine motorlu deniz taşıtları kullanıldığı için daha hızlı olmaktadır ve gravürlerde aktarılan yoğunluk görülmemektedir.

2.3. III. Ahmet Çeşmesi

III. Ahmet'in padişahlığı döneminde 1728-1729 tarihinde yapılan III. Ahmet Çeşmesi ya da Bâb-ı Hümayûn Çeşmesi ismiyle de bilinen meydan çeşmesi de diğer yapılar gibi gravürlerde yerini almıştır. Osmanlı mimarisinin en iyi örneklerinden biri olan III. Ahmet Çeşmesi günümüz çeşmelerinden oldukça büyük dört köşeli bir yapı olarak inşa edilmiştir. Çatısında kenarlarda dört küçük ve ortada bir büyük olmak üzere toplamda beş adet kubbesi mevcuttur. İstanbul'a gelen gezgin ve sanatçılar farklı açılardan bu çeşmeyi resmetmişlerdir.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Bartlett'e ait resimde (Resim 14) Topkapı sarayı girişi, Ayasofya ve III. Ahmet Çeşmesi bir arada görölmektedir. Kompozisyonun ana unsurunu oluşturan III. Ahmet Çeşmesi üzerinde bulunan kubbelerde, diğer gravürlerde olmayan bir detay göze çarpmaktadır (Resim 15). Bu detayda diğer gravürlerde kubbe üzerindeki âlemde hilal sembolü varken Bartlett'e ait gravürde hac işareti resmedilmiştir. Gravürde çeşmenin hemen arkasında beliren Ayasofya'nın camiye çevrilmesi batıda büyük bir hayal kırıklığı oluşturmuştur. Howard Ayasofya'nın Türklerin eline çekmesinin verdiği rahatsızlığı şu sözlerle dile getirmiştir: İnsan düşünüyor, Ayasofya kaç farklı name ile yankılandı, Latoida'ya rahmet, Meryem Ana'ya rahmet ve minareden yükselen ezan sesi, o ezan sesi daha ne kadar sürecektir. Ayasofya ilelebet Türklerde mi kalacak? Batı bu duruma göz mü yumacak (Howard, 1978, s. 31). XIX. yüzyılda yapılmış olan bu gravürde de aslında batı halkının hâlâ İstanbul'un İslam sancaktarlığını yapmasının kabul edilmediği ve değiştirmek istedikleri gösterilmiştir. Günümüzdeki (Resim 18) kubbe üzerindeki âlem geçmişin aksine daha farklı bir dizayna sahiptir. Bartlett çeşmeyi o kadar geniş bir açıdan çizmiştir ki normal şartlarda bakıldığında sadece üç kubbelerin göröldüğü yapıda, üç köşe ve ortada bulunan büyük kubbeyi de görüp gravüre aktarmıştır.

Resim 14: Bâb-ı Hümâyûn, Ayasofya ve III. Ahmet Çeşmesi (William H. Bartlett)

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Kompozisyonun diğeri öğelerine bakılacak olursa sağ tarafta Topkapı sarayı kapısı resmedilmiştir. At üzerinde saraydan çıkışın resmedildiği bu gravürde (Resim 14) geçişi izleyen figürlerin başlarının öne eğik bir şekilde olduğu ve saray erkânına geçiş töreninde halkın saygı duyduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Diğeri taraftan çeşme etrafında toplanan insanların gündelik yaşam şekilleri ve giysileri hakkında da bilgiler aktarılmıştır. Çeşmenin üzerinde hatla yazılmış olan kasidede gravürlerde okunmasa da belirgin bir şekilde görülmektedir.

Resim 15: Bâb-ı Hümâyûn önündeki III. Ahmet Çeşmesi (Thomas ALLOM XIX. yy.)

Allom'a ait (Resim 15) gravürde ise Bâb-ı Hümâyûn önünde farklı bir açıdan resmedilen III. Ahmet Çeşmesi görülmektedir. Bartlett'in aksine bu gravürde resmedilen çeşmenin kubbesindeki âlemde hilal şekli bulunmaktadır. Yine Bartlett'in gravürüyle karşılaştırdığımızda üzerindeki kubbelerin yapı farklılıkları göze çarpar. İki sanatçı da kendi sanat üsluplarını çizimlere aktarmışlardır. Bartlett'te kubbeye uzanan kısmın düz bir şekilde çıkarken Allom'a ait kısım dıştan içe doğru eğimli bir şekilde kubbenin altına yerleştirilmiştir. Kompozisyonda sağ kısımda ağaç altında dinlenen nargile ve tütün içip sohbet eden figürler sosyal yaşantının nasıl olduğunu aktarırken gravüre harekette katmıştır. Topkapı

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Sarayı'ndan hareket hâlinde çıkan at figürleri oldukça gerçekçidir ve gravüre canlılık katmıştır. Gravürlerde çeşme üzerinde bulunan çok sayıda motif ve işleme aktarılmaya çalışılmıştır.

Resim 16: III. Ahmet Çeşmesi, Ayasofya ve Topkapı Sarayı

Günümüzde hâlâ var olan ve gravürlerde de aktarıldığı gibi çeşme üzerindeki yapı malzemesi olarak kullanılan taşlar üzerinde çok sayıda motif yazı göze çarpmaktadır. Çeşmenin üst kısmı geniş ve ahşaptan yapılmış bir saçağa sahiptir. Aşağıda bulunan dört çeşmenin üzerine gelecek şekilde ayarlanmış dört köşesinde birer tane kubbe yer almaktadır. Ancak bu kubbelere hangi açıdan bakarsanız bakın, yapının büyüklüğünden dolayı sadece üç kubbeyi görebilirsiniz.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul Şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 17: III. Ahmet Çeşme Kubbesi

Resim 18: III. Ahmet Çeşmesi ve Topkapı Sarayı

Bu kubbelerin tam ortasında dört kubbeden büyük bir adet daha kubbe yer almaktadır. Bu kubbe ile toplamda beş adet kubbesi olan

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

çeşmenin kubbe üzerinde altın yaldızlı âlemler dikkat çekmektedir ancak gravürlerin aksine bu âlemlerde hac ya da hilal sembolü görülmez.

Geçmişten günümüze herhangi bir değişime uğramayan bu yapı, âdeta bir köşk havası barındırmaktadır. Çini ve kabartma yazılarla süslenen çeşme Türk sanatı ve Batı üslubunu bir arada görmeye başladığımız eserlerden biridir. Günümüzde hâlâ eski özelliğini devam ettiren bu çeşme Ayasofya ya da Topkapı sarayı ziyarete gelenlerin durup gölgesinde dinlendiği ya da su içtiği bir yapı olma özelliğini korumuştur.

Sonuç

Her dönemde Osmanlı topraklarında seyahat durağı olan İstanbul günümüzde de tarihî doku meraklılarını kendine çeken bir kent olma özelliğini taşımaktadır. İstanbul'un kozmopolit yapısı, ticaret merkezi olması, Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü özelliği ve aktif deniz ticaretine sahip olması farklı meslek gruplarından insanların gözünden İstanbul'u görmemize olanak sağlamıştır. İstanbul gravürlerinde en fazla işlenen konular, genel kent görünümünün yanı sıra sosyal hayat ve mimari yapılarıdır. Edebî bir kaynak olarak görülen seyahatnamelerin, tarih, sanat tarihi, arkeoloji gibi alanlarda da kaynak olarak kullanılması aslında edebi bir ürün olmasının dışında disiplinler arası birçok alana ilişkin bilgileri de barındırdığı anlamına gelmektedir.

Seyahatnamelerdeki gravürler görsel beğenilerin yanı sıra günümüze ulaşan ya da ulaşmayan yapıları ve farklılıkları görmemizi sağlayan belgeler hâlini almıştır. Günümüze kadar gelen yapılara zaman içinde tüm yönleriyle Osmanlı Devleti'nin dinî ya da kültürel estetikleri eklenmiş ve bu çerçevede varlıklarını sürdürmüşlerdir. İstanbul gravürlerine yansıyan kent dokusu gerçekçi bir anlayışla çizilmiştir. Bu da gravürlere aktarılan mimari yapıların fizyolojik yapıları hakkında bilgi edinmemize olanak sağlamaktadır. Günümüzde farklılıklarını karşılaştırma imkânı bulduğumuz tarihî yapılar ve kent görünümünde birçok yapının zamana direnç gösterip günümüzde varlığını sürdürmeye devam ettiği görülmektedir. Günümüze kadar ulaşmayı başaran yapıların bazıları geçmişin aksine kullanım alanları değişim göstermiş ve kitle turizm etkisiyle daha çok turizm amaçlı koruma altına alınmıştır. Yapıların geçmiş ve günümüzle karşılaştırılması sonucu birçok farklılığı ya da

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

sanatçıların Bartlett'in III. Ahmet Çeşmesi'nde olduğu gibi kendi arzuları doğrultusunda çizimler yapıldığı gözler önüne serilmiştir.

İstanbul'u aktaran gravürlerden sadece tarihî yarımada bulunan yapılar ele alınmıştır. İstanbul'da bulunan ve gezginlerin tüm detaylarıyla gravürlere aktardığı çok sayıda yapı bulunduğu için hepsine tek tek değinilememiştir. İstanbul haricinde Anadolu'da bulunan diğer kent yapıları da gravürlerle karşılaştırarak benzer çalışmalar yapılabilir.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Kaynakça

- Altunbay, M. (2013). Pretextat Lecomte'un tespitleriyle XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde sanat ve zanaatlar. *Türk Yurdu (Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı)*, 33, (310).
- Arslan Sevin, N. (2006). *Gravürlerde yaşayan Osmanlı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Broquiere, B. (2000). *Bertrandon de la Broquiere'in deniz aşırı seyahati* (Çev. İ. Arda). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Çoban, İ. ve Sert, N. (2018). Batılıların yazdığı seyahatnamelerdeki gravürlere yansıyan şekliyle Anadolu geleneksel mimarisi. *İdil Dergisi*, 7, (52), 1531-1538.
- Çöteliolu, A. (2009). *İstanbul'un yüzleri 1, İstanbul'un yüz ressamı*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Du Loir. (2016). *Du Loir seyahatnamesi* (Çev. M. Daş). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Erdoğan, T. (2011). Alexander W. Kinglake'in Eothen adlı seyahatnamesinde doğu-batı imgesi ve tasvirleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 117-125.
- Etensel İldem, A. (2000). *Fransız gezginlerin gözüyle Türkler ve Yunanlılar*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Gürer, S. (2013). *XVII-XVIII ve XIX. yüzyıllarda Fransız seyahatnamelerinde Osmanlı toplumu*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Howard, G. (1978). *Türk sularında seyahat* (Çev. Ş. Serdar). İstanbul: Türet Tercüman 1001 Temel Eser.
- İlyay, D. ve Uysal, M. (2015). İngiliz kadın seyyahlar Harvey ve Garnett'in gözüyle Osmanlı kadını. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 3, (6), 2-22.
- Kahraman, M. E. ve Gülaçtı, İ. E. (2015). Osmanlı devleti dönemi gravürlerinde İstanbul betimlemeleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, (39), 376-383.
- Öngül, Z. (2003). Yeni restorasyonuylay Kız Kulesi. *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri-I*. Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırma Merkezi Yayınları.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Şahin, G. (2017). *İngiliz seyahatnamelerinde Osmanlı toplumu ve Türk imajı*. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın.

TDK. (1988). *Türkçe sözlük*, 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TDK. (1988). *Türkçe sözlük*, 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tournefort, J. (2013). *Tournefort seyahatnamesi-2* (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yıldırım, N. (2013). *Constantinopolis hipodromu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, Ö. (2013). Osmanlı şehir tarihleri açısından yabancı seyahatnamelerin kaynak değeri. *Tarih İnceleme Dergisi*, XXVIII, (2), 587-614.

Resim Kaynakçası

Resim 1: Kahraman, M. E. ve Gülaçtı, İ. E. (2015). Osmanlı Devleti dönemi gravürlerde İstanbul betimlemeleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/39, s. 379.

Resim 2: Allom, T. (2016). *Thomas Allom'un Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 3: Allom, T. (2016). *Thomas Allom'un Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 4: Yıldırım, N. (2013). *Constantinopolis hipodromu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 121.

Resim 5: İbrahimzade, K. *Rus ressam Gavrilı Sergeyev'in İstanbul manzaraları*, s. 43.

Resim 6: Bartlett, W. H. (2016). *William Henry Bartlett'in Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 7: Sevim, M. (2002). *Gravürlerle Türkiye I*. Ankara Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri Dizisi: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 213.

Resim 8: Dikilitaş ve Örgü sütun.

Resim 9: Dikilitaş.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 10: Allom, T. (2016). *Thomas Allom'un Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 11: Bartlett, W. H. (2016). *William Henry Bartlett'in Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 12: Kız Kulesi.

Resim 13: Kız Kulesi.

Resim 14: Bartlett, W. H. (2016). *William Henry Bartlett'in Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 15: Allom, T. (2016). *Thomas Allom'un Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 16: III. Ahmet Çeşmesi, Ayasofya, Topkapı Sarayı.

Resim 17: III. Ahmet Çeşme kubbesi.

Resim 18: III. Ahmet Çeşmesi ve Topkapı Sarayı.

DOĞU-BATI ETKİLEŞİMİNDE ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ'NİN İDARİ YAPISININ GELİŞİM SÜRECİ*

Orhun KÜSKÜ**

Öz

Orta Çağ tarihinin en önemli oluşumlarından biri olan, İberya Yarımadası'nda kurulmuş Endülüs Emevî Devleti, yaklaşık üç asır boyunca gerek siyasi gerekse de kültürel anlamda döneminin önde gelen etkin güçlerinden birini teşkil etmiştir. İslam tarihinde olduğu kadar Dünya tarihinde de önemli bir yer kaplayan Endülüs Emevîleri sadece kültürel sahada gösterdikleri başarıları ile değil aynı zamanda idari açıdan da sergiledikleri tutum ile Endülüs Medeniyeti'ni oluşturmaya muvaffak olmuşlardır. Zira Endülüs toplumunun sahip olduğu etnik ve dinî zenginlik üst düzey bir yönetim mekanizması gerektiriyordu. Bundan dolayı, Doğu'daki köklerinden inşa ettikleri yepyeni bir devlet organizasyonunu zaman içerisinde geliştirerek toplumun ve dünya siyasetinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeye getirmişlerdir. Öyle ki, saltanatları süresince ortaya koydukları kazanımlar bu topraklardan çekilmek zorunda bırakıldıklarında Batı Hristiyan dünyası tarafından hayretle karşılanmış ve kendi devlet işlerinde Endülüs'e ait kurumları kullanma yoluna sevk etmiştir. Endülüs Emevîleri bir noktada Doğu İslam yurdu ile Batı Hristiyan dünyası arasında "Medeniyet Köprüsü" vazifesi görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Doğu-Batı, İdari Teşkilat.

---

* Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2019 yılında onaylanan "Endülüs Emevî Devleti İdari Yapısı (756-1031)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, orhun.kusku@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0200-4430.

The Development Process of the Administrative Structure of the Andalusia Umayyad State in the East-West Interaction

Abstract

The Andalusian Umayyad State, founded on the Iberian Peninsula, which was one of the most important formations of Medieval History, has been one of the leading active powers of the period both politically and culturally for nearly three centuries. The Andalusian Umayyads, who occupy an important place in the history of the world as well as in Islamic history, have succeeded in forming the Andalusian Civilization not only with their achievements in the cultural field but also with their administrative attitude. Because the ethnic and religious wealth of the Andalusian society required a high level of governance. Therefore, they have developed a brand new state organization that they built from their roots in the East and brought it to a level that could meet the needs of society and world politics. So much so that, when they were forced to withdraw from these lands, their gains during their reign were met with astonishment by the Western Christian world and have led them to use Andalusian institutions in their state affairs. The Andalusian Umayyads at some point have acted as the “Bridge of Civilization” between the East Islamic home and the Western Christian world.

Keywords: Andalusia, East-West, Administrative Organization.

Giriş

Doğu (İslam) ve Batı (Hristiyan) arasındaki İslam'ın doğuşuyla başlayan mücadele yüzyıllar boyunca süregelenmiştir. Bu birbirinden farklı iki dünyanın tarih sahnesinde defalarca karşı karşıya gelmesi sonucundaysa siyasal, sosyal, kurumsal, ekonomik ve kültürel açılardan çok kıymetli etkileşimlerin yaşandığı olaylar vuku bulmuştur. İslam'ın ortaya çıkışı, Helenizm, Endülüs, Haçlı Seferleri ve Osmanlılar gibi mühim etki sahaları, Doğu-Batı arasındaki mezkûr etkileşim noktaları arasında zikredilebilir. Endülüs tecrübesi de bu etkileşim noktalarının en önemlilerinden birini teşkil etmektedir. 711 yılındaki Müslüman Arapların İberya Yarımadası'nı fethiyle başlayan süreç yaklaşık sekiz asırlık süre boyunca Müslümanların hâkimiyetiyle şekillenmiştir. Bu durumdaki en büyük etken ise İslâm dininin sadece sahip olduğu evrensellik fikri ve dinî hoşgörü niteliğinin değil, aynı zamanda özümseme ve geliştirme konusundaki olağanüstü kapasitesi ve karakterinin Endülüs toprakları üzerinde Doğu-Batı münasebetine her bakımdan bir kaynaşma ortamı hazırlamasıdır.

Mamafih, erken Orta Çağ dönemi boyunca İberya Yarımadası, Müslüman Arapların verdiği isimle Endülüs, başta Avrupa'nın diğer bölgelerinden olmak üzere, çeşitli etnik grupların istilalarına ve yerleşimlerine tanıklık etmiştir. Bu coğrafya için en dikkate değer kültür ve medeniyet katkısı sunanlar ise sekizinci yüzyılın başlarında bu toprakları fetheden Müslümanlar olmuştur. Müslümanların Endülüs'e yerleşmelerinden sonra ortaya koydukları yüksek medeniyet mefhumu hakkında müsteşrik Montgomery Watt şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bir Avrupa tarihçisinin, İspanya'yı istila eden Almanların, Slavların, Macarların ve İskandinavların bu coğrafyaya sundukları ile daha sonraki dönemlerde Müslüman Arapların fethiyle ortaya çıkan medeniyet ve kültür mahsullerini yine bir “barbar” istilası şeklinde kıyaslaması kesinlikle doğru bir yaklaşım değildir. Diğer istilacılar, örgütlenişleri hâlen kabile mantığıyla olan ve büyük şehirlerin gelişimine bağlı olarak zihniyetleri ve anlayışları değişen kültürsüz ve bilgisiz toplumlardı. Oysaki Müslüman Araplar bundan sonraki bir ya da iki yüzyıl içerisinde Atlas Okyanusu'ndan Afganistan'a kadar uzanan bölgenin tamamında üst düzey bir medeniyetin ve kültürün temsilcisi hâline gelecek olan bir imparatorluğun sahipleriydiler .” (2013, s. 21-22)

Fransız sosyolog Gustave Le Bon'un Endülüs Medeniyeti üzerine görüşleri ise şu şekildedir: "Müslümanlar, Suriye ve Mısır sakinlerinin siyasi hayatını ıslah ettikleri gibi İspanya halkının idaresini de düzeltiler. Onların mallarını, kilise ve kanunlarını kendi inisiyatiflerine bırakarak kendi kanunlarını uygulayacak hâkimleri aralarından seçme hakkını verdiler. Aslında, Müslümanlar Endülüs'e büyük bir medeniyet mesajı ile girdiler. En az bir asır ölü araziye mümbit hâle getirmek, harabe hâldeki şehirleri imar etmek, görkemli binalar yapmak ve ticareti geliştirmek için uğraşıp durdular. Bunu başardıktan sonra da ilmî ve edebî çalışmalara; Yunanca ve Latince eserlerin tercümesine ve uzun zaman Avrupa'da kültürün kaynağı ve beşığı olacak olan üniversitelerin inşasına yöneldiler. Birkaç asır zarfında İspanya'yı ekonomik ve kültürel yönden geliştirmeyi başardılar. Onu bütün Avrupalı milletlerin çok ilerisinde bir medeniyet seviyesine ulaştırdılar." (2019, s. 329)

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Endülüs coğrafyası, Doğu ve Batı arasında sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik ve kurumsal kaynaşmanın odak noktası olmuştur. Bu topraklar üzerinde Müslümanların kurduğu Endülüs Emevî Devleti (756-1031) ise bu kaynaşmaya aracılık ederek Orta Çağ tarihine damgasını vurmuştur. Bu bağlamda, çalışmada, Doğu İslâm yurdu ile Batı Hristiyan dünyası arasında bir nevi köprü vazifesi gören Endülüs Emevî Devleti'nin yaklaşık üç asırlık ömrü müddetince idari yapısının ve anlayışının hangi aşamalardan geçtiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Esasen, her iki dünyanın ortak kesişme noktasında kurulan Endülüs Emevî Devleti'nin siyasi varlığının başlangıcından beri idari boyutta gösterdiği gelişme sürecinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanında, devletin kuruluş öncesi ve sonrası bulunduğu coğrafyada Batı eksenli etkileşiminin olup olmadığı sorusuna cevap aranacaktır.

1. Endülüs Emevî Devleti'nin İdari Anlayışının Geçirdiği Aşamalar

İlk dönem Şam Emevî Devleti (661-750), Arap kültürünün hâkim olduğu bir hüviyete sahiptir. 711 yılındaki Müslümanların fethiyle İslâm toprağı hâline gelen İspanya, Doğu'daki Dımaşk Emevî Devleti'nin Kuzey Afrika'daki Genel Valiliği'ne bağlı bir eyaleti olarak idare edilmiştir. 756 yılına gelindiğindeyse, Emevî Devleti'nin yıkılmasından sonra iktidarı ele alan Abbâsîlerin eski hanedan üyelerine karşı gaddar tutumu sonrası İspanya'ya kaçmayı başaran Emevî hanedanından Abdurrahman b. Muâviye (756-788), bu topraklar üzerinde bağımsız bir Emevî Devleti

kurmaya muvaffak olmuştur. Tüm bu zaman süresince, Müslüman Araplar Endülüs'te azınlık kesimi oluşturmalarına rağmen, yeni kurulmuş devlete ve bu devletin ortaya koyduğu medeniyetin içerisine kendilerine has özellikleri katmışlardır. Endülüs'te İslam hâkimiyeti altında olan Hristiyanlar için kullanılan *Müsta'rib*¹ ifadesi, Arapçanın yerli halk arasındaki yaygınlığı, Arap ırkına ve köküne ait mevzulara duyulan ilgi ve Arap menşeli Mâlikî mezhebinin bu coğrafyada geniş çaptaki kabulü gibi pek çok husus İber Yarımadası'nın '*Araplaşma*'sına birer göstergedir (Watt ve Cachia, 2015, s. 58-59). Ne var ki, devletin bilhassa kuruluş devrinde gözlenen Şam Emevî tarzı Arap vurgulu politikası, daha sonralarda dokuzuncu yüzyıl itibarıyla yerini o dönemdeki İslam dininin Emevîlerden sonraki yeni lideri olan Abbâsîlerin etkisine bırakacaktır.

Öte yandan, İslam'ın faziletiyle birlikte Müslümanlar fethettikleri yerleri mamur etme, oraların zenginliklerini koruma ve geliştirme gayreti içinde olmuşlardır. Bu durumun en belirgin örneklerinden birini temsil eden Endülüs'te, Müslümanlar mahallî zenginlikleri İslam dininin sahip olduğu müspet özelliklerle harmanlayarak üst seviye bir medeniyetin ortaya çıkmasına imkân sağlamışlardır. Bununla birlikte, Orta Çağ tarihi genelinde ve İslam tarihi özelinde medeniyet esasları bakımından zirve sayılabilecek bir oluşumun zuhur etmesini sağlayan en önemli faktörlerden bir tanesi de Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşundan itibaren izlediği ve benimsediği değişime ve gelişmeye açık yönetim anlayışıdır.

Tarihsel süreç incelendiğinde, kuruluşundan nihayete erinceye kadar Endülüs Emevî Devleti'nin idare tarzının merkezîyetçi bir yapıya kavuşmasını sağlayan üç farklı hükümdar döneminde gerçekleşmiş yeniliklerin ve değişikliklerin var olduğu görülmektedir. Devletin içinden geçtiği bu üç dönem, dolayısıyla aşama sayesinde, Müslümanlar Doğu ve Batı arasında bir nevi "*medeniyet köprüsü*" işlevi gören Endülüs Medeniyeti'ni meydana getirmeyi başarmışlardır.

Endülüs Emevîlerinin sözü edilen merkezîyetçi yönetim anlayışına ulaşmalarını sağlayan aşamalardan ilki, Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'te yaşanan siyasi ve sosyal keşmekeş ortamına rağmen bağımsız bir devlet kurmayı başarması ve Endülüs coğrafyasına devlet nizamını getirmesidir. Onun iktidarıyla Endülüs topraklarında bir devlet

---

¹ "Araplaşmış" anlamına gelip Endülüs topraklarında İslâm hâkimiyetinde ve etkisinde olan İspanyol Hristiyanlara verilen bir isim.

organizasyonu peyda olmuştur ve toplumun idaresi nispeten sistematik hâle gelmiştir. İkinci aşama, hem selefinin bütün isyancı grupları sindirmesiyle kendisine kalan dirlik ortamından hem de devlet idaresindeki istikrarın sağladığı ileri seviye bir iktisadî güçten yararlanan Abdurrahman b. Hakem'in (822-852), Şark'ın kamu yönetimiyle alakalı müesseselerinin tıpkılarını Endülüs'te uygulamaya koymasıyla gerçekleşmiştir. Sonucusu ise Abdurrahman b. Muhammed'in (912-961) ülke dâhilindeki ve haricindeki siyasi ve askerî arenada gösterdiği başarıları neticesinde devletin her alanda kademe atladığı, 929 yılındaki hilâfetin ilanıyla beraber Doğu'daki Abbâsîlerde tatbik edilen bürokratik teamüllerin tamamen özümsemesiyle ortaya çıkan mutlakiyet telakkisinin kuşanıldığı dönemdir.

1.1. Abdurrahman b. Muâviye (ed-Dâhil) (756-788)

Emîr Abdurrahman b. Muâviye'nin hükümdarlığının teşkilatlanması, bağımsız Endülüs Emevî Devleti'nin kurulmasından önceki dönemde (Valiler Dönemi²) uygulanagelen kabile sistemine dayalıdır. Onun dönemindeki yönetim anlayışının kabaca şu sınırlar çerçevesinde geliştiği söylenebilir: Belirli ve değişken faaliyet alanına sahip büyük siyasi-askerî kabile örgütleri; hudut bölgeleri boyunca yarı bağımsız hükümde olan aristokrat aileler;³ yarı feodal yapıya sahip mahallî komutanlıklar (*cündler*);⁴ Kabileler ve *cündler*den meydana gelen bir ordu; çok esnek bir yapıya sahip olan sınır bölgeleri; ticaret ve paranın değerinin sürdürülmesi üzerine yapılan kısıtlamalarla beraber neredeyse tamamen kendi kendine yetebilen bir ekonomi; adil hukuk yapısı vasıtasıyla sağlanan dinî hoşgörü ortamı; yönetimin sunduğu sosyal

---

² Endülüs, Müslümanların 711 yılındaki fethinden 1492'de siyasi varlıklarının son bulmasına kadar tarihçilerin yakıştırmasıyla 6 farklı siyasi dönem geçirmiştir. Bunlardan ilki de 711-714 yılları arasındaki fetih sürecinin hemen akabinde yaşanan Doğu'daki Emevî Devleti'ne bağlı vilayet statüsünde olması hasebiyle Valiler Dönemi'dir (714-756).

³ Arap, Berberî ve yerel Müvelled ailelerinin elinde tuttuğu bölgeler, Yukarı Sınır Bölgesi'nde Tutile (Tudela)'de yerel Müvelled Benî Kasî ve Tarraküne (Tarragona)'de Berberî aileleri gibi.

⁴ 741 yılında Belc b. Bişr komutasında gelen Suriyeli birlikler (*cündler*).

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

statüyü kabul ettikleri müddetçe *ehl-i kitap*⁵ (Hristiyanlar ve Yahudiler) azınlıklarının çıkarlarına saygı gösterilmesi.

Emîr I. Abdurrahman ilk olarak yönetim cephesinde nüfuzunu arttırabilmek adına temelini attığı bürokratik mevkilere (Hâciblik, Vezirlik, Kâtiplik, Valilik vb.) Emevî ailesine sadık olan *mevâlî* (Arap olmayan Müslüman halklar) topluluğundan atamalar yapmıştır. I. Abdurrahman'ın mevlâsı Temmâm b. Alkame es-Sekafi, Abdülmelik b. Mervân'ın mevlâsı Yusuf b. Buht el-Farisî, Abdülkerim b. Mihrân ve Abdurrahman b. Mugîs sırasıyla *Hâciblik*⁶ vazifesini yerine getirirken, Ebû Abde Hassan b. Mâlik, Ebû Osman Ubeydullah b. Osman ve Abdullah b. Hâlid de *Vezir* olarak hizmet etmişlerdir (el-Makkari, 1843, s. 91).

Başkent dışındaki eyaletlerde ise hâlihazırda etkin bir güce ulaşmış *valiler* mevcuttu ki I. Abdurrahman ilk başta genel politik durumunu da göz önüne alarak onların makamlarını onaylamakla yetinmiştir. Zira onun Endülüs'e gelip bağımsız bir devlet kurmasından sonra ülkenin birçok noktasında nüfuzu iyice artmış olan valilerin iktidara karşı ayaklanmaları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, sınır bölgelerinin esnekliğini ve Suriyeli *cünd*lerin yerleştikleri bölgelerdeki yapılarını muhafaza etmeyi sürdürerek katı bir yaptırım üzerinde yoğunlaşmamıştır.

Başlangıçta, Müslümanların 711 yılındaki fethinden itibaren, İspanya'da ilk dönem İslam hilâfet tipinin benzer bir örneği yaşanmıştır. Yerli İspanyol halkı ile Berberî halklarının Arap ve İslâm kültürü içerisinde eritilmesiyle oluşan ve sürekli güçlenen ekonomik zenginlikle de desteklenen bir yapı meydana gelmiştir. Fetih sonrası İspanya topraklarına Müslümanların dağınık bir şekilde yerleşmesiyle Endülüs'ün Araplaşması ve İslamlaşması çabuklaşmıştır. Yerli halkın yoğun bir biçimde tesirinde kaldığı Arap ve İslâm kültürü akabinde, İslam'a yeni girmiş olanların neslinden gelen *Müvelledler* ve dinlerine sadık kalan fakat adı geçen etkiden kendilerini alıkoyamayan, bu yüzden Araplaşan

---

⁵ İslam dininin yönetimde hâkim olduğu ve halkının gayrimüslim olduğu yerlerde, İslam yönetimi farklı dinde olan kitap ehline (Hristiyan ve Yahudi) *zimmî* statüsü vererek inançlarında, ibadetlerinde, örf ve âdetlerinde özgürlük tanımıştır ve onlar canlarını ve mallarını İslam devletinin himayesinde böylece güvenceye alabilmişlerdir. Bunun karşılığında ise devlete cizye (baş vergisi) ve arazisi olanlar da haraç (toprak vergisi) vermişlerdir.

⁶ Endülüs Emevîlerinde hükümdardan sonra gelen en yetkili mülkî amir.

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

manasındaki *Müsta'ribler* adlarıyla Müslüman İspanya'sında iki yeni sosyal topluluk ortaya çıkmıştır. İslam'a girenlerin çoğalmasıyla Arap kökenli elitler ile Araplaşmış olanlar arasındaki ayırım bulanık hâle gelmiştir ve sonucunda Endülüs toprakları üzerinde homojen yapıya sahip bir İspanyol-Arap toplumu zuhur etmiştir (Lapidus, 2016, s. 516).

Yarımada genelinde yaşanan toplumsal ve ekonomik gelişmeler, siyasi alanda da tesirini göstererek Endülüs Emevîlerini zamanının etkin güçlerinden biri hâline getirmiştir. Öyle ki, Endülüs idarecileri ilk başta dezavantaj gibi gözüken bu kozmopolit yapıyı devletin lehine kullanmayı başararak devletin varlığını idame ettirebilmişlerdir. Farklı etnik unsurlar arasında dengeyi gözeterek devletin menfaatine uygun yönde hareket etmesini bilen ilk dönem Endülüs Emevî hükümdarlarının çoğu, doğrudan karşı karşıya gelemeyecekleri ya da gelmek istemedikleri isyanları baltalamak için bölgesel rakipleri birbirine düşürme yoluna gitmişlerdir. Kimi zaman kendi çıkarlarına faydalı olan tarafta, kimi zaman da daha önce destekledikleri grubun karşısında yer almışlardır. Örneğin, I. Abdurrahman özellikle Yemenîlerin sağladığı destekle tahta çıkmayı başarmıştır, fakat 760'ların sonuna doğru Endülüs Emîri devletin menfaatleri doğrultusunda hareket ederek onlara karşı cephe almıştır (el-Makkarî, 1843, s. 448-450).

Abdurrahman b. Muâviye'nin yönetim anlayışında ekonomi üzerine bir reform kaynaklarda çok fazla zikredilmemekle birlikte önceki dönemin işleyişini devam ettirdiği ya da en azından koruduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında, ekonomide güçlü bir devinim elde ederek istikrarlı bir para birimi oluşturmuştur. Öyle ki, sekizinci yüzyıl Avrupası'nda sadece Frank Kralı Şarlman (Charlemagne) (768-814) ve Endülüs Emîri Abdurrahman b. Muâviye'nin para birimlerinden bahsedilmektedir. Hatta I. Abdurrahman'ın standart gümüş dinarı Emevî hanedanı boyunca varlığını korurken, Şarlman'ın para birimi yalnızca kendi saltanatı süresince etkinliğini koruyabilmiştir. Bununla beraber, aslında Endülüs'ün para birimi muhtemelen Frankların para sistemine model olmuştur ve böylece bu sistem Hristiyan krallıklarına bilhassa Katalan kontluklarına kadar yayılmıştır (Hebert, 1991, s. 116).

Diğer taraftan, I. Abdurrahman'ın belki de en önemli politikası ordu içerisinde güç dengesini sağlamaya çalışmasıdır. Çünkü Endülüs'te yer alan siyasi-askerî kabileler devletin ordu gücünü oluşturmaktaydı ve doğal olarak da Emîr Abdurrahman fetih döneminin geleneksel askerî

yapısı olan bu düzeni kullanmak durumunda kalmıştır. Bu durum ise Arap aristokrasisinin rahatlıkla hükümdar üzerinde bir etkiye sahip olmasına yol açmıştır. Hatta haricen bir yardım gördüklerinde (Abbâsiler gibi) rahatlıkla yönetime başkaldırabilmişlerdir. Bundan dolayı Abdurrahman b. Muâviye, tüm bu Suriyelilerin, Yemenlilerin ve Berberîlerin başını çektiği askerî birliklerin zaman zaman güvenilmez oluşlarını iktidarı boyunca karşılaştığı isyanlardan gördüğü için kendisine düzenli bir ordu kurmaya karar vererek Kuzey Afrika Berberîlerinden ve Pirenelerin⁷ ötesinden getirtilen Slavlardan (*Sakâlibe*⁸) ücretli bir ordu düzeni meydana getirmiştir. Böylelikle, Abdurrahman ed-Dâhil takip ettiği akıllıca siyaset sayesinde toplum nazarında dengeyi sağlayarak gerek eyaletlerde çıkan isyanların kolaylıkla bastırılmasında gerekse de sınır hatları boyunca kuzeyden gelebilecek tehlikeleri kontrol altına almada ordunun etkinliğinden faydalanmıştır. Ancak hükümdarın tam anlamıyla mutlak güce erişmesi ve adı geçen grupların etkisinden kurtulması halifelik dönemi itibarıyla gerçekleşecektir.

1.2. Abdurrahman b. Hakem (el-Evsat) (822-852)

İslâm dünyası ile bağlantılarını coğrafi uzaklıklara rağmen koparmayan Endülüs Emevîleri, kuruluşunun ilk yıllarında Emevî hanedanlığının kendine özgü Arapçılık anlayışını devlet idaresinde hâkim kılarak İspanya'da egemenliklerini kabul ettirmişlerdir. Bundan dolayı, devlet mekanizması tepeden tırnağa bu anlayış çerçevesinde şekillenerek gelişmiştir. Lakin bu durum İslâm Tarihi'nin altın çağlarının yaşandığı Abbâsiler'in ortaya koyduğu medeniyet ile değişikliğe maruz kalmıştır. Endülüs Emevîleri, II. Abdurrahman zamanında tanıştıkları Doğu'nun zenginlikleriyle bir geçiş dönemine girmiş ve nihayetinde III. Abdurrahman döneminde mutlak otoritenin de etkisiyle bu etkileşim doruk noktasına ulaşmıştır.

Endülüs, aslında İslamiyet'in ana merkeziyle olan bağlantısını gerek entelektüel anlamda gerekse de yapısal anlamda sürdürmüştür. Abbâsilerin siyasi üstünlükleri kesin bir dille reddedilmiş olsa da dokuzuncu yüzyıl itibarıyla başkent Kurtuba'da, Bağdat sarayında

⁷ Güneybatı Avrupa'da Fransa ile İspanya sınırını oluşturan dağ silsilesi.

⁸ *Sakleb* kelimesinin çoğulu, Avrupa menşeli, Orta Çağ İslam kaynaklarında ordu ve sair hizmetler için kullanılan Slav kökenli kölelere verilen isim.

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

uygulanan idare sisteminden unsurlar yer almıştır. Ne var ki, bu taklidin asıl sebebi hayranlıktan ziyade iyi işleyen bir idareye karşı duyulan ilgidir. Kuruluş devrinde I. Abdurrahman, son dönem Dımaşk Emevî yönetim biçimini Endülüs'e taşımıştır. Bununla birlikte, mevcut eski Arap sisteminin zayıflığı bilinmekte olduğundan, zaman aşımına uğraması ve kötüleşmeye yüz tutmasıyla beraber Endülüs idarecileri Bağdat rejiminin kullanışlı avantajlarından, II. Abdurrahman dönemi itibarıyla, istifade etme yoluna gitmişlerdir (Watt, 2015, s. 64-65).

Esasen, bu değişim yadırganacak bir olay değildir. Zira Abbâsîlerde devletin sınırlarının genişlemesi ve bundan kaynaklı toplum mozaikini oluşturan unsurların çeşitlenmesi mevcut yönetim anlayışının da değişime uğramasına ortam hazırlamıştır. Bununla beraber, Endülüs Emevîlerinin de kuruluşundan itibaren aynı şekilde çok dinli ve çok etnili bir yapıyı bünyelerinde barındırması, Doğu'da bunun örneğini teşkil eden ve güzel işleyen bir sistemi kendi devlet yapılarında uygulamaya koymalarını bir noktada kaçınılmaz kılmıştır.

Mamafih, Endülüs topraklarında devletin idari işleyişini değiştirecek Doğu etkisinin ilk göstergeleri Emîr II. Abdurrahman zamanında Bağdat'tan Kurtuba'ya ulaşmıştır. Bu kritik geçiş döneminde, hızlı kentleşmenin ve ekonomi ölçeğindeki değişimin akabinde edinilen daha ileri seviye bir sosyo-ekonomik organizasyon, idari açıdan daha teferruatlı ve müttekâmil bir yönetim modelinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Buna ek olarak, eyalet valileri ademimerkeziyetçi bir siyasi kontrol sistemi yüzünden yabana atılamayacak derecede bir güce eriştiklerinden dolayı yönetsel argümanlar daha zengin ve daha karmaşık bir düzenin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı, Abdurrahman b. Hakem devletin kurumlarını ve ekonomisini Abbâsî çizgisinde organize etmek için idari bir revizyon başlatmıştır. Bu yeniden düzenleme, devlet tekellerinin kurulmasında ve şehir marketlerinin denetiminde olduğu gibi politik ve ekonomik idarenin birleştirilmesi yoluyla sıkı bir şekilde kontrol edilen hiyerarşik merkezî bürokrasi sayesinde hükmeden Emîr'in şahsında, merkezî siyasi gücü yoğunlaştırmayı gerektirmiştir (Glick, 1979, s. 39-40).

Söz konusu geçiş döneminin emsalleri arasında, II. Abdurrahman'ın babasının ölümünden sonra kardeşi Muğîre'yi Kurtuba Ulucamii'nde halka açık bir ortamda Kurtubalıların ileri gelenlerinin biatlerini kabul etmesi için başkente göndermesi yer almaktadır. Bu resmî

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

kabul töreni Bağdat'taki Abbâsî halifelerinin kullandığı bir uygulamaydı ve bu durum onun daha saltanatının başındayken Doğu'daki yönetime dair usulleri benimsediğini göstermektedir (Kennedy, 2019, s. 60).

II. Abdurrahman, babası Hakem b. Hişâm'ın eyalet isyanlarının çoğunu bastırması ve gelir dengesini devlet lehine kurması sayesinde kendisine sağlanan eşi görülmemiş refah ve barış ortamından faydalanarak bürokrasiyi Bağdat modeliyle bezemeye başlamıştır. Yukarıdaki örnekte ifade edildiği gibi Emîr Abdurrahman el-Evsat, ayrıntılı saray ritüellerini kabul eden ve hükümdarın halka açık görünümünü kısıtlayan, Emevîlerin geleneksel olarak benimsemiş olduğu eşitlikçi Arap liderliği tarzına uzak olan Doğu tarzı bir hükümdar imajını destekleyen ilk hükümdardır (Coope, 1993, s. 53).

Dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Endülüs yönetiminin merkezîyetçilik anlayışının güçlenmeye başlaması sonrası dünya siyasetindeki etkinliğinin diğer devletlerce kabulü, devletlerarası diplomatik ilişkilerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Binaenaleyh, Abdurrahman b. Hakem devrinde ilk kez Kurtuba ve Konstantinopolis arasında elçi heyetleri gidip gelmiştir ki bu durum, o devrin güçlü devletlerinden Bizans'ın artık Endülüs Emevîlerini ciddi bir şekilde dikkate almaya başladığını ve onları Abbâsîlere karşı doğal bir müttefik olarak addettiğini göstermektedir (el-Makkârî, 1843, s. 114-115).

II. Abdurrahman zamanında Abbâsîlerden kültürel sahada olduğu kadar idari işleyişte de gözlenen esinlenmelere bir başka örnek de Abbâsîlerde olduğu gibi Endülüs Emevîlerinde, *Vezirlik* müessesesinin şimdiye kadar tek kişi olan görevli sayısının miktarı çoğaltılarak her birine farklı bir çalışma sahası belirlenmesi, yönetim merkezinde her birine ayrı makam odaları tahsis edilmesi ve Kabine Kurulu gibi her gün sarayda hükümdarın başkanlığında toplanarak ülkenin gündeminde olan meseleleri görüşmeleri ilk kez zorunlu hâle getirilmiştir (İbnü'l-Kûtiyye, 2009, s. 99).

Endülüs topraklarında Doğu modelinin II. Abdurrahman zamanındaki bir diğer göstergesi ise *haremağalarının* sarayda etkin bir konuma gelmeye başlamasıdır. Zira Abdurrahman el-Evsat bilhassa saltanatının sonlarına doğru hadım Nasr'a aşırı derecede güven duygusu besleyerek onun görüşlerini dikkate almıştır ve bu olay Endülüs Emevîlerinde ilk kez bir haremağasının saray yönetiminde güçlü bir pozisyonda olduğunu göstermektedir (Kennedy, 1995, s. 264).

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

1.3. Abdurrahman b. Muhammed (en-Nâsır) (912-961)

Endülüs Emevî tarihindeki asıl köklü değişim III. Abdurrahman döneminde cereyan etmiştir. Endülüs Emevî Emîrlere⁹ örnek olan ilk dönem İslam halifeleri (Hulefâ-yi Râşidîn), Fâtımîlerin aksine yoksulluk sınırındaki sadelik içinde yaşamışlardır. Buna karşılık Endülüs Emevî Halifelerine örnek olan Abbâsîler, dolaylı olarak eski Perslerden miras kalan seremoni ihtişamı ile kendilerini kuşatmışlardır. Abdurrahman en-Nâsır ise halifeliği ilan etmesiyle bu iki zihniyeti devlet yönetiminde kaynaştırmıştır (Burckhardt, 1972, s. 33-34).

Mehmet Fuad Köprülü, ilavelerle birlikte çevirisini yaptığı Wilhelm Barthold'un "*İslam Medeniyeti Tarihi*" adlı eserinde kaleme aldığı "*Emeviler ile Abbasiler Arasındaki Farklar*" başlıklı bölümde, Emevîlerin Arap kabilelerine ve şehir aristokrasisine dayanan bir Arap İmparatorluğu olduğunu, Abbâsîler için ise böyle bir durumun söz konusu olmadığını dile getirmektedir. Emevî hükümdarlarının Bizans'tan aldıkları hâkimiyet mefhumunu uygularken dünyevi otoritelerini şeriata, yani dinî esaslara -hukuken değilse de fiilen- göre şekillendirmediklerini ve böylelikle tedricen teokrasiden ayrıldıklarını, hâlbuki halefleri olan Abbâsîler zamanında ise Sâsânîlerde olduğu gibi hükümdara yalnız cismani değil, aynı zamanda ruhani bir lider gözüyle bakılmaya başlandığını kaydetmektedir. Ayrıca, Abbâsî Hilâfeti'nin bu teokratik hüviyetinde, çok ihtişamlı ve her ayrıntısı hesaplanmış olan teşrifat kurallarına bağlı muhteşem saray yaşantısı ve halifenin mutlak kudretinin vekili olup bütün devlet işlerini yöneten bir büyük Vezir'in varlığı gibi getirilerin, Abbâsî Halifesi'ni toplumdan ayırıp herkesten ve her şeyden üste bir konuma yerleştirilmesini sağlayarak âdeta Sâsânî şâhânşâhı (imparatoru) yerine koyduğundan bahsetmektedir (Barthold, 2014, s. 204-205).

Endülüs Emevîlerinin kurucusu olan I. Abdurrahman ve ondan sonra gelen halefleri, zaman zaman kendilerini hem Berberîlerden hem de Mısır-Mağrib yoluyla İspanya'ya gelmiş olan Araplardan ayrı gören daha önceden buraya yerleşmiş bir grup Arap ailesinin desteğiyle emirliklerini bir buçuk asırdan fazla sürdürmeyi başarmışlardır. Onuncu yüzyılda ise

---

⁹ Endülüs Emevîlerinde hükümdarlar 929 yılında halifeliğin ilanına kadar kendileri için "Emîr" unvanını kullanmışlardır. Bu tarihten sonra ise "Halife" olarak anılmaya başlamışlardır.

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

III. Abdurrahman'ın iktidarıyla Endülüs Emevî Emîrligi, Abbâsîlerin merkezîyetçi hilâfet modelini esas alan bir halifelik idaresine dönüşmüştür (Hodgson, 1995, s. 264). Bu parlak devirdeki siyasi ve idari teşkilat yapısı, 929 yılında Abdurrahman b. Muhammed'in '*Halife*' unvanını almasıyla beraber, büyük oranda Doğu'daki hilâfet kurumlarıyla benzerlik göstermeye başlamıştır. Bilhassa Abbâsîlerin halifelik makamının hakkını layıkıyla muhafaza ve müdafaa edememeleri ve 909 yılı itibarıyla Kuzey Afrika'da bir tehdit olarak beliren Fâtımîlerin de kendilerini halife ilan etmelerinin ardından, Endülüs Emevî yöneticileri mutlak bir otorite peşinde koşmuşlardır. Haddizatında, III. Abdurrahman'ın "Halife" unvanını uhdesine almasının altında yatan en önemli etkenlerden biri, İslam aleminde prestiji olan bu makamın sunduğu sınırsız tasarruf yetkisiyle onun Bağdat'taki mevkidaşının sahip olduğu mutlak güce eş bir otoriteye erişmek istemesidir.

Abdurrahman en-Nâsır'ın çok güçlü bir merkezî otoriteye ulaşma iştiyakını tetikleyen birçok neden mevcuttur. Devletin dâhilî kargaşa ortamı yüzünden zayıfladığı dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Endülüs'te, müsebbipleri Arap veya Berberî halklardan olmayan ve ülkenin dört bir yanını saran -Yukarı Sınır Bölgesi'nde Benî Kasî, Orta Sınır Bölgesi'nde Tuleytulalılar, Aşağı Sınır Bölgesi'nde İbn Mervân ve güney Endülüs'te İbn Hafsûn- ayaklanmalar meydana gelmiştir. Merkezî otoriteyi tanımayıp bağımsızlık nidalarında bulunan bu isyanların ortak özelliği, dokuzuncu yüzyıl Endülüs'ünde zuhur eden yeni-Müslümanların (*Müvellidün*) devlet idaresinde güç ve nüfuzdan mahrum bırakılmalarına ve İslam inancına sahip olmalarına rağmen etnik kökene dayanarak '*yabancı*' olarak addedilmelerine itiraz edenlerin öncülük ettiği isyanlar olmasıdır. Bunun haricinde, Arap ve Berberî ailelerinin de Emevî hanedanına karşı sadakatlerinin dönem dönem değişkenlik arz etmesi ülkenin bütünlüğünü bittabi tehlikeye atmıştır. Birbirinden farklı menfaatleri olan toplulukların bir arada yaşadığı böylesi ortamlarda ülkenin birliğini ve bütünlüğünü ayakta tutabilmek merkezî idarenin yetkinliğine ve işlevselliğine bağlıdır. Buradan hareketle, sekizinci asırda Doğu İslam yurdundaki gerginliklerin benzerleriyle sınanan Endülüs Emevîleri, çare olarak da orada uygulamaya konulan düzenden yararlanmışlardır.

Öte yandan, 750 yılındaki Abbâsî devrimi ele alındığında, Emevî halifelerinin benimsedikleri siyasi görüşlerin ve sergiledikleri icraatların

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

engin bir coğrafyaya yayılmış İslam toplumunda gayrimemnun grupların tezahürüne yol açması neticesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nihayetinde ise genel itibarıyla Arap ve *mevâlî* arasındaki ayırım ortadan kalkmıştır. Bu duruma benzer şekilde, yaklaşık bir asır sonra bu sefer Endülüs'te yukarıda ifade edilen iç gailelerin gerçekleşmesinden dolayı dönemin hükümdarı III. Abdurrahman, kendisini halife ilan ederek Endülüs Emevî Devleti'ne yeni bir boyut kazandırmıştır. Hilafet makamının sağladığı dinî ve siyasi itibarla Endülüs'teki Emevî hanedanının toplum nazarındaki saygınlığını ve nüfuzunu böylelikle arttırmıştır.

Hükümdarın saltanatındaki artan ihtişamlı beraber halktan uzaklaşması, aynı dönemin Abbâsî Halifeliği ile paralellik göstermektedir. Kur'an ve sünnet ilkeleri üzerine kurulu olan Bağdat Sultanlarının ve Kurtuba Halifelerinin yönetimi karşılaştırıldığında, sadece ufak ayrıntılarda farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Her iki idare altında da dünyevi otoritesinin yanı sıra belirli bir kutsallık atfedilen kadılık müessesinin başı, adaletin tartışılmaz temsilcisidir. Halifenin dahi çağrısına sorgusuz sualsiz riayet ettiği, tayininde büyük bir ihtimam gösterilen ve İslam hukukunun asıl kaynağı Kur'an'ın en salahiyyetli tercümanı olan *Kâdılcemâa* (Başkadı), diğer bütün kurumlar üzerindeki murakabe yetkisiyle her iki devletin de en üst makamındaki kişidir (Scott, 1904, s. 637-638).

Halifelik dönemine geçilmesiyle yapılan düzenlemelerde ordu teşkilatında da mezkûr benzeşmenin yansımaları mevcuttur. Endülüs Emevî Devleti'nde, dokuzuncu asrın başlangıcından itibaren Abbâsîlerdeki ordu istihdamında ağırlıklı olarak insan gücünü sağlayan yabancı paralı birlikler (mürtezika) olan Türklere tekabül eden benzer bir değişiklik Abdurrahman en-Nâsır zamanında tahakkuk etmiştir. Önceki dönemlerde orduya eyaletlerden ve Kuzey Afrika'daki Berberîlerden asker temin edilirken, III. Abdurrahman bu durumu değiştirerek Avrupa'dan tedarik edilen yabancı paralı askerleri (Hristiyanlar) ve özellikle -ilerleyen yıllarda Endülüs toplumunda ve idaresinde mühim bir yer teşkil edecek- *Sakâlîbe* adıyla bilinen köleleri ordunun ana bileşenleri hâline getirmiştir (Collins, 1995, s. 191).

Hilâfetin Endülüs üzerinde sağladığı mutlak gücün etkisi ve göz kamaştırıcı yapısı devlet teşkilatında yer edinmiştir. Mutlak otoritenin sunduğu argümanlar Abbâsîlerde olduğu gibi Endülüs Emevîlerinde de

kabul görerek benimsenmiştir ve bunun gereği olan kurallar bütünüyle yönetim anlayışında uygulanagelmiştir. Buna karşın, ortaya konulan merkezîyetçi anlayışın hükümdara sunduğu mutlak otorite devletin nitelikli ve dinamik bir şekilde yönetilmesinde yararlı olsa da bu vaziyet başa geçen hükümdarın üstün meziyetlerle donatılmasını gerekli kılmıştır. Zira dirayet ve ehliyet vasıflarından yoksun olan birine mezkûr güç teslim edildiği takdirde, çok çetrefilli ve değişken bir atmosfere sahip Endülüs coğrafyasında devletin varlığı tehlikeye girerek hilâfet makamı siyasi çatışmaların odak noktası hâline gelebilmiştir. Nitekim Endülüs Emevîlerinin çöküş sürecine girmesindeki en önemli etkenlerden bir tanesi de II. Hişâm b. Hakem (976-1009) döneminden itibaren zikredilen durumun cereyan etmesidir.

2. Batı Etkileşimi

Endülüs Emevî Devleti'nin hükümet yapısında, İberya Yarımadası'nda yaklaşık üç asır hüküm süren Vizigotların geleneğinden devşirilen hiçbir pratik kurum yoktur (Watt, 2015, s. 65). Vizigotların da birebir Romalılarından alıntıladiğı kültürel ve yönetsel hususlar, Endülüs Emevîlerinde İslam'ın da bir getirisi olarak kaldırılarak yerine İslam'a münhasır bir düzen getirilmiştir ki Müslüman Arapların bu düzen içerisinde yer alan siyasi, dinî ve kendilerine özgü kurumları, diğer genişleme bölgelerinde olduğu gibi, Avrupa'da da şaşırtıcı bir hızda ilerlemelerinin göz ardı edilemeyecek mimarı olmuştur.

Bununla birlikte, Endülüs'teki yerel topluluklar üzerinde otorite kurma ve bunu sürdürme problemleri altıncı yüzyıldaki Vizigot krallarının karşılaştığı sorunlarla örtüşmektedir. Doğal hudutların vermiş olduğu dezavantajların yanı sıra Arap yöneticilerin başkent için seçtikleri yer ve hükümetlerinin sınırları bu durumu daha da pekiştirmiştir. Endülüs Emevîleri, ne Vizigot krallarının piskoposlarıyla yaşadıkları ilişki türüne kendi taşra kadılarıyla sahiplerdi ne de varlıklarını seleflerinde olduğu gibi şahsen hissettirme gayesi içindeydiler. Onların yönetim anlayışı daha çok saray merkezli yönetim tarzına sahip çağdaşları Bizans imparatorları veya Abbâsî halifelerinininki gibidir. Bu yöntem, başkent Kurtuba için son derece yararlı sonuçlar doğursa da merkezî otorite ile eyaletler arasında huzursuzlukların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda, daha önce belirtilen merkezî bürokrasinin kısıtlamalarının yanında kabile örgütlenmesinin sürdürülmesi, hükümdar adına otoritenin hâlihazırda

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

yerel düzeyde güce sahip olanlara zorunlu olarak emanet edilmesini gerektirmiştir. Böyle bir sistem, örneğın, dış güçlerin saldırganlık tehditleriyle pekiştirilen büyük oranda kültürel uyumun olduğu Bizans İmparatorluğu'nda geçerli olabilmıştır. Oysaki İspanya'da büyük ölçüde Vizigotlar tarafından sağlanan ırksal ve dinsel birliğin yerini, fetihle beraber gelen kendi içlerinde bile uyum içinde olamayan yeni ırk unsurları Araplar ve Berberiler ile ilerleyen yıllarda özellikle Araplarla düzgün bir şekilde bütünleşemeyen bir yerli din değiştirenler sınıfının (*Müvelledün*) oluşturduğu çeşitlilik ve ayrışma almıştır (Collins, 1995, s. 185).

Bundan dolayı, böylesi ayrı türden toplulukların bir arada bulunduğu toplumların idaresi, daha fonksiyonel ve daha nitelikli bir sistemi zorunlu kılmıştır. Böylece Endülüs Emevî yöneticileri, daha önce bahsedildiği gibi yüzlerini benzer sıkıntıların yaşandığı İslam'ın ana yurduna çevirmişlerdir.

Diğer taraftan, Batı Hristiyanlığının Endülüs üzerinden İslam dünyası ile olan yakın ilişkisinde, Hristiyanların karşılaştıkları bu üstün medeniyete duydukları hayranlık, bu medeniyetin pek çok yönünü özümsemelerine neden olmuştur. Fetihle birlikte Kuzey İspanyol-Hristiyan krallıkları ile başlayan düşmanlığa karşın, İslam Medeniyeti her açıdan baskın ve zengin bir maddi ve fikrî oluşum olarak Batı Hristiyan dünyasını cezbetmiştir. Bu etkilenme süreci onuncu yüzyılın başlarından itibaren Arap ve İslam kültürüyle hemhal olan *Müsta'riblerin* Müslümanların azınlıkta kaldığı Hristiyanların hâkimiyetindeki sınır bölgelerine yerleşmeleriyle hız kazanmıştır. Böylelikle, adı geçen grupların bu topraklarda iskân edilmesiyle onların benimsedikleri Arap ve İslam kültürü Hristiyan krallıklarının yavaş yavaş vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir (Watt, 2015, s. 178-179).

Endülüs'ün kuzeyindeki Hristiyan krallıklarının Müslümanlarla etkileşimi o denli büyüktür ki Endülüs Emevîleri zamanında yarımadaının ekonomisine hükmeden Müslümanların bu topraklarda -Hristiyanların yeniden fetih hareketiyle- siyasi gücünü kaybetmesinin ekonomik sonucu Hristiyan devletler için felaket olmuştur. Hristiyan İspanya beş yüz yıldır İslami güneyin ekonomik yörüngesinde hareket etmiştir. Yaklaşık dört yüz yıl kuzeydeki en güçlü Hristiyan krallık olan Kastilya (Castilla) dahi Arap veya Frank parası dışında para kullanmamıştır ve iki yüzyıldan fazlaca bir süre de kendi altın para birimine sahip olamamıştır (Trend, 1931, s. 3).

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

Hristiyan krallıkların kendilerine nazaran her yönden gelişkin ve sofistike bir toplumla temasta idare sistemlerinin kifayetsizliği neticesinde, Leon ve Kastilya'da bir süreliğine Endülüs Emevîlerindeki *sâhibü's-sûk* (muhtesib) unvanlı görevli *zavazoque*, *almozacén* ismi altında kullanılmıştır (Glick, 1979, s. 207). Ayrıca, vergilerin toplanmasından sorumlu *el-muhâric* (müşrif) İspanya'nın Hristiyan kesiminde *almoxarife* diye adlandırılmıştır. Gece nöbetçilerinin amiri ve başşehrin hâkimi *sâhibü'l-medîne* “zalmedina”, polis şefi (*sâhibü'ş-şurta*) “zahazorta” veya “savasorda” isimleriyle kullanılmıştır. Bir başka Hristiyan krallık Aragon'da ise vezir ve kadının görevlerini, “Casa de Asturia” (Asturia Evi) kuruluşuna kadar tüm yasal meseleler üzerinde yargı yetkisi olan *alguacil real* (kraliyet şerifi) yürütmüştür (İmamüddin, 1981, s. 199).

Bir diğer örnekte ise Rafael Altamira İspanyol şarkiyatçı Julian Ribera'dan alıntılanarak, devlet görevlilerine ve yöneticilerine yönelik şikâyetler ile ilgilenen *sâhibü'l-mezâlim*'in üstlendiği işleve benzer bir görevlinin Aragon Krallığı'nda *Justicia mayor de Aragon* adıyla var olduğundan bahsetmektedir (Altamira, 1922, s. 430). Bir başkasındaysa sınır bölgelerine savunma amaçlı kurulan müstahkem yapıların (*ribât*) -ki daha sonraları sair İslam memleketlerinde askerî kimliklerini kaybedip dinî ve tasavvufi bir kimliğe bürünmüşlerdir (Yiğit, 2008, s. 76-79)- Orta Çağ Hristiyan taassubu sürecinde askerî-dinî tarikatlarına¹⁰ bir model oluşturmuştur (Condé, 1909, s. 119-120; Scott, 1904, s. 635).

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, iki farklı toplum karşı karşıya geldiğinde daha yüksek medeniyet olgularına hâkim olan her zaman diğerini etkisi altına almaktadır. İspanya'da da Müslüman Araplar ile Hristiyan-İspanyolların etkileşiminde üst seviye bir birikime sahip olan Endülüs Emevîleri, Vizigotların kalıntısı olan kuzeydeki Hristiyan-İspanyol krallıklarını dokuzuncu yüzyılın başından on üçüncü yüzyılın sonuna kadar kolayca etkilemiştir.

Sonuç

Son söz olarak, İspanya'da 756 yılında Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşundan 1031 yılındaki çöküşüne kadarki periyodu bir bütün olarak

¹⁰ İslam dünyasıyla giriştikleri mücadeleler esnasında -bilhassa Haçlı Seferleri- ortaya çıkan Tapınakçılar, Hospitaliyerler (sonradan Malta Şövalyeleri), Töton Şövalyeleri ve İspanyol ve Portekiz Şövalyeleri birlikleri.

ele aldığımızda, Endülüs, derin bir kültürel ve sosyal bölünmeye sahip bu tür çoğul toplumların yönetimi için uygun bir araç olan ademimerkeziyetçi idare sisteminde büyük ölçüde birleşmiş ve hassas bir kabileci ve etnik gruplaşma dengesi üzerine inşa edilmiş bir askerî devletten geliştiğini görebiliriz. Merkezîleşme ve bütünleşme ise dokuzuncu yüzyılın ortalarında ekonomik gelişmenin hükümdara daha sıkı bir idari ve ekonomik kontrol sistemi için mali güç vermesiyle mümkün olmuştur. Böylece, onuncu yüzyılda gelecek olan hilâfetin siyasi başarısı, devletin ilk olarak ekonomik başarısına, ikinci olarak da idare sisteminin *Müvelledûn* ve Arap unsurlarının toplum içinde kaynaşması için bir ortam hazırlamasına dayanıyordu.

Endülüs Emevîleri halifelik ilanına kadar Şam Emevî karakterine uygun bir yapıyı bünyesinde barındırmıştır. Ancak toplum yapısında görülen çeşitlenme ve genişleme devletin var olan kabuğunu değiştirmesine neden olmuştur. Onuncu yüzyıl itibarıyla Araplar, Berberiler, Müvelledler, Müsta'ribler, Saklebiler, Yahudiler gibi farklı unsurlardan oluşan bir toplumun yönetimi eski geleneklere bağlı kalınarak idame ettirilemeyeceğinden, bilhassa III. Abdurrahman döneminde ekonomik alanda görülen refah seviyesiyle birlikte, devlet düzeni birden çok farklılığı kucaklayabilecek ve bekasımı da bu yönden temin edebilecek bir sisteme geçiş yapmak durumunda kalmıştır.

Bu bağlamda, Şam Emevîlerinin Arap baskınlığı politikası Endülüs Emevîlerinin kuruluş yıllarında işe yaramış olsa da sonraki yıllarda toplum dinamiğini oluşturan farklı grupların tezahürü ve bu grupların idaresi, devlet başkanlarını İslam'ın ana yurdundaki Abbâsîlerde yürürlükte olan ve çoğunlukla İran geleneklerinden alıntılanan merkeziyetçi bir yönetim anlayışını benimsemeye sevk etmiştir. Esasen, buradan da anlaşılacağı üzere Endülüs Emevîlerinin yönetim teşkilatı İslam'ın doğduğu coğrafyadaki gelenekten bağımsız olarak kurulup gelişmemiştir.

Endülüs Emevîlerinin merkeziyetçi yönetim anlayışına ulaşmaları, üç dönemde gerçekleşen yenilenmeler ile vaki olmuştur. Endülüs topraklarının içinde bulunduğu kargaşa ortamına rağmen devleti kurması hasebiyle I. Abdurrahman'ın, ülkede yaşanan istikrar sayesinde elde edilen ekonomik refahın da katkısıyla Doğu İslam yurdundan gerek kültürel gerekse de kurumsal sahadaki esinlenmelerin mimarı II. Abdurrahman'ın ve devletin içte ve dışta gösterdiği başarılar sonucu halifeliğini ilan edip

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

mutlak güç sahibi olan III. Abdurrahman'ın Endülüs Emevî Devleti'nin idari açıdan kimliğini ve kendine özgü lüğünü ortaya koyan düzenlemeleri mevcuttur.

Tüm bu değişim süreci aslında toplumun içinde bulunduğu yapıya bağlı bir tepki olarak meydana gelmiştir. Şöyle ki, Endülüs toprakları üzerinde yaşayan toplulukların etnik ve dinî yönden zengin olması, devletin bu grupların yönetimi hususunda kendisini geliştirmesini gerekli kılmıştır. Böylece, devletin ilk yıllarında daha basit bir sistemle geçiştirilen yönetim organizasyonu, toplumda görülen çeşitlenme ve büyüme ve aynı zamanda devletin dünya kamuoyunda güç kazanması etkenleriyle beraber idare sisteminde daha çok işlevselliği ve kurumsallığı bir noktada kaçınılmaz kılmıştır. Bundan dolayı, Doğu İslam yurdunda buna benzer bir durum ile iktidarını idame ettiren Abbâsîlerin uyguladığı -ki onların da İran ananelerinden alıntıladığı- yönetim anlayışı, Endülüs hükümdarları açısından cezbedici olmuştur. Böylelikle II. Abdurrahman dönemiyle yavaş yavaş bu telakki devlet mekanizmasında görülmeye başlanmıştır ve nihayetinde III. Abdurrahman dönemiyle -onun halifelik unvanını da almasıyla- zirveye ulaşmıştır.

Bununla birlikte, Endülüs topraklarında İslam medeniyetinin edindiği kazanımlar, Endülüs Emevîleri aracılığıyla Batı Hristiyan dünyasını biçimlendirme yolunda ciddi bir role sahiptir. Endülüs ile siyasi, içtimaî, ekonomik, kurumsal ve kültürel ilişkiler çerçevesinde birçok unsur Endülüs'ün kuzeyindeki Hristiyan krallıklarına aktarılmıştır.

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

Kaynakça

- Altamira, R. (1922). The western caliphate. In J. B. Bury (Ed.), *The Cambridge Medieval History*, 3, (pp. 409-441). New York: The Macmillan Company.
- Barthold, W. (2014). *İslam medeniyeti tarihi* (Çev. M. F. Köprülü). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Burckhardt, T. (1972). *Moorish culture in Spain* (Trans. A. Jaffa). London: George Allen&Unwin.
- Collins, R. (1995). *Early medieval Spain unity in diversity, 400-1000*. London: Macmillan Press.
- Condé, J. A. (1909). *History of the dominion of the Arabs in Spain-2* (Trans. J. Foster). London: George Bell&Sons.
- Coope, J. A. (1993). Religious and cultural conversion to Islam in ninth-century Umayyad Córdoba, *Journal of World History*, 4 (1), 47-68. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/20078546>
- el-Makkari. (1843). *The history of the Mohammedan dynasties in Spain* (Trans. P. de Gayangos). London: W. Hughes Allen and Company.
- Glick, T. F. (1979). *Islamic and Christian Spain in the early Middle Ages*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hebert, R. J. (1991). The coinage of Islamic Spain, *Islamic Studies*, 30 (1/2), 113-128. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/20840029>
- Hodgson, M. G. S. (1995). *İslâm'ın serüveni-1* (Çev. M. Karabaşoğlu). İstanbul: İz Yayıncılık.
- İbnü'l-Kûtiyye. (2009). *Early Islamic Spain: the history of Ibn al-Qûtiyya* (Trans. D. James). New York: Routledge.
- İmamüddin, S. M. (1981). *Muslim Spain: 711-1492 A.D. A sociological study*. Leiden: E. J. Brill.
- Kennedy, H. (1995). The Muslims in Europe. In R. McKitterick (Ed.), *The New Cambridge Medieval History*, 2, (pp. 249-271). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kennedy, H. (2019). *Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in siyasi tarihi* (Çev. A. Demir). İstanbul: Dergah Yayınları.

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

- Lapidus, I. M. (2016). *İslâm toplumlari tarihi* (Çev. Y. Aktay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Le Bon, G. (2019). *Arapların medeniyeti* (Çev. H. Birsal). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Scott, S. P. (1904). *History of the Moorish empire in Europe-3*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company.
- Trend, J. B. (1931). Spain and Portugal. In T. Arnold ve A. Guillaume (Eds.), *The Legacy of Islam* (pp. 1-39). Oxford: The Clarendon Press.
- Watt, W. M. (2013). *İslam'ın Ortaçağ Avrupası üzerindeki etkisi* (Çev. Ü. H. Yolsal). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Watt, W. M. ve Cachia, P. (2015). *Endülüs tarihi* (Çev. C. E. Adıgüzel ve Q. Şükürov). İstanbul: Küre Yayınları.
- Yiğit, İ. (2008). Ribât. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 35, 76-79. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI ZAMANINDA DENİZCİLİK FAALİYETLERİ VE DENİZ TİCARİ ANTLAŞMALARI

Adnan AKGÜN*

Öz

Dünya coğrafyasında, ülkelerin coğrafi yapıları ve stratejik konumlarına göre şekillenen “Denizcilik Faaliyetleri”, bir kısım eski medeniyetler tarafından öteden beri sürdürülegelmiştir. Aslında denizci devlet olmayı veya olabilmeyi sağlayan en önemli faktör, ülkenin denize göre konumu veya denize olan mahkûmiyetidir. Anadolu da binlerce yıllık tarihi boyunca üzerinde kurulan çok sayıdaki medeniyete denizci olma imkânı sağlayan önemli bir kara parçası olagelmiştir. Oğuz Türklerinin Orta Asya’dan Anadolu’ya göç etmeleri ile birlikte Türkler denizlerle ilk kez tanışarak açık denizlere doğru yelken açmaya ve karşlarına çıkan bu uçsuz bucaksız mavi suların gizemli dünyasını keşfetmeye başlamışlardır. Böylece köklü bir tarihî miras ve geleneğe sahip Türk denizciliği de ilk filizlerini vermeye başlamıştır. Bu çalışmada Türkiye Selçuklularının Anadolu’ya gelmelerinden sonra denizlere hâkim olma çabalarına, karasal bölgelerden gelmelerinden dolayı denizlerde tecrübesiz olan Türklerin nasıl Avrupa devletleriyle mücadele edebilecek seviyeye geldiklerine değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, Denizcilik Faaliyetleri, Ticari Antlaşmalar.

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, akgunadnan9@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2453-0180.

Maritime Activities and Commercial Agreements in Turkey Seljuks Period

Abstract

"Maritime Activities", which are shaped according to the geographical structures and strategic locations of the countries in the world geography, have been maintained by some ancient civilizations for a long time. In fact, the most important factor in becoming or being a maritime state is the country's position to the sea or its obligation to the sea. Throughout its thousands of years of history, Anatolia has been an important piece of land that provides the opportunity to be a seafarer to many civilizations established on it. With the migration of the Oghuz Turks from Central Asia to Anatolia, the Turks started to sail towards the open seas by meeting the seas for the first time and to discover the mysterious world of these endless blue waters that they encountered. Thus, Turkish Maritime, which has a deep-rooted historical heritage and tradition, has gradually started to form. In this study, after their arrival in Turkey Anatolian Seljuks will discuss their efforts to dominate the seas. We will talk about how the Turks, who are inexperienced in the seas because they come from the terrestrial regions, have reached the level that they can fight against European states.

Keywords: Turkey Seljuk State, Maritime Activities, Commercial Agreements.

Giriş

İlk olarak Ebu'l-Kâsım (1086-1092) zamanında Türkler Marmara kıyılarında bir tersane inşa etmişlerdir. Türkiye Selçukluları Haçlı Seferlerinden dolayı kaybettikleri toprakları geri aldıktan sonra bu toprakları genişletmek için yayılma politikası izlemiş ve sınırlarını denizlere kadar ulaştırmışlardır. Fakat buralarda barınmanın güçlüğünden dolayı Türkiye Selçuklu Devleti de halkını güven içinde yaşatmak, iaşe ve ham maddeleri temin etmek için denizcilik politikasına önem vermek zorunda kalmıştır. Türkiye Selçuklularının sahillere ulaşması ve liman şehirlerini ele geçirmelerinden sonra buralarda tersaneler inşa ederek gemiler yapmışlar ve Anadolu'nun güvenliğini denizlerden de sağlamaya çalışmışlardır.

Türkiye Selçuklularının yıkılmasının ardından Türk denizcilik faaliyetleri Anadolu Beylikleri ile doruk noktasına ulaşmıştır. Özellikle Anadolu'nun batısında kurulan Aydın, Menteşe, Saruhan ve Karesi beylikleri Bizans ve Latinlere karşı yapmış oldukları başarılı akınlar adı geçen beyliklerin gazi kimliği kazanmalarında önemli bir etken olmuştur.

I. Türkiye Selçuklularının Deniz Seferleri ve Fetihleri

Bilinen ilk büyük Türk denizcisi unvanına sahip olan Çaka Bey, İzmir'i ele geçirmiş ve burada kurduğu donanma ile Bizans Devleti'ne karşı başarılı deniz savaşları yapmış, kendisine hedef olarak Bizans tahtını seçmiş ve hatta İmparator sanını almak suretiyle Bizans tahtı için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Çaka Bey 19 Mayıs 1090 tarihinde, Koyun Adaları yakınlarında Bizans'a karşı ilk açık deniz muharebesini kazanmış ve böylelikle daha büyük bir şöhret kazanarak pek daha ehemmiyetli bir kuvvet hâline gelmiştir (Daş, 2009, s. 52). Çaka Bey, açık denizlere çıkan ilk Türk donanmasını kurmuştur (Merçil, 2014, s. 21). Daha evvel Bey İzmir'in yanı sıra Çanakkale ve Marmara sahillerine de kısmi hâkimiyet kurmuştur (Tezel, 1973, s. 6). Fakat onun kayınpederi ve müttefiki I. Kılıç Arslan tarafından öldürülmesi Türk denizcilik tarihi için talihsiz bir hadise olmuştur (Anna Komnena, 1996, s. 269).

Türkiye Selçuklularında denizlerde etkin olma girişimleri Türkiye Selçuklularının ilk devirlerinde İznik valiliği yapmış olan Ebu'l-Kâsım dönemlerine dayanmaktadır. Ebu'l-Kâsım bu çabasına bir tersane inşası ile başlamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin coğrafi yapısına bakıldığı zaman

bir kara devleti hüviyetindedir. Türkiye Selçukluları denizleri, yeni şehirler fethetmek ve daha önce denizlere kıyısı olan veya denizlere yakın olan yerleri korumak maksadıyla kullanmışlardır. Türkiye Selçuklularının denizcilik faaliyetleri genel olarak kısıtlı bir alan ile sınırlı kalmıştır. Bundan dolayı Türkiye Selçukluları denizleri daha çok ticari bir saha olarak görmüşler, dış politikalarını da buna göre yeniden şekillendirmişlerdir. Türkiye Selçuklularının fetih girişimlerine bakıldığı zaman asıl amacın limanlara ulaşmak olduğu görülür. Bunun yanı sıra deniz aşırı ülkelerle yapılan ticarete özel bir önem vererek bunu ikili antlaşmalarla garanti altına almışlardır.

Ayrıca Türkiye Selçukluları tarafından Karadeniz'in yanı sıra Akdeniz'de özellikle Antalya ve Alanya sahillerinde de Venedik ve Cenovalılara karşı üstünlük kurulmuş ve Kıbrıs Krallığı da dâhil bu devletlerle iki tarafın da menfaatlerine olacak şekilde ticari antlaşmalar imzalanarak devletlerarası ekonomi canlı tutulmuştur.

A. İzzeddin Keykâvus Döneminde Liman Şehirlerinin Fethi ve Denizcilik Faaliyetleri

1071 Malazgirt zaferinin ardından Anadolu içlerine doğru başlayacak olan Türk akınlarının sonucunda başta Karadeniz'deki bazı kıyı şehirleri olmak üzere Sinop şehri Türk beyleri tarafından fethedilmiştir. Türklerin asıl amacı Anadolu'da Türk birliğini tesis etmek olmuştur. Türkiye Selçukluları Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bu amaçlarına ulaştıktan sonra, ülkeye kuzeyden gelebilecek tehditlerden korumak amacıyla bu tarafa yönelmişlerdir. Sultan 1. İzzeddin Keykâvus devrinde ticari önemi yüksek olan Sinop ele geçirilerek bu amaçlarını gerçekleştirmişler ve bu sayede devlet bugün hâlâ mevcut olan doğal sınırlarına da kavuşturulmuştur.

1. Sinop'un fethi (1214)

1. İzzeddin Keykâvus, devletin menfaatlerini her şeyin önünde tutmayı şiar edinmiş çok önemli bir devlet adamı olarak bilinir. Babasının ölümüne sebep olan İznik Rumlarının üzerine giderek babasının intikamını alması beklenirken, o tam tersini yaparak Laskaris ile bir barış antlaşması imzalamıştır.

1. İzzeddin Keykâvus'un denizcilikte etkin olan devletlerle antlaşmaların amacı devleti bir kara devleti kimliğinden uzaklaştırarak denizlerde de önemli bir devlet konumuna getirmek, ticaret yollarının kontrolünü ve emniyetini sağlamaktır. Çünkü o dönem İznik Rum Devleti; Adalar Denizi, Batı Karadeniz ve Marmara bölgelerinin önemli bir kısmını elinde tutmuş, Kuzey-Batı Anadolu'da Türkiye Selçukluları Devleti'nin karşısında ciddi bir engel oluşturmuştur. Komnenos hanedanından I. Alexios (1081-1118) ve kardeşi David de Orta ve Doğu Karadeniz'in sahil şeridini ele geçirmiş ve Sivas ticaret yollarını kontrolü altına almışlardır. Üstelik Antalya gibi stratejik bir yer de elden çıkmıştır. Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) bu çemberi kırmak için girişimlere başlamıştır. Nitekim düşmanları arasında çok stratejik mevkide bulunan ve dönemin en zayıf deniz devletlerinden biri olan Sinop'u gözüne kestirmiştir (Turan, 2014, s.101).

Sinop bu dönemde, Kir Aleksi'nin (I. Alexios) hâkimiyeti altındadır. Kir Aleksi, Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un kardeşiyle olan mücadelesini fırsat bilerek Türkiye Selçuklularına ödemekte olduğu vergiyi kesmiştir. Buna ek olarak Kir Aleksi'nin hudutlarda dolaştığı, Selçuklu topraklarına tecavüzde bulunduğu, Rumlar tarafından çeteler kurularak Türk köylerine baskınların yapıldığı, Türk halkının mahsulleri ve sürülerinin yağma edilerek, evlerinin yakıldığı gibi olaylar sınır muhafızları tarafından bir mektupla Sultan'a bildirilmiştir. Üstelik bu gelişmeler, Sultan'ın sefer hazırlıklarının öğrenilmesinden sonra daha da şiddetli bir hâl almıştır (Ülkütaşır, 1971, s.815). Sultan İzzeddin Keykâvus bu mektubu alır almaz meclisi toplamış ve durum değerlendirmesi yaptıktan sonra Sinop'un fethi için harekete geçilmesine karar vermiştir. Sinop ve çevresi hakkında malumat sahibi olan kişilerden bölgenin coğrafyası ile ilgili bilgiler alınmış ve savaş stratejisi, şehrin denizden ve karadan kuşatılarak çevresiyle irtibatının kesilmesi ve halkın açlık ve susuzluğa mahkûm edilerek teslim alınması üzerine plan yapılmıştır. Selçuklu ordusu Sinop'a doğru yola çıkmışken, önden şehir hakkında ve I. Alexios'un durumu ile ilgili bilgiler almak üzere casuslar gönderilmiştir. I. Alexios'un ormanda av partisi düzenlediği haberini alan Selçuklu casusları derhâl Sultan'a iletmişlerdir. Hemen bir öncü kuvvet oluşturulmuş ve I. Alexios bir baskın sonucu yakalanarak esir alınmıştır. I. Alexios, I. İzzeddin Keykâvus'un karşısına getirilmiş ve Sultan, esir I.

Alexios'a bir şey yapmayacağını ve canını bağışlayacağını söylemiştir (Koca, 1997, s.30).

Ordu Sinop'un önüne vardığında kale karadan çepeçevre kuşatılmış fakat deniz tarafından dışarı ile irtibat kesilmemiştir. Bundan dolayı kale deniz yolu vasıtasıyla yardım almaya devam etmiştir. Bu durum üzerine, Behram Trablusî adlı bir komutan görevlendirilmiş ve Behram Trablusî bin kadar askerle sahile giderek yardım getiren gemileri yakmış ve şehrin denizle irtibatını kesmiştir (Koca, 2016, s.31). Bundan sonra kaledeki müdafiler ve Selçuklu ordusu arasında psikolojik bir harp başlamıştır. Sultan, I. Alexios'tan kaledeki direnişini kırmak için yararlanmayı düşünmüş ve evvela I. Alexios'un adamlarından biriyle kale müdafilerine adam göndererek teslim olmalarını teklif etmiştir. Fakat müdafiler bu isteği reddetmişler ve I. Alexios'un kendileri için çok önem arz etmediğini ve yerine geçebilecek oğulları olduğunu söylemişlerdir (İbn Bibi, 1996, 171; Müneccimbaşı, 2001, s. 48; Ülkütaşır, 1971, s. 816; Koca, 2016, s. 32;).

I. Alexios'a kalenin karşısında yer alan bir alanda işkence yapılmaya başlanarak şehirdekilerin maneviyatının kırılması amaçlanmıştır. Müdafiler buna her ne kadar aldırış etmemiş olsalar da gerek İmparator'un çılgınlıkları gerekse kaledeki erzak malzemelerinin (hububat, bakliyat, sebze vb.) azalmış olmasından ötürü daha fazla dayanamayacaklarını anlamışlardır. Sultana haber göndererek İmparator'un serbest kalması karşılığında ve kendilerine aman verilmesi koşuluyla teslim olabileceklerini bildirmişlerdir. Kale 3 Ekim 1214 tarihinde Türkiye Selçuklularına teslim edilmiştir. Yapılan antlaşmaya göre İmparator serbest kalacak, Sinop ve çevresi dışındaki tüm Canik ülkesi Alexios ve çocuklarına bırakılacaktır. İmparator her yıl Sultan'a 10 bin altın, 5 bin at, 2 bin sığır, 10 bin baş koyun ve 50 yük çeşitli hediye vergi olarak göndereceğini taahhüt etmiş, gerektiğinde Selçuklu ordusuna da asker göndermeyi kabul etmiştir. Bu şekilde Sinop fethedilmiş ve Sultan ordusuyla Sivas'a geri dönmüştür (İbn Bibi, 1996, s. 172; Koca, 2016, s. 32; Müneccimbaşı, 2001, s. 49).

Sinop'un alınması Türkiye Selçuklu Devleti için ticari bakımdan çok önemli olmuştur. Bölgenin ticaret merkezi olan şehrin ekonomisinin güçlendirilmesi amacıyla Sultan tarafından bir ferman yayımlanmış, memleketin her tarafından zengin kişilerin seçilmesi ve Sinop'a

nakillerinin sağlanması emredilmiş, şehre gelmek isteyip mallarını satmakta güçlük çekenlere devlet desteği sağlanmıştır.

Sinop'un fethiyle birlikte İznik İmparatorluğu'nun Karadeniz'de yayılması engellenmiş ve Trabzon Rumları kontrol altına alınmıştır. Karadeniz'in tüm ekonomik denetimi de Türkiye Selçuklularına geçmiştir. Ayrıca şehirde bir tersane inşasına başlanmış ve bu da ilerde Alâeddin Keykubad'ın Suğdak'ı fethetmesine önemli zemin hazırlamıştır.

2. Antalya'nın fethi (1216)

Sinop gibi önemli bir ticaret merkezinin alınmasının ardından Sultan, Konya'ya döner dönmez hemen meclisini toplamış ve Antalya seferinin hazırlıklarına başlanması emrini vermiştir. Sultan bu toplantıda Antalya'nın önemini şu sözlerle vurgulamıştır: "Antalya düşman kâfirlerin saldırısına karşı sıkı bir korunmaya alınmış deniz kenarında bir şehirdi. Çok güvendiğimiz o şehir şimdi elimizden çıkmıştır. Eğer en kısa zamanda bu olayın üzerine gitmezsek, sahillerde bulunan diğer sakinler bu gevşekliğimizin ve zayıflığımızın haberini alınca isyana ve küstahlığa başlarlar. Bundan dolayı ülkenin temelinde sarsıntı ve çatlak meydana gelir. Devletin sağlığı bozulup hastalığı artar. Bu durumda işi telafi etmek ve orayı geri almak güçleşir" (İbn Bibi, 1996, s. 162) diyerek durumun önemine vurgu yapmıştır.

Otağ-ı Hümayun, Konya'nın Ruzbe ovasında kurulmuştur. Daha önce gönderilen ferman gereği devletin çeşitli bölgelerinden çok sayıda asker çağırılmıştır. Bütün ordu orada toplanınca Antalya'ya doğru harekete geçilmiştir (İbn Bibi, 1996, s. 163; Koca, 2016, s. 36).

Antalya Rumları, Türkiye Selçuklularının üzerlerine geldiklerini öğrenince korkuya kapılmışlar ve hemen Kıbrıs Frank Krallığı'ndan yardım istemişlerdir. Buradan kendilerine yardım olarak içi asker dolu birkaç gemi gelmiştir. Gelen bu yardım ile ümitlenen Antalya müdafileri şehri savunmak için hazırlıklar yapmaya başlamışlardır (İbn Bibi, 1996, s. 164; Koca, 2016, s. 36; Münecimbaşı, 2001, s. 47).

Selçuklu orduları Antalya önlerine gelir gelmez şehri denizden ve karadan kuşatmaya başlamışlardır. Kale müdafilerinin başlarını bile kaldıramadıkları müthiş bir ok yağmuru başlamış ve mancınıklarla desteklenen Selçuklu askerleri, geniş merdivenler vasıtasıyla surlara tırmanmışlar, burçlardaki en önemli direniş kırıp şehrin kapısını açmaya

muvaffak olmuşlardır. 1216 yılının Ramazan ayının birinci gününde başlayan kuşatma bir ay kadar sürmüş ve Ramazan'ın son Cuma günü şehrin fethiyle son bulmuştur. (İbn Bibi, 1996, s. 164; Koca, 2016, s. 37; Müneccimbaşı, 2001, s. 47). Bu büyük fetih sayesinde Karadeniz'den sonra Akdeniz ticareti güvenlik altına alınarak Kıbrıs Krallığı ile başlayan ticari ilişkiler geliştirilmiştir.

Sultan I. İzzeddin Keykâvus Sinop ve Antalya gibi iki önemli ticaret merkezini fethederek ve ticari anlaşmalar yaparak Türkiye Selçukluları Devleti'nin iktisadi olarak şahlanışında önemli bir rol oynamıştır. Babasının daha önce Venedik Devleti ile yapmış olduğu ticaret antlaşmasını aynı şartlarla yenilemiş, Kıbrıslılar ile de yeni ticaret antlaşmaları imzalamıştır. Devlet onun zamanında limanlar vasıtasıyla dünya ticaretine açılma fırsatı yakalamıştır.

Kısa sayılabilecek saltanatına göre çok büyük işler başarmış olan Sultan, 1218 yılında çıktığı Halep seferinde başarısızlığa uğrayınca âdeta yıkılmış, bu başarısızlık ve diğer sebepler onun verem hastalığına yakalanmasına sebep olmuş ve nihayet 1220 yılında bu hastalıktan dolayı vefat etmiştir.

B. I. Alâeddin Keykubad Dönemi Denizlerdeki Mücadeleler ve Fetihler (1220-1237)

I. Alâeddin Keykubad, ağabeyi I. İzzeddin Keykâvus'un ölümünün ardından devletin önde gelenleri tarafından tahta davet edilmiş ve Malatya civarında tutuklu bulunduğu Gezerpirt kalesinden gelerek tahta çıkmıştır. Onun saltanatı döneminde Türkiye Selçukluları Devleti en parlak günlerini yaşamakla birlikte, bu dönem devletin ciddi tehlikelere maruz kaldığı dönem olarak da görülür. Zira Moğol istilaları Anadolu'da etkisini göstermeye başlamış, zengin tacirler, âlimler, sanatkârlar ve pek çok halk kitlesi uçlardan merkeze doğru gelmeye başlamışlardır. I. Alâeddin Keykubad bir yandan şehirlerin surlarını tahkim ettirerek savunma tedbirleri almış, diğer taraftan da fütuhattan geri kalmamıştır.

1. Alaiye'nin fethi (1221)

Antalya sübaşılığı görevini yürüten ve bu sebeple çevresindeki araziye iyi bilen Mübârüziddin Ertokuş ve Emîr-i Âhur Esedüddin Ayaz gibi iki önemli komutan bir gün Sultan'ın huzuruna gelerek Akdeniz

sahilinde Rumların Kalanoros adını verdikleri bir yerin fethinin münasip olacağını belirtmişlerdir. Onlar, Kalanoros'un güzelliğinden, ikliminin yumuşaklığından, toprağının ne kadar verimli olduğundan uzun uzun bahsederek Sultan'ı burayı almaya teşvik etmişlerdir. Çok uzun zamandan beri kimselerin burayı alma girişiminde bulunmadığını belirterek Sultanın kendisi arzu ederse buranın rahatlıkla alınabileceğini söyleyerek onu ikna etmişlerdir (İbn Bibi, 1996, s.254; Müneccimbaşı, 2001, s. 60).

Sultan'ın fermanı ile memleketin her tarafından askerler Konya'ya toplanmaya başlamıştır. Alaiye'ye ulaşmak için Türkiye Selçuklularının kullandığı ana güzergâh genelde Konya'dan Bozkır'a, Baş Merdiven ile Sarıot yaylası ile Susam Beli geçidinden Başhan'a, Gelesandra yaylasından Pembeli köyü ve Narağacı köyü istikametine, buradan da Kırk Dönmeler olarak adlandırılan tarihi yol ile Alara-Kemer köprüsüne inmektedir. Kenan Bilici Türkiye Selçuklu ordusunun Alaiye'yi fetih için karadan bu yolu takip ettiği kanaatindedir (Bilici, 2000, s. 290). İsmail Hakkı Konyalı ise Anadolu'nun iç kısımlarını Konya üzerinden tarihî Alaiye limanına bağlayan yolun Akseki olduğunu ve bu yolun da kullanılmış olabileceğini belirtir (Konyalı, 1946, s. 144). Sefer hazırlıklar tamamlanınca harekete geçilmiş ve şehir mancınıklarla dövülerek kuşatma altına alınmıştır. Şehir sadece karadan değil, denizden de kuşatılmıştır. Bu durum Antalya'da yapılmış olan tersanenin faaliyete geçtiğini ve Türkiye Selçuklularının kısa bir süre içinde donanma inşa ettiklerini de göstermiştir. Kuşatmanın üzerinden iki ay geçmesine rağmen mevsimlerden kış olması kuşatmayı geciktirmiş, ordunun da direncinin kırılması neticesiyle sonuç alınamamıştır. Sultan, askerlerin direncini artırmak için ordudaki yoksul ve müşkül durumda olanlara 10 bin dirhem gümüş, yüz sığır, bin koyun dağıttırılmış ve kalenin alınması için genel bir hücum emrini vermiştir (İbn Bibi, 1996, s. 258; Müneccimbaşı, 2001, s. 60).

Sonuç olarak bu mukavemet gösteremeyeceğini anlayan Kyr Vart, aman verilmesi şartıyla kaleyi teslim etmeye hazır olduğunu Sultan'a iletmiştir. Sultan I. Alâeddin Keykubad kaleyi ele geçirmek için ve Kyr Vart'ın kızıyla evlenmek karşılığında, Akşehir beyliğinin ve birkaç tanınmış köyün menşurunu göndermek şartıyla antlaşmaya varılacağını bildirmiştir (1221). Sultan I. Alâeddin Keykubad büyük ve tantanalı bir merasimle kaleye girmiş, bu güzel beldeye kendi adına nispetle Alaiye adının verilmesini emretmiş ve yeniden imarı için mühendisler, usta ve

işçiler görevlendirmiştir (İbn Bibi, 1996, s. 262). I. Alâeddin Keykubad Alaiye'deki işlerini tamamladıktan sonra kışı geçirmek amacıyla Antalya'ya hareket ederken Alara kalesini görmüştür. Daha önce de anlatıldığı üzere buranın hâkimi Kır Vart'ın kardeşiydi. Sultan Alâeddin Keykubad kalenin kendisine teslim edilmesini istemiştir. Kalenin hâkimi de Sultan'a karşı koyamayacağını anladığından dolayı kaleyi teslim etmek zorunda kalmıştır.

2. Suğdak'ın (Kırım) fethi (1227)

Moğollar, Türkistan, İnan, Azerbaycan ve Kafkasya'yı takip ederek Kıpçak ilini de işgal etmişlerdir. 1223 senesi başlarında meydana gelen bu olay ile Kırım sahilinde önemli bir ticaret merkezi kabul edilen Suğdak, Moğolların kontrolü altına girmiş, var olan düzen bozularak yörenin zenginleri ile ticaretle uğraşan eşrafı Suğdak'ı terk ederek Türkiye Selçuklularına sığınmışlardır. Ayrıca bu dönemde Türkiye Selçuklularına tabi olan Trabzon Rumları bölgedeki karışık durumdan faydalanarak buraları hâkimiyetlerine almak için harekete geçmişlerdir. Bölgede faaliyet gösteren bazı tacirlerin de malları yağmalanmış ve bu tacirler durumu Alâeddin Keykubad'a bildirerek çözüm talebinde bulunmuşlardır. Sultan, tacirlerin zararlarını devlet hazinesinden karşılayarak bu ticaret yolunu güven altına alabilmek maksadıyla bir sefer tertiplemeye karar vermiştir (İbn Bibi, 1996, s. 316; Münecimbaşı, 2001, s. 66; Yücel, 1991, s. 38).

Sultan Alâeddin Keykubad, bu seferi yönetmesi için devlet yönetiminde önemli bir konumda olan cömertliği, kahramanlığı, maiyeti ve askerlerinin fazlalığıyla ünlenen Kastamonu Beyi Hüsâmeddin Çoban'ı görevlendirmiştir (İbn Bibi, 1996, s. 319). Bu amaçla bir donanma hazırlanmış ve Hüsâmeddin Çoban bu donanma ile 1227 yılı başında Suğdak limanına ulaşmıştır. Suğdak şehrinin ileri gelenleri bu seferden endişeye düşmüşler ve Emir Çoban'a bir sefir göndererek kendisinden seferden vazgeçmesini istemişlerdir. Diğer taraftan da bölgenin hâkimi olan Kıpçak melikine ve Rus melikine haber göndererek yardım talebinde bulunmuşlardır. Kıpçak meliki durumu öğrenir öğrenmez Kıpçak ve Rus askerlerinden oluşan 10 bin kişilik bir ordu hazırlamıştır. Emir Çoban'a gelince o, seferden vazgeçme teklifini reddetmiş ve askerlerini gemilerden indirmiştir (İbn Bibi, 1996, s. 325). Ertesi gün yapılan ve Hüsâmeddin Çoban'ın da bizzat katıldığı savaşta iki tarafta kesin bir netice alamamıştır.

Kıpçak ordusunun ileri gelen komutanlarının Türkiye Selçuklularının gücü karşısında sayıca az olmalarından dolayı dirençleri kırılmış ve perişan bir hâlde yenilgiyi kabul etmişlerdir (İbn Bibi, 1996, s. 327). Bölgede Rus Prenslüklerinden biri Suğdaklıların çağrısına uyarak yardım için gelmişse de Kıpçak ordusunun içinde bulunduğu harap durumu görerek savaştan vazgeçmiştir. Hüsâmeddin Çoban'a bir sefir göndererek kendilerine en uygun yolun Selçuklu hâkimiyetini tanımak olduğunu iletmişlerdir. Rus sefiri kürkleri, mücevherleri, ketenleri ve 20 bin dinardan oluşan bir hediye ile Emir Çoban'ın huzuruna varmıştır. Çoban, sefiri kabul etmiş ve Sultan'ın da müsaadesini alarak Rus melikinın tabiiilik teklifini kabul etmiştir (İbn Bibi, 1996, s. 333).

Kıpçak ordusunun yenildiğini ve Rus Prensinin de Selçuklu tabiiyetini kabul ettiğini duyan Suğdaklıların cesaretleri kırılmış ve şehrin önde gelenleri şehrin teslim edilmesini önermişlerdir. Fakat kale duvarlarının yüksekliğine ve istihkâmların sağlam olmasına güvenen ve pek fazla savaş tecrübesi yaşamamış olan halk bu teklifi reddetmiş ve savaş kararı almışlardır. Suğdak kalesinin önünde cereyan eden ilk savaşta şehrin müdafileri büyük bir kararlılıkla direnç göstermişlerdir. Savaşın ikinci gününe gelindiğinde Türkiye Selçukluları bir savaş hilesine başvurmuştur; ilk günkü gibi şehirden ayrılarak Selçuklu askerlerine saldıran Suğdaklıları, yenilmiş gibi yaparak yanıltmışlar ve kendilerini takip etmelerini sağlamışlardır. Suğdak ordusunun kaleden uzaklaştığına emin olduktan sonra da geri dönerek bütün Suğdak ordusunu imha etmişlerdir. Bu durum, şehir halkının bütün ümitlerini kırarak teslim olmaya mecbur bırakmıştır. Buna göre Suğdaklılar önemli miktarda vergi vererek tacirlerin zararlarını karşılayacaklar, rehin bulunduracaklar ve istenildiği zaman asker göndereceklerdi. Emir Çoban, Suğdak halkının bu teklifini kabul etmiş, hediye olarak hazırladıkları envaiçeşit mücevherden oluşan bir paketi de Sultan'a göndermiştir. Ayrıca şehirdeki yağmayı durdurmuş ve değerinin ödenmesi şartıyla ganimetlerin tekrar şehir halkına satılmasına müsaade etmiştir. Ayrıca şehirde bulunan bir kiliseyi camiye çevirmiş, şehirde bir muhafız birliği oluşturmuş ve suçluları affetmiştir. Bir süre burada kaldıktan sonra çok sayıda esirle ve ganimetle geri dönmüştür (İbn Bibi, 1996, s. 336; Müneccimbaşı, 2001, s. 66).

Türkiye Selçuklularının Suğdak ve çevresindeki hâkimiyetinin ne kadar sürdüğü bilinmemektedir. Bunun, Moğolların bölgeye varış tarihi olan 1239 senesine kadar sürdüğü düşünülmektedir. Bu deniz aşırı sefer,

Sinop'un fethinin üzerinden yaklaşık olarak on iki yıl gibi kısa bir süre geçmesine rağmen burada oluşturulan Türk donanmasının böyle bir seferin altından kalkacak kudrete sahip olması oldukça önemli bir husustur (Turan, 2008, s. 359).

Selçuklu Türklerinin ilk deniz aşırı seferi olması açısından ayrı bir önem arz eden bu askerî harekât, sonuçları itibarıyla da çok önemlidir. Şüphesiz bu seferin başarıya ulaştırılmasında en önemli pay sahibi olan Emir Hüsâmeddin Çoban'dır. Emir Hüsâmeddin cesareti ve yeteneğiyle böylesine önemli bir görevi başarıyla ifa etmiş ve Karadeniz ticaret yolunu yeniden güvenlik altına almış, ticaretin emniyet içinde devamını sağlamıştır.

3. Trabzon seferi (1228)

Alâeddin Keykubad'ın Erzincan'ı alması ve Erzurum'a doğru hareketi ile meşgul olmasını önemli bir fırsat olarak gören Trabzon Rumları, Sinop ve Samsun limanlarına saldırıya geçmişlerdir. Ünye sınırlarına kadar olan Türkiye Selçuklularına ait sahilleri yağmalayarak limandaki gemilere baskınlar yapıp gemi tayfalarını esir almışlar ve gemileri de ele geçirmişlerdir. Alâeddin Keykubad Rumlardan böyle bir saldırı beklememiştir ve bu sebeple de geride az miktarda bir kuvvet bırakılması bunda etkili olmuştur (Turan, 2008, 360).

Sultan Alâeddin Keykubad, seferini tamamlayıp geri döndüğünde bu sahilleri Rumların elinden kurtarmış ve donanmayı Trabzon üzerine sevk etmiştir. Bunlara ek olarak bir kara ordusu yola çıkarılmıştır. Kısa süre içerisinde şehir karadan ve denizden kuşatılmış ve Surlar mancınıklarla dövülmüştür. Uzun mücadelelerin ardından Selçuklu askerleri surlar üzerine çıkmış ve şehri fethetmek an meselesi iken, aniden başlayan şiddetli yağmur Selçuklu ordusunun zaferine engel olmuş ve ordu geri dönmek zorunda kalmıştır (1228). Böylece Trabzon fethi gecikmiş, yaklaşık iki buçuk asrın ardından Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmiştir (Turan, 2008, s. 361).

II. Hristiyan Devletlerle Yapılan Ticaret Antlaşmaları ve Ticari İlişkiler

A. Kıbrıs Krallığı ile Yapılan Ticaret Antlaşmalar

Türkler ile denizaşırı Hristiyan ya da Batılı devletler ile ilk ticari antlaşmalar I. İzzeddin Keykâvus ve Kıbrıs Kralı Hugues arasında imzalanmıştır (Çavuşdere, 2009, s. 159). Bu antlaşmaların zeminini hazırlayan görüşmeler Kıbrıs Kral'ının 1214 yılında göndermiş olduğu mektup ile başlamış ve Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un Eylül 1216 tarihli mektubu ile sona ermiştir. Toplamda beş mektup kaleme alınmıştır. Bunlardan ilk dördü Kıbrıs Kral'ına sonuncusu ise Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a ait olup hepsi Grekçe kaleme alınmıştır (Turan, 1988, s. 139).

I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Hristiyan devletlerle özellikle denizaşırı devletlerle ticaret antlaşmaları yapılmaya başlanmıştır. Türkiye Selçukluları bu sayede Antalya'yı alarak Akdeniz'e çıkış kapısı elde etmişlerdir. 1192'den sonra Kıbrıs'a yerleşmiş olan Haçlılar, Anadolu sahillerinde bulunan Türk tacirler ile sıkı bir ticari faaliyet yürütmüşlerdir. Hristiyanların buralardan özellikle gıda maddeleri temin etmesi ve Türkiye Selçuklularının da siyasi yönden çıkabilecek anlaşmazlıkların ticari faaliyetlere zarar vermesini önlemek amacıyla iki taraf da antlaşma yapma gereği duymuşlardır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ta "dostluk" antlaşmasının iki tarafında özel sefirlerle gönderdikleri mektuplarla olmasıdır. Bu mektuplarda alınan kararlara bakıldığı zaman ticari antlaşmalar şöyle düzenlenmiştir:

1. İki tarafta bulunan tacirler ve gemicilerin birbirlerinin ülkesine giriş ve çıkışları serbest olacak.

2. Selçuklu ve Kıbrıs halkından olanlar ticaretlerinde sadece o ülkede geçerli olan gümrük vergisini ödeyeceklerdir. O yıllara bakıldığı zaman bu vergi oranı %2-3 civarındadır.

3. Kıbrıs Krallığı'na bağlı olan kara veya denizlerde korsanlar tarafından ele geçirmiş olan mallar ve gemiler Kıbrıs'a verilecek ve korsanlar da yakalanarak iade edilecek. Aynı durum Türkiye Selçuklu Devleti için de geçerli olacak.

4. Bu iki devlete ait sahillerde fırtınaya tutulan ya da kazaya uğrayan gemiler olursa bunlar yağma edilmeyecekler. Ayrıca bu gemilerde bulunan insanlar ve mallar da koruma altına alınarak geri verilecek.

5. İki tarafın halkından olan tüccarlardan biri eğer karşı tarafta ölürse bunların malları alınmayarak vârislerine olduğu gibi teslim edilecek.

6. Yapılan bu antlaşmalar üç yıl süreyle geçerli olacak. Alınan bu kararlara istemeleri durumunda Kıbrıs Kralı'nın vasıtasıyla Antakya Prensi, Ermeni Krallığı veya başka bir hükümdar da katılabilecektir (Turan, 1988, s. 109).

Karşılıklı mutabık kalma esasına dayanan bu antlaşma ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü üçüncü devletlere de açık tutulması dönemi için bir ilk olma özelliği de taşımaktadır. Bu durum Türkiye Selçuklu Devleti açısından diğer Hristiyan devletlerle olası bir ticari antlaşma için de emsal teşkil edecektir (Turan, Ş, 1990, s. 118; Cahen, 1994, s. 134).

B. 8 Mart 1120 Tarihli Türkiye Selçuklu-Venedik Barış ve Dostluk Antlaşması

Venediklilerin, Selçuklu ülkesinde ticaret yapma serbestliği I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde devam etmiş ve İzzeddin Keykâvus döneminde de bu serbestlik ikinci bir fermanla yenilenmiştir (Turan, 1998, s. 144). Alâeddin Keykubad yapmış olduğu bir antlaşma ile Venedik Cumhuriyeti ile ticari ilişkileri resmî olarak başlatmış olup yapılacak olan ticaretin kural ve koşullarını saptamıştır.

Jacobus Teopulo, Venedik Cumhuriyeti adına müzakereleri yürütmüş ve anlaşmayı imzalamıştır. Jacobus Teopulo, İstanbul'da uzun süre podesta'lık (vali, sefir) görevinde bulunmuştur (Nicol, 2000, s. 815). Sipehsalar Şemseddin Emirü'l-Gazi ise kendi adına görüşmeler yapması için Alâeddin Keykubad tarafından yüksek rütbeli olmasından dolayı görevlendirmiştir. Anlaşma hükümleri bu iki sefir arasında tartışılıp karara bağlanmıştır. Anlaşma iki bölümden oluşmuştur. İlk bölümde Türkiye Selçukluları tarafından Venediklilere tanınan serbestlik ve haklar yer almıştır. Anlaşmanın ikinci bölümü Venedik Cumhuriyeti'nin Selçuklu tebaasına uygulayacağı hükümlerin yer aldığı metinden oluşmuştur. 8 Mart 1220 tarihinde imzalanan bu anlaşmanın maddelerine bakıldığı zaman "bütün Selçuklu tebaası", Selçuklu Sultanının hâkim olduğu ülkeler" gibi tabirler yer almış olsa da anlaşma büyük ölçüde Antalya'ya gelen ticari gemiler ve burada bulunan Latin tacirlerle alakalı olduğu anlaşılmaktadır.

Antlaşma iki yıl geçerli olacak şekilde imzalanmıştır. Anlaşmanın süresi bittikçe neredeyse otomatik olarak yenilenmiştir. 1220 antlaşması ile Venediklilere mallarının değerine göre %2 gümrük vergisi uygulanmıştır. Tahılda, değerli madenler, değerli taşlar ve inci gibi kıymetli ürünlerde tam serbestlik tanınmıştır. Kişilerin deniz kazası gibi durumlar yaşadığı zaman bile malları güvence altına alınmıştır. Venediklilere öteki Latinlere göre daha ayrıcalıklı bir statü hakkı tanınmıştır. Venedikliler ile Türkiye Selçukluları arasında cinayet haricinde bir anlaşmazlık olursa davalara Venediklilerin seçeceği yargıçların bakması kabul edilmiştir (Turan, 1988, s. 121). Bu antlaşma Venediklilerin Antalya ve İskenderiye de normal boyutlarda gerçekleştirilen deniz ticaretinin hatırı sayılır bir büyüklüğe ulaştığını da ortaya koymaktadır (Cahen, 2001, s. 132).

8 Mart 1220 tarihli bu antlaşma Selçuklu Devleti ile Venedik Cumhuriyeti'nin birbirilerine önceki dönemlere oranla daha fazla yaklaşmalarının somut bir belgesi niteliğindedir. Ancak antlaşma karşılıklı esasa dayanan hükümler içermiş olsa da uygulama noktasında Venedik lehine olduğu gözden kaçmamaktadır. Gümrük vergisi oranındaki eşitsizlikler (Heyd, 2000, 462; Cahen, 2001, s. 137), Venedikli tacirlerin bazı mallar için gümrük vergilerinden muaf tutulması, (Heyd, 2000, s. 468; Delilbaşı, 1983, s. 95) sadece Venediklilere tanınmış olan özel yargılanma hakkı (Turan Ş, 1990, s. 123; Heyd, 2000, s. 334; Turan, 1988, s. 131) ve batan Venedik gemilerine dair hükümler (Turan, 1988, s. 126) antlaşmanın önemli ölçüde Venedik lehine işlediğinin göstergesidir.

1220 tarihli antlaşmadaki "Latinler" deyiminin Pisalı ve Cenevizlilerden hariç Provençelileri de kapsadığını kabul edilebiliriz. Zira 1236 yılında Montpellier, Marsilya ve diğer Provence şehirlerinin Kıbrıs Kralından aldıkları ayrıcalık beratında bu şehirlerin tacirlerinin Konya Selçuklu Sultanlığından almış oldukları ipek ile birlikte ipekli kumaşlarında adı geçmektedir (Heyd, 2000, s. 406; Turan, 1988, s. 117; Cahen, 1979, s. 169).

1220 tarihli bu antlaşmasının süresi iki yıldır. Antlaşmanın süresi bittikten sonra yeni bir antlaşmanın yapılıp yapılmadığı da bilinmemektedir. İtalyan kaynaklarında yazdığına göre 1228 yılında Venedik Hükümeti, Sultan Alâeddin Keykubad'a Filippo Giuliano adlı bir sefir gönderir. Fakat bunun yeni bir antlaşma yapılmak için gönderilip gönderilmediği sonucuna ulaşmak güçtür (Turan, 1988, s. 136). Ancak

Venedik 1220'den sonra yeni herhangi bir antlaşma yapmadan Selçuklu ülkesinde ticaretini siyasal gücünün sona erişine kadar sürdürdüğü ortadadır.

C. Akdeniz'de Türk-İtalyan Mücadeleleri ve Ticari Faaliyetler

Uluslararası ticaret, Türkiye Selçukluları devrinde sırf doğu-batı yönünde değil, aynı zamanda kuzey-güney yönünde de oldukça gelişmiştir. Karadeniz'de Sinop ve Samsun'un fethedilmesinin ardından Akdeniz'de de Antalya ve Alanya'nın alınması ve bu önemli ticaret merkezlerinin transit ticaret yol ağına entegre edilmesi de bunda önemli bir etken olmuştur. Türkiye'nin güney sahil limanlarına uğrayan Mısırlı tüccarlar, Antalya ve Alanya'dan hareketle Konya-Ankara-Sinop üzerinden Karadeniz'e ulaşmışlardır. Mısır'ın ihtiyaç duyduğu ürünlerin çoğu bu yol vasıtasıyla Antalya ve Alanya'ya getirilmiş ve bu limanlardan da Cenevizli tacirler tarafından Mısır'a getirtilmiştir (Cahen, 2001, s. 132; Uzunçarşılı, 1988; Heyd, 2000, s. 612).

Antalya ve Alanya, Türkiye Selçuklularının Akdeniz sahillerinde sahip oldukları önemli ticaret merkezleridir. Alanya, Türkiye Selçuklularının en büyük gemi yapım merkezi olmuştur. Aynı zamanda Alanya Selçuklu sultanlarının kışlık başkentleri vazifesini de görmüştür. Bu işlevlerinden ötürü Alanya süratle gelişmiş ve buna paralel olarak da Türkleşmiştir. Öyle ki 1333'te buraya gelen İbn Battuta, şehirde çoğunlukla Türklerin yerleşmiş olduğunu, İskenderiye, Kahire ve Suriye tacirlerinin bu şehre gelip alışveriş yaptıklarını ve bu bölgenin kerestesi bol olduğu için buradan yüklenen balyaların İskenderiye, Dimyat ve diğer Mısır limanlarına gönderildiklerini yazmıştır (İbn Battuta, 2004, s. 403). Floransalı bir tacir olan Francesco Balducci Pegolotti eserinde buradaki ticari etkinlikten dolayı Alanya'da kullanılan ölçüler ile İtalyan ölçülerini karşılaştırmalı olarak gösteren bir çizelge oluşturmuştur. Alanya'nın ekonomik hayattaki yerinin sınırlı olması, Selçuklu merkezî otoritesinin zamanla zayıflaması Alanya'nın XIV. yüzyıl ortalarında önemini yitirmesine neden olmuştur. Şehrin dar bir kıyı şeridi üzerinde kurulmuş olması, düzenli ve güvenilir bir karayolu ile iç kısımlara bağlanamamış olması geniş bir art bölgesinden de yoksun kalmasına neden olmuştur. Bu yüzden de ekonomik etkinliği sadece Mısır ve Suriye'ye gönderilen sedir çamlarının bir kısmının buradan gemilere yükletilmesinden ibaret kalmıştır (İbn Battuta, 2004, s. 403). Alanya'ya göre Antalya, Mısır

aracılığıyla gelen Hindistan, Mısır ve Yemen eşyasına depo görevi üstlenmesi ve bir kısım Anadolu mallarının buradan ihraç edilmesinden dolayı önemli bir liman hüviyetini kazanmıştır. Bunda önemli olan faktörlerden biri de şehirde Türkler ile birlikte Rum, Yahudi ve Hristiyan tacirlerin de olmasıdır. Ayrıca etrafı tamamen surlarla çevrilmiş olan kendilerine ait yerleşimlerinin bulunması da bir diğer önemli faktördür. 1333 yılında şehre gelen Seyyah İbn Battuta, kentin nüfus yapısı hakkında detaylı bilgilerde sunmaktadır.

1400'lerde yazılmış bir Köln seyahatnamesinde de Antalya'nın nüfus yapısı ile ilgili olarak İbn Battuta'yı doğrulayan şu bilgiler yer almaktadır; "Antalya güzel bir şehir. Duvarlarla ve hendeklerle üç kısma ayrılmış, sanki üç ayrı şehirden oluşuyormuş gibi. Şehrin bir bölümünde Hristiyanlar oturuyorlar, onlar pazar gününü, diğer bir bölümde oturan Yahudiler cumartesiye ve üçüncü bölümde oturan Türkler ise Cuma gününü tatil sayıyorlar. Şehirde çok sayıda Hristiyan tüccar var (Buch, 1982, s. 509).

1. Akdeniz ticari faaliyetlerinde İtalyan, Venedik ve Cenevizlilerin rolü

Alanya ve Antalya'nın özellikle Mısır ile ticareti her zaman çok canlı olmuştur. Bunda birtakım etkenler ön plana çıkmaktadır; halkın aynı dinden oluşu, Mısır yönetimindeki kadronun aynı ırktan olması ve siyasi ilişkilerin de iyi olmasını saymak mümkündür. Moğollara ve Osmanlılara karşı durmadan savaşmak zorunda kalan Türkmen beyleri, Mısır gibi kuvvetli ve stratejik açıdan oldukça önemli bir müttefike yanaşmak zorunluluğunu duymuşlardır. Mısır sultanlarına gelince onlar, Türkiye'de etkinliklerini sürekli artırmış ve askerî girişimler için ihtiyaç duyulan maddeleri oradan getirmek konusunda bütün kolaylıklara sahip olmalarından dolayı iki kat bir sevinç yaşamışlardır. Alaiye ve Antalya limanları aracılığıyla onlara ordularının kurulması için Hristiyan ve Türk esirler, inşaatları için de kereste ve zift temini gibi imkânlar sağlanmıştır (Heyd, 2000, s. 612; İncılık, 1986, s. 52). Mısır'da bu ürünlerin piyasası yaygınlaşınca, halıcılık ve tahtacılık Türkiye'nin güney ve batı kısımlarında yaşayan göçebeler arasında uzmanlık hâline gelmiştir. Bu duruma bağlı olarak halılar, kereste ve meşe mazısı gibi orman ürünleri ülkenin Finike, Balat, Antalya, Alaiye ve Ayasuluğ limanlarından ihraç edilen temel maddeler olmuştur (İncılık, 2000, s. 233). Türkiye ile Mısır

arasında ticari ilişkilerin oldukça artması, Venedikli Marino Sanudo Torsello'ya (XIV. yüzyılın önemli ve etkili bir Haçlı propagandacısı) Mısır Sultanı'nın yanı sıra Türkiye Türklerini de düşman sayma fikrini benimsetmiştir (Angeliki, 2003, s. 183). Nitekim Türkiye bu dönemde bölgede sebze ve meyve ihraç eden en büyük ülke konumundadır. Türkiye ile Mısır arasındaki bu ticaret Alanya ve Antalya'ya gittikçe artan bir refah sağlamış ve Türkler bu ticaretin karşılığında Mısır'dan keten, şeker, baharat vb. ürünleri elde etmişlerdir (Heyd, 2000, s.612; Delilbaşı, 1983, s.487).

Akdeniz'deki ticaretin bu denli canlı olmasında en faal aktörler hiç kuşkusuz İtalyanlar olmuştur. İtalyanlar Haçlı Seferlerinden sonra Akdeniz'deki ticareti yavaş yavaş ele geçirmeye başlamışlardır. Üstün gemi yapım teknikleri sayesinde ve Levant'ta kurmuş oldukları ticaret kolonileri ile piyasada adeta rakipsiz bir devlet hâline gelmişlerdir. Hristiyan ve Müslüman devletlerle yapmış oldukları ticaret antlaşmalarıyla ticari imtiyazlar elde etmişler ve bu sayede bu üstünlüklerini pekiştirmişlerdir. Aynı zamanda Moğollar ile Memlûkler arasında yaşanan çatışmalar da İtalyanların nüfuzunun bu bölgede artmasına sebep olmuştur. İtalyanların bu nüfuz artışı Antalya ve Alanya gibi İtalyanların kontrolünde olmayan limanlarda yapılan ticareti de tehlikeye düşürmüştür. İbn Said 1260'lı yıllarda Selçuklu ülkesine uğramıştır. Burada hâlâ Muğla limanlarından Mısır'a kereste ihracatının yapıldığından bahseder (El-Mağribi, 1958, s. 117). Fakat ilerleyen yıllarda Moğolların Türkiye Selçuklularını sert uygulamalara maruz bırakması ile Selçuklu Türkiye'sinde ticaret artık el değiştirmiştir. Burada ticaretin kontrolü Türk tacirlerden çok Ceneviz ve Venedik gibi Latin kökenli tüccarların eline geçmiştir (Cahen, 2003, s.62). Beylikler döneminde bu bölgede güvenliğin yeniden sağlanmasıyla Antalya eski ticaret hacmini yeniden kazanmaya başlamıştır. Burada eskiden yapılan büyük bir ticaretin artık söz konusu olmaktan çıkmış ve sadece İtalyan şehir devletlerinin yürütmekte olduğu bölgeler arası bir deniz ticareti gündemdeki yerini almıştır (Cahen, 2003, s. 315).

Antalya ve Alanya'ya gelen Türkiye'ye ait ürünlerinin XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Mısır ve Kıbrıs olmak üzere Doğu ve Batı memleketlerine ihraç edilmesinde bilhassa Cenevizli ve Venedikli tacirler söz sahibi olmaya başlamışlardır. Hatta daha 1156 gibi erken bir

tarihte Antalya ile ticaret yapmaya başlayan Cenovalı tacirler 1191-1192 yıllarına geldiğinde şehre yerleşmeye başlamışlardır.

İtalyanlar XIII. yüzyılın sonlarına geldiğinde tamamıyla Türkiye ile Mısır arasında yapılan ticareti kontrol etmeye başlamışlardır. Nitekim Cenovalı kaptan Benedetto Zaccaria 1289 yılında, Kefe konsolosu olan Paolino Doria ile birlikte Alaiye yakınlarında bulunan biber, şeker ve keten yüklü Mısırlılara ait olan bir gemiyi ele geçirmiştir (Heyd, 2000, s. 466; Holt, 1999, s. 243). Aynı dönemlerde Floransalı tacirler de Antalya'ya sık sık uğrayarak buradaki ticaretten pay sahibi olmanın yollarını aramışlardır. Nitekim Pegolotti, Kıbrıs'a gelmeden önce bir Pisa gemisiyle Antalya'ya giden Floransalı Bardi'ye gümrük vergisinde büyük bir indirim yapıldığından bahsetmektedir (Cahen, 2003, s. 315).

2. Akdeniz ticaretinde ihraç edilen mal ve ürünler

Antalya kendi ürettiği ürünlerinin birçoğunu ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinden meşe mazısı, kitre zamkı, balmumu, şap ve kumaş temini yaparak ihraç etmiştir. Karadeniz'in kuzeyinden gelen kölelerin Doğu ve Batı memleketlerine ihracatının da yine Antalya üzerinden yapılması ile önemli bir ticaret merkezi konumuna gelmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 253). Floransalı bir tacir olan Pegolotti'nin aktardıklarına göre bilhassa Cenovalı tacirler tarafından Antalya'dan yılda 12,000 Cenova kantarı şap üretimin yapılmıştır. Bunun 4,000 Cenova kantarı Kütahya'daki şap madenlerinden temin edilmiş ve Antalya'dan ihraç edilmiştir. Kütahya şapının Antalya'ya varması da yaklaşık olarak ön dört gün sürmüştür. Kıbrıs Kralı Henri'nin 1236 tarihli Marsilyalı tacirler için çıkartmış olduğu imtiyaz beratında da Antalya'dan Kıbrıs adasına ve oradan da Batı'ya ihraç edilen ürünler arasında şap da yer almıştır (Turan, 1964, s. 217).

İtalyanların Alanya ve Antalya'dan Doğu ve Batı'da çeşitli memleketlere ihraç emiş oldukları emtia arasında Karadeniz'in kuzeyinden getirilen köleler de önemli bir yer tutmuştur. Türkiye'de sadece Karadeniz'de değil Antalya ve Alanya'da da zengin köle pazarları olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1313 yılında Rodoslu bir tacir Antalya'dan kadın bir köle satın almış ve Rodos'a götürerek orada azat etmiştir (Fleet, 1999, s. 64). Yine Akdeniz bölgesinde yer alan Fethiye'de bu dönemde köle ticaretinin önemli bir merkezi konumundadır. Fleet'in aktardığına göre Kandiyeli iki tacir 1300 yılında Fethiye'ye kumaş getirip

satmış ve kumaştan kazanacakları para ile üç kadın köle satın alarak Girit'e götürmeyi planlayarak aralarında anlaşma yapmışlardır (Fleet, 1999, s. 64).

Cenovalı ve Venedikli tacirlerin uğraş vermiş oldukları bir ticaret sahası da Antalya'dan balmumu ihracı yapmak olmuştur. Floransalı tacir Pegolotti, Antalya'dan ihraç edilen balmumunun "*peso sotille*" denilen hafif bir ağırlık ölçüsü birimi ile işlem gördüğünden bahsetmiştir (Pegolotti, 1936, s. 57). XIV. yüzyılın ilk yarısında Antalya yine arpa ve buğday gibi hububat ürünlerinde de bir pazar ve ihraç limanı vazifesi görmüştür. Cenovalı tacirler bu ürünlerin Batı'ya ihracında yine oldukça etkin rol oynamışlardır (Fleet, 1999, s. 64). Pegolotti'nin kaydettiğine göre Antalya'da buğday ticaretinde gümrük vergisinden ayrı olarak daha başka bazı vergilerde alınmıştır. Latinlere özellikle buğday ihracında *moggio* (mudd) başına 6 asper tutarında bir vergi belirlenmiştir (Pegolotti, 1936, s. 58). Diğer vergilerin başında da simsarlık vergisi tutarında bir *assagio* vergisi ödediklerinden bahsetmektedir (Pegolotti, 1936, s. 58).

Bu dönemde Antalya'da maden ticareti de oldukça yaygınlaşmıştır. Demir, kalay, bakır ve gümüş gibi madenler yine İtalyan tacirler tarafından Antalya'dan Batı ülkelerine ihraç edilmiştir. Türkiye'de elde edilen gümüşlerin Batı'ya ihracatı Ayasuluğ ve Antalya gibi önemli ticaret merkezlerinden yapılmıştır. Örneğin Pegolotti, Antalya'da ticareti yapılan gümüşün Kıbrıs markası (ölçü) ile işlem gördüğünü ve 1 Kıbrıs markası gümüşün de 30 peso ettiğini yazmaktadır. Pegolotti, Antalya'da ticareti yapılan bakırın buraya nereden geldiğini açıkça belirtmemesine rağmen bu ürünün ithal bir ürün olmayıp, Türkiye'deki bakır madenlerinden elde edilerek buraya getirildiği anlaşılıyor. Söz konusu bakır madenleri ise sadece Kastamonu, Sinop, Samsun ve Osmancık'ta yer almaktadır.

Alanya ve Antalya'nın bu dönemde hem ithal hem de ihraç mallarının en önemlisini kumaş oluşturmaktaydı. Bu ürünler ihraç işlerini daha çok İtalyan tacirler üstlenmiştir. İhraç edilen kumaşların başında da ipek gelmiştir. Bu ürün İtalyanlar tarafından İstanbul'a, İskenderiye'ye ve Batı'nın diğer önemli kentlerine götürülmüştür. Pegolotti, Antalya'dan ihraç edilen pamuk ve ketenin Stadera denilen bir İtalyan ağırlık ölçüsü birimiyle işlem gördüğünü (Pegolotti, 1936, s. 59), İstanbul ve Pera'ya (Galata) getirilen yünlerin de Antalya ve Alanya menşeli olduğunu kaydetmiştir. Bu dönemde Antalya pazarlarında çok çeşitli Batı tipi

kumaşlar da kendilerine yer bulmuştur. Nitekim daha XIV. yüzyılın başlarında Gabriel de Pinu adlı bir tacirin Antalya'ya Chalon türü kumaşlar getirdiği kaydedilmektedir (Fleet, 1999, s. 102).

Antalya'nın Batı'dan ihraç ettiği bir diğer ürün sabun olmuştur. Pegolotti sabunun Antalya'da rotolo adı verilen bir ağırlık ölçüsü birimi ile işlem gördüğünü yazmaktadır. Hatta bir diğer İtalyan müellif olan Zibaldone da Canal da Pegolotti'nin verdiği bu bilgiyi teyit etmektedir (De Canal, 1994, s. 121).

Antalya'da gümrük vergi oranları Latin tacirler için onların hangi cumhuriyetin uyrukları olduklarına göre farklılık göstermiştir. Örneğin Floransalı Bardiler kumpanyası Pegolotti zamanında Antalya limanına gitmek için %2 vergi vermek ve çıkış için de hiçbir vergi vermemek imtiyazını elde etmişlerdir. Kıbrıslı tacirler ise sıрма iplikler ve seyyar satıcılar için %2 giriş ve çıkış vergisi ödemişlerdir. Bunlara ek olarak %2 oranında simsariye vergisi ödemek zorunda kalmışlardır. Menteşe Beyliği sınırları içerisinde Latin tacirlere %2 ithalat ve %2 ihracat olacak şekilde uygulanan gümrük tarifesinin Antalya'da da geçerli olduğu kaydedilmiştir (De Canal, 1994, s. 122).

Sonuç

Münasebette buldukları ve mücadele ettikleri devletlere nispetle daha geç zamanlarda denizlerle tanışan ve ondan istifade etmeye başlayan Türkler, çok kısa sayılabilecek bir süre içinde bu yeni sahaya da intibak etmişler ve kendilerini kabul ettirerek başarılı olmuşlardır. Bilinen ilk büyük Türk denizcisi unvanına sahip olan Çaka Bey, İzmir'i ele geçirmiş ve burada kurduğu donanma ile Bizans Devleti'ne karşı başarılı deniz savaşları yapmış, kendisine hedef olarak Bizans tahtını seçmiş ve hatta imparator unvanını almak maksadıyla Bizans tahtı için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Fakat onun kayınpederi ve müttefiki I. Kılıç Arslan tarafından öldürölmesi Türk denizcilik tarihi için talihsiz bir hadise olmuştur.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde denizcilik faaliyetleri Ebu'l-Kâsım ile başlar. O, Bizans'a karşı bir tersane inşa ettirerek denizden de mücadele etmeyi denemiştir. Genel olarak bakıldığında Türkiye Selçuklu Devleti bir kara devleti hüviyetindedir. Türkiye Selçukluları denizleri, daha önce fethettikleri denize kıyısı olan şehirleri korumak için ya da yeni şehirler

Akgün, A. (2020, Ekim). Türkiye Selçukluları zamanında denizcilik faaliyetleri ve deniz ticari antlaşmaları. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 135-159.

fethetmek maksadıyla kullanmışlardır. Alâeddin Keykubad zamanında deniz aşırı bir sefer neticesinde fethedilen Suğdak şehrini hariç tutarsak, Türkiye Selçuklularının denizcilik faaliyetleri sınırlı ölçüler içinde kalmıştır. Türkiye Selçukluları denizleri, askerî bir saha olmaktan ziyade ticari bir kaynak olarak görmüşler, hatta dış politikalarını buna göre organize etmişlerdir. Fetihlere dikkat edildiği zaman başlıca amacın limanlara ulaşmak olduğu görülür. Ayrıca onlar, deniz aşırı ülkelerle yapılan ticarete özel bir önem vermişler ve bunu ikili antlaşmalarla garanti altına almışlardır.

Akgün, A. (2020, Ekim). Türkiye Selçukluları zamanında denizcilik faaliyetleri ve deniz ticari antlaşmaları. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 135-159.

Kaynakça

- Anna Komnena (1996). *Alexiad* (Çev. B. Umar). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Bilici, K. (2004). Alanya'nın fethi meselesi: Bir tespit. F. N. Koçak (Ed.) içinde, *Yedinci Tarih ve Kültür Semineri*. Alanya: Alanya Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları.
- Buch, W. (1982). 14-15. yüzyıllarda Kudüs'e giden Alman hacıların Türkiye izlenimleri (Çev. Y. Baypınar). *Bellekten*, XLVI, (183), 509-533.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler* (Çev. Y. Moran). İstanbul: E Yayınları.
- Cahen, C. (2001). 13. yüzyılın başında Anadolu'da ticaret (Çev. A. Derman). *Cogito Dergisi*, (29), 132-143. İstanbul: YKY.
- Çavuşdere, S. (2009). Selçuklular döneminde Akdeniz ticareti, Türkler ve İtalyanlar. *Tarih Okulu*, (4), 53-75.
- Da Canal, Z. (1994). *Merchant culture in fourteenth century Venice* (Trans. J. E. Dotson). New York.
- Daş, M. (2009). Türklerin Bizans ve Venedik ile denizlerdeki ilişki ve mücadeleleri. İ. Bostan ve S. Özbaran (Ed.) içinde, *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi 1*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- De Clari, R. (1994). *İstanbul'un zaptı* (Çev. B. Akyavaş). Ankara: TTK.
- Delilbaşı, M. (1983). Ortaçağda Türk hükümdarları tarafından batılılara ahidnâmelerle verilen imtiyazları genel bir bakış. *Bellekten*, XLVII (185), 95-103.
- Erdem, İ. (2003). Türkiye Selçuklu-İlhanlı iktisadi, ticari ilişkileri ve sonuçları. *AÜDTCFD*, XXI (33), 49-67.
- Fleet, K. (1999). *European and Islamic trade in the early Ottoman State, the merchants of Genoa and Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heyd, W. (2000). *Yakın Doğu ticaret tarihi* (Çev. E. Z. Karal). Ankara: TTK.
- Holt, P. M. (1999). *Haçlılar çağı / 11. yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu* (Çev. Ö. Arıkan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Akgün, A. (2020, Ekim). Türkiye Selçukluları zamanında denizcilik faaliyetleri ve deniz ticari antlaşmaları. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 135-159.

- İbn Battuta. (2004). *Seyahatname-I* (Çev. A. S. Aykut). İstanbul: YKY.
- İbn Bibi. (1996). *el-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l- Alâ'iyye* (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK.
- İbn Said. (1958). *el-Mağribi, Kitab Bast el-Arz fi't-Tu'l-ve'l-Arz* (Neşr. H. F. Hynes). Tatvan.
- İnalcık, H. (2000). Osmanlı Devletinin doğuşu meselesi (Çev. M. Öz). O. Özel ve M. Öz (Derl.) içinde, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Düşünceler* (s. 225-240). Ankara: İmge Kitabevi.
- İnalcık, H. (1985). *The rise of the Turcoman maritime principalities in Anatoliai Byzantium, and Crusades*. Amsterdam.
- İnalcık, H. (1986). *The Yürüks: Their origins, expansion and economic rol*. Londra.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvüs*. Ankara.
- Koca, S. (2003). *Türkiye Selçukluları tarihi*. Ankara.
- Konyalı, İ. H. (1946). *Alanya: Alaiye*. İstanbul: Ayaydın Basımevi.
- Laiou, A. ve Keçiş, M. (2003). Marino Sanudo Torsello Bizans ve Türkler: Türklere karşı ittifakın perde arkası 1332-1334 (Çev. M. Keçiş). *AÜDTCFD*, 22, (34) 183-205.
- Lloyd, S. ve Rice, D.S. (1958). *Alanya (Alâ'yya)*. Ankara: British Institute of Archaeology.
- Merçil, E. (2009). Selçuklular döneminde Türk denizcilik faaliyetleri. İ. Bostan ve S. Özbaran (Ed.) içinde, *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi I*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, (2001). *Câmiu'd-düvel* (Çev. A. Öngül). İzmir: Akademi Kitabevi.
- Nicol, D. M. (2000). *Bizans ve Venedik, diplomatik ve kültürel ilişkiler üzerine* (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Nicol, D. M. (1990). *Bizans'ın son yüzyılları*. İstanbul.
- Pegolotti, F. B. (1936). La pratica della mercatura (Ticaret uygulama). In A. Evans (Ed.), *The Mediaeval Academy of America*. Cambridge.

Akgün, A. (2020, Ekim). Türkiye Selçukluları zamanında denizcilik faaliyetleri ve deniz ticari antlaşmaları. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 135-159.

- Tezel, H. (1973). *Anadolu Türklerinin denizcilik tarihi*. İstanbul: Deniz Matbaası.
- Turan, O. (1988). *Anadolu Selçukluları hakkında resmi vesikalar*. Ankara: TTK.
- Turan, O. (1964). Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs münasebetleri. *Bellekten*, 28 (110), 209-224.
- Turan, O. (1998). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, Ş. (1990). *Türkiye-İtalya ilişkileri I. Selçuklulardan Bizans'ın sona erişine*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu devletleri*. Ankara: TTK.
- Yücel, Y. (1991). *Anadolu beylikleri hakkında araştırmalar-1*. Ankara: TTK.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

Makale Geliş Tarihi: 25.08.2020
Makale Kabul Tarihi: 09.09.2020

COVID-19 PANDEMİSİ DÖNEMİNDE İİBF VE SBBF ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN EĞİTİM HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

Bilge AFŞAR*
Birol BÜYÜKDOĞAN**

Öz

Geçmiş yıllarda da bir öğretim türü olarak uygulanan uzaktan eğitim, Covid-19 salgınının tüm dünyada etkisini göstermesiyle birlikte daha önemli hâle gelmiştir. Bu öneme istinaden çalışmanın amacı, lisans öğrencilerinin Covid-19 sürecinde uzaktan eğitimle ilgili öz yeterliliklerini ve uzaktan eğitim sistemine olan bakış açılarını tespit etmektir.

Çalışma 2020 Temmuz ayında İİBF ve SBBF öğrencilerinin katılımıyla yapılmıştır. Çalışma için etik kurul izni alınmıştır. Nicel bir çalışma olup veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Her iki fakülte'deki tüm öğrencilere anket gönderilmiş, geri dönüş yapan 432 öğrenci anketi analize tabi tutulmuştur. Araştırmanın öne çıkan sonuçları ise şu şekildedir: Öğrencilerin büyük çoğunluğu kendi bilgisayarları ile her gün dersleri takip etmiştir. Ankete katılan öğrencilerin yarısı öğretim yöntemi olarak uzaktan eğitimi tercih etmektedir. Uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin en çok sıkıntı yaşadığı konu teknik konular olmuş ve buna rağmen uzaktan eğitim sistem ve uygulamalarını kolay ve verimli bulmuşlardır. Ayrıca öğrenciler uzaktan eğitimin internet üzerinde araştırma yeteneklerini geliştirdiğini ve bu süreçte zamanlarını daha iyi kullandıklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Uzaktan Eğitim, Üniversite Öğrencileri.

---

* Doç. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, bilge.afsar@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2891-7617.

** Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, birol.buyukdogan@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9873-4317.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF ğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

Assessments of FBAS and FSHS Students About Distance Education During the Covid-19 Pandemic Period

Abstract

Distance education, which was applied as a form of education in the past years, has become more important with the impact of the Covid-19 epidemic all over the world. Based on this importance, the aim of the study is to determine the undergraduate students' self-sufficiency related to distance education and their perspective to the distance education system in the Covid-19 process.

The study was conducted on FBAS and FSHS students in July 2020. It is a quantitative study, and questionnaire was used as data collection technique. A questionnaire was sent to all students in both faculties, and the questionnaire of 432 returning was analyzed. Highlights according to the results of the survey are as follows; most of students followed the lessons on their own computers daily, half of the students preferred distance education as a teaching method. Although students experienced difficulty due to technic issues, which is the most common problem, in the process of distance education, they found distance education and its applications practical and efficient. Moreover, students stated that the distance education has improved their ability to research, and they made use of their time more efficiently.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Distance Education, University Students.

Giriş

Dünya tarihinde çeşitli zamanlarda salgınlar yaşanmıştır. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde 2019 Aralık ayında etkisini göstermeye başlayan Covid-19, Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre 114 ülkede görülünce salgın olarak ilan edilmiştir. T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre ise ülkemizde ilk Covid-19 vakası Mart 2020’de görülmüştür.

Bu ilk vaka ile birlikte ülkemizde öncelikli olarak eğitim konusu ele alınmış ve uzaktan eğitime geçiş yapılmıştır. Uzaktan eğitime geçişle birlikte tüm ğrenci ve eğitim kurumları zaman zaman sıkıntı yaşamışlar fakat gelen nokta itibarıyla tüm eğitim kurumlarında dünya ile eş zamanlı uzaktan eğitim yürütülmüştür.

Uzaktan eğitim, teknoloji ve küreselleşmenin öneminin ve etkisinin daha derinden hissedilmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak ülkeler ve eğitim kurumları ister istemez bu alanlara daha çok yatırım yapmak durumunda kalmışlardır. Böylece uzaktan eğitim her ne kadar yeni konuşulmaya başlanmış olmasa da pandemi ile birlikte, ilerleyen sağlıklı süreçlerde de yüz yüze eğitime alternatif olarak ortaya çıkmıştır.

1. Kavramsal ereve

İlk uygulaması 1728 yılında posta ile yapılan uzaktan eğitim, günümüzde gelişen bilişim teknolojileri sayesinde daha nitelikli, telekonferans ve internet uygulamaları biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu uzaktan eğitim uygulamaları sayesinde birbirinden kilometrelerce uzaklıkta ve farklı ortamlarda olan ğretmen ve öğrenciler, birbirleri ile görüntülü ve sesli olarak etkili iletişim kurabilmektedir (İşman, 2011, s. 3). Türkiye’de açık ğretim fakülteleri ile başlayan uzaktan eğitim, ğrenci ve eğiticinin farklı mekanlarda hatta farklı illerde olduğu ve her iki tarafa da esneklik ve bağımsızlık sağlayan eğitim türüdür (Uşun, 2006, s. 11). Gökçe’ye göre (2008) uzaktan eğitim ekonomik ve etkileşimli bir eğitim modelidir. Uzaktan eğitimde dersler senkron yani ğrenci ve eğiticinin sanal sınıfta canlı olarak iletişim kurabildiği ya da asenkron, öğrencinin daha önce yüklenmiş video gibi materyaller aracılığıyla eğitim alması şeklinde olmaktadır (Serçemeli ve Kurnaz, 2020, s. 42). Uzaktan eğitimin örgün eğitime göre artıları olduğu gibi eksileri de bulunmaktadır. Uzaktan eğitimin olumlu yönleri şu şekildedir (İşman, 2011, s. 6-7);

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

1. Fiziki yapıdan tasarruf; uzaktan eğitim yöntemiyle aynı anda milyonlarca öğrenciye tek bir fiziki yapıdan eğitim verilebilmekte ve sayısız okul ihtiyacı ortadan kalkmaktadır.

2. Araç-gereç; okul ihtiyacı ortadan kalktığı için, okullarda kullanılacak olan araç ve gereçlerden tasarruf sağlanmış olmaktadır.

3. Nitelikli eğitimci ihtiyacı; okullar arasındaki nitelikli eğitimci eşitsizliği uzaktan eğitim sayesinde giderilmektedir.

4. Eğitim kalitesi; farklı okullardaki farklı müfredat ve tekniklerden kaynaklanan eğitim kalitesi uzaktan eğitim vasıtasıyla eşitlenmektedir.

5. Standart eğitim; uzaktan eğitim yoluyla okullar arasındaki farklılıklar ortadan kalkmakta, tüm öğrencilere standart bir eğitim uygulanmaktadır.

6. Öğrenci sayısındaki artışa çare; nüfus artışına paralel bir şekilde artan öğrenci sayısına verilecek olan standart bir eğitim yine uzaktan eğitim sayesinde verilebilmektedir.

7. Okula devam sorununa çözüm; iklimden, kültürden, cinsiyetten, ekonomik ve coğrafi koşullardan kaynaklanan devamsızlık sorunu uzaktan eğitim sayesinde ortadan kalkmaktadır.

Uzaktan eğitim modelinin artıları olduğu gibi eksileri de söz konusudur. Asenkron uzaktan eğitim modelinde öğrencinin anlık olarak öğretim üyesi ile iletişim kuramaması, öğrencinin süreçte tek başına ve sınıftaki etkileşiminden uzak olması, fikir alışverişinin olmaması, motivasyon düşüklüğü ve iletişimsizlik gibi sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu sorunların öğrenci ve öğretim üyesi arasındaki iletişimin maksimum seviyeye çıkartılarak düzeltilmesi mümkündür. Bu ilişkide internetin ve teknolojinin belirleyici olduğu unutulmamalıdır. Pandemi sürecinin henüz sona ermemesi uzaktan eğitimde bu iki unsura yatırımın devamlılığını gerektirmektedir. Zira bu eğitim modelinin verimliliğinin ve kalitesinin artması buna bağlıdır.

2019 yılı Aralık ayında Çin’de başlayan Covid-19 pandemi süreci hayatımıza yeni kavramların girmesine ve mevcut bazı kavramların daha çok konuşulmasına ve çalışılmasına neden olmuştur. Pandemi etkisiyle gerek ilköğretim seviyesinde gerekse lisans ve lisansüstü seviyede uzaktan online eğitim yapılmak zorunda kalınmıştır. Dünyada ve Türkiye’de Mart 2020’den itibaren uzaktan eğitime geçilmesi beraberinde verimlilik tartışmalarını da getirmiştir. Covid-19 süreci uzaktan eğitimde teknolojik

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

gelişmeyi ve ekonomik şartları da açığa çıkarmıştır (Serçemeli ve Kurnaz: 2020, s. 42). Mart 2020'den sonra Türkiye'de uygulanan uzaktan eğitime ait veriler şu şekildedir. 23 Mart 2020-19 Haziran 2020 tarihleri arasında Millî Eğitim Bakanlığı EBA TV İlkokul, EBA TV Ortaokul ve EBA TV Lise kanallarından toplam 2 bin 516 saat yayın yapılmış ve bu yayınlar için Ankara ve İstanbul'da 10 ayrı stüdyoda çekim gerçekleştirilmiştir. Çekimlerde 93 branştan 674 öğretmen görev alırken 2 bin 358 ders videosuyla 221 etkinlik videosu hazırlanmıştır. Uzaktan eğitim süresince yaklaşık 3,1 milyar tıklanma sayısı ile EBA, Türkiye'de en çok ziyaret edilen 10. site, dünyada ise en çok ziyaret edilen 3. eğitim sitesi olmuştur. EBA Mobil uygulaması ise Android cihazlar için 16.7 milyon, IOS cihazlar için 1.8 milyon indirilme sayısına ulaşmıştır. Uzaktan eğitim süreci boyunca 7 milyon 383 bin 213 öğrenci ve 1 milyon 30 bin 516 öğretmen EBA'dan faydalanmıştır. 1 milyon 170 bin 168 öğrenci ile 189 bin 477 öğretmen de EBA Akademik Destek'i aktif olarak kullanarak toplam 5 milyon 954 bin 174 EBA canlı ders yapmıştır. Bu süreçte internet platformundan toplamda 8 milyonun üzerinde öğrenci faydalanmıştır (MEB, 2020). Millî Eğitim Bakanlığı gibi üniversitelerimiz de uzaktan öğretime geçiş konusunda önemli gayretler göstermiş, birçok üniversite kısa süre içerisinde bu çalışmalarını tamamlamıştır. 189 Üniversiteden 121'i (%64'ü) 23 Mart 2020 (YÖK'ün üniversitelerde eğitime ara vermesinden bir hafta sonra), 41'i (%21,6'sı) ise 30 Mart 2020, 25'i ise (%13,2'si) 6 Nisan 2020 tarihlerinde uzaktan öğretim uygulamalarına başlamıştır. Bahar dönemindeki derslerin %90,1'i uzaktan öğretim olarak açılmıştır. Üniversitelerin neredeyse tamamına yakını (%99,2) teorik derslerini, yaklaşık %89'u ise uygulamalı derslerin teorik kısımlarını uzaktan öğretim yöntemiyle yürütmeye başlamıştır. Ayrıca, üniversitelerin %75'inin uzaktan öğretimle verilebilecek uygulamalı dersleri bu dönemde uzaktan öğretim yoluyla vermişlerdir (YÖK, 2020).

2. Literatür Taraması

Konuya ilişkin literatür taraması yapıldığında çalışmaların daha çok son dönemde olduğu görülmüştür. Bunun başlıca nedeni Covid-19 nedeniyle hem Türkiye'de hem de dünyada üniversitelerin uzaktan eğitime geçiş yapmak zorunda olmalarıdır. Ayrıca yapılan çalışmaların daha çok sağlık ve uygulamalı bilimlerde yoğunlaşmış olması, bu çalışmanın sosyal bilimlere katkısını daha da değerli kılacaktır.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF ğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

Serçemeli ve Kurnaz'ın (2020) alışmasında, muhasebe dersinde uzaktan eğitim alan öğrencilerin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İİBF Sağlık Yönetimi Bölümünde muhasebe dersi almış lisans öğrencilerine anket uygulanmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin uzaktan eğitim sistemini çok fazla benimsemedikleri ve öz yeterlik açısından problem yaşamadıkları tespit edilmiştir.

Sahu (2020), Covid-19 pandemisi nedeniyle kapatılan ve uzaktan eğitime geçen niversite ğrencilerinin sorunlarını sınav değerlendirmedeki kaygı ve niversite desteği başlıklarında derlemiştir. Sahu çalışmasını sağlık eğitimi alan öğrenciler üzerinde yapmıştır. Çalışmada ayrıca dünyada öğrencilerin genellikle aynı saatte eğitim için internete girmelerinin alt yapı koşullarını zorladığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Wang ve diğerleri (2020), pandemi sürecinde uzaktan eğitim sorunları üzerinde çalışmış ve sorunların daha çok internet erişiminde meydana gelen imkân kısıtlılığı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmada ayrıca olayın psikolojik etki boyutu da araştırılmıştır. Wang ve diğerleri kırsalda yaşayan öğrencilerin eşit şartlarda eğitim alabilmesini niversite desteğine bağlamıştır.

Keskin ve Kaya (2020), lisans ve lisansüstü toplam 652 niversite öğrencisine anket yaparak pandemi sürecinde web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimleri almıştır. Çalışmada ğrencilerin bu süreçte ğretim yeleri ile rahatça iletişim kuramadıkları (%49,9) ortaya çıkmıştır. Ayrıca eğitim sırasında büyük ölçüde teknik sorunlar yaşandığı ortaya çıkmıştır.

Kürtüncü ve Kurt (2020), hemşirelik ğrencilerinin pandemi sürecinde uzaktan eğitimde yaşadıkları sorunlarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırmada ğrencilerin çoğunun teorik ve uygulamalı derslerde uzaktan eğitimi yetersiz bulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenciler ayrıca çoğunlukla alt yapı konusunda sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Yılmaz (2020) alışmasında, Sağlık Bilimleri Fakültesi Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü ğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin tutumlarını araştırmıştır. Sonuç olarak uygulamalı dersler için alternatif yöntemlerin bulunmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

Cao ve diğerlerinin çalışmasında (2020), sürecin belirsizliği üzerinde durulmuş ve öğrencilerin odaklanma sorunu yaşadığı belirtilmiştir. Öğrencilerin pandemiye yakalanma korkusu sorunun temelini oluşturmaktadır.

Literatür çalışması; dünyada ve Türkiye’de uzaktan eğitimin sorunlarının ortak paydalarda birleştiğini ortaya çıkarmıştır. Uzaktan eğitimde alt yapı koşullarının önemli olması üniversitelerin bu konudaki yatırımlarını değerli hâle getirmektedir.

3. Metodoloji

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın amacı, kapsamı, yöntemi ve veri toplama aracına ait bilgiler yer alacaktır.

3.1. Araştırmanın amacı

Bu çalışmanın amacı Covid-19 pandemi sürecinde öğrenimlerinin bir dönemine uzaktan eğitimle devam etmek zorunda kalan lisans öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemine bakışının, sistemle ilgili öz yeterliliklerinin belirlenmesidir.

3.2. Araştırmanın kapsamı

Bu çalışmanın kapsamını Konya’daki bir üniversitenin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında her iki fakültedeki tüm öğrencilere “Google Form” vasıtasıyla online anket gönderilmiş, geri dönüş yapan 432 anket analize tabi tutulmuştur. Anket Haziran-Temmuz 2020 döneminde uygulanmıştır. Çalışma için etik kurul izni alınmıştır.

3.3. Araştırmanın soruları

- a. Uzaktan eğitimde en çok kullanılan araçlar hangileridir?
- b. Uzaktan eğitim dersleri öğrenciler tarafından hangi sıklıkla takip edilmektedir?
- c. Öğrencilerin uzaktan eğitimi tercih sebepleri nelerdir?
- d. Öğrencilerin uzaktan eğitimi tercih etmemelerinin sebepleri nelerdir?

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

e. Öğrencilerin uzaktan eğitim teknoloji ve sistemlerine dönük tutumları nasıldır?

f. Öğrencilerin uzaktan eğitim öz yeterlilik konusundaki tutumları nasıldır?

g. Öğrencilerin uzaktan eğitim ders uygulamalarına dönük tutumları nasıldır?

3.4. Veri toplama aracı ve istatistiki işlemler

Araştırma nicel bir araştırma olup veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Konu ile ilgili anketlerin oluşturulmasında Serçemeli ve Kurnaz'ın (2020) çalışmalarından yararlanılmıştır. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öğrencilerin demografik özelliklerine dönük 6 soru, ikinci bölümde uzaktan eğitim teknik ve uygulamalarına dönük 10 soru bulunmakta ve üçüncü bölümde ise öğrencilerin uzaktan eğitime dönük bakış açılarını ölçmeye dönük Likert tipi 20 soru bulunmaktadır.

Anketlerden elde edilen veriler SPSS 22.00 analiz programı vasıtasıyla analiz edilmiş, frekans tabloları, yüzdellikler ve diğer istatistiki analizler yapılmıştır.

3.5. Güvenirlik analizi

Çalışmanın güvenirliliği için Cronbach's Alpha analizi yapılmıştır. Çalışmanın Cronbach'a Alpha güvenirlik katsayısı 0,82 olarak bulunmuştur. Sosyal bilim araştırmalarında Cronbach Alpha katsayısı 0,80 ve üstü olduğunda ölçeklerin güvenirliliği yüksek olarak kabul edilmektedir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2014, s. 283).

4. Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri ile uzaktan eğitime ait bakış açılarını içeren analizler yer almaktadır.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

4.1. Demografik özelliklere ait bulgular

Öğrencilerin demografik özelliklerine ait veriler tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Öğrencilere ait demografik veriler

Demografik Özellik		N	%
Cinsiyet	Kadın	286	66,2
	Erkek	146	33,8
	Toplam	432	100,0
Fakülte	İİBF	197	45,6
	SBBF	235	54,4
	Toplam	432	100,0
Yaşamakta olduğu yer	Büyükşehir	360	83,3
	İl	17	3,9
	İlçe	29	6,7
	Belde	9	2,1
	Köy	17	3,9
	Toplam	432	100,0
Not Ortalaması	2.00’den düşük	8	1,9
	2.00-2.49	51	11,8
	2.50-2.99	130	30,1
	3.00-3.49	155	35,9
	3.50-4.00	88	20,4
	Toplam	432	100,0

Tablo 1’de görüldüğü gibi çalışmaya katılan 432 öğrencinin %66,2’si kadın ve %33,8’i erkektir. Öğrencilerin %45,6’sı İİBF’de ve %54,4’ü ise SBBF’de öğrenim görmektedir. Öğrencilerin %83,3’lük bölümü büyükşehirlerde yaşarken onları sırasıyla %6,7 ile ilçe, %3,9 ile il, %3,9 ile köy ve %2,1 ile beldeler takip etmektedir. Öğrencilerin %35,9u 3.00-3.49 arasında not ortalamasına sahipken, onu sırasıyla %30,1 ile 2.50-2.99, %20,4 ile 3.50-4.00, %11,8 ile 2.00-2.49 ve %1,9 ile 2.00’den daha düşük not ortalaması takip etmektedir.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

4.2. Uzaktan eğitim yöntemine ait öğrenci görüşlerine ait bulgular

Bu bölümdeki tablolarda öğrencilerin uzaktan eğitim derslerinin işlenişine dönük veriler yer almaktadır.

Tablo 2: Derslerin işleme yöntemlerine ilişkin bulgular

UZEM'e katılmak için kullandığımız araç hangisidir? (Birden fazla seçenek işaretlenebilir)	N	%
Kendi bilgisayarım	365	552,2
Kendi akıllı telefonum	234	333,7
Kendi tabletim	33	44,8
Bir başkasının bilgisayarını	53	77,6
Bir başkasının akıllı telefonu	6	00,8
Bir başkasının tableti	3	00,4
Toplam	694	100,0
UZEM derslerinizi hangi sıklıkla takip ediyorsunuz?		
Her gün	264	61,1
İki günde bir	95	22,0
Haftada bir	61	14,1
Ayda bir	8	1,9
Hiçbir zaman	4	0,9
Toplam	432	100,0
Derslerin yürütülmesine ilişkin hangi yöntemi tercih edersiniz?		
Dersleri uzaktan eğitimle takip etmek isterim	219	50,7
Dersleri kampüse gelerek sınıfta takip etmek isterim	213	49,3
Toplam	432	100,0
Dersleri UZEM ile takip etmek istiyorsanız bunun sebepleri nelerdir? (Birden fazla seçenek işaretlenebilir)		
Dersleri uygun olduğum zamanlarda alabilmeyi isterim	163	37,9
Kampüsteki derslere her zaman gelemiyorum	61	14,2
Kampüsteki dersler sıkıcı oluyor	23	5,3
Kampüsteki derslere konsantre olamıyorum	40	9,3
Bir işte çalışıyorum	25	5,8
Okula gidiş ve geliş çok zaman alıyor	72	16,7
Covid-19 süresince UZEM daha sağlıklı oldu	37	8,6

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

Diğer	9	2,1
Toplam	430	100
Dersleri UZEM ile takip etmenin sizde ne sakıncası olabilir? (Birden fazla seçenek işaretlenebilir)		
	N	%
Her zaman internete ulaşamamak	189	43,8
Teknik sorunlarla karşılaşmak	294	68,1
Bireyselleşmenin artması	145	33,6
Sosyal ortamlardan uzak kalmak	213	49,3
Anlaşılmayan konuları soramamak	154	35,6
Diğer	23	5,3
Toplam	1018	
Haftalık iki ders saati olan bir dersin UZEM çevrimdışı ders video kaydının süresinin ne kadar olmasını istersiniz?		
20 dk.dan daha az	12	2,8
20-34 dk.	81	18,8
35-49 dk.	167	38,7
50-64 dk.	116	26,9
65-80 dk.	56	13,0
Toplam	432	100,0
UZEM ile verilen her bir canlı ders süresinin ne kadar olmasını tercih edersiniz?		
20 dk. dan daha az	9	2,1
20-24 dk.	33	7,6
25-29 dk.	47	17,1
30-34 dk.	132	30,6
35-39 dk.	184	42,6
Toplam	432	100,0
UZEM yardımıyla işlenen derslerin aşağıdaki hangi öğretim materyalleriyle desteklenmesi yararlı olacaktır? (Birden fazla seçenek işaretlenebilir)		
Ders kitabı	167	38,7
Word, PDF, Prezi/Powerpoint sunumu	347	80,3
Çevrimdışı video kayıtları	229	53,0
Öğretim üyesi ders notları	312	72,2
Ders kitabı dışındaki kitap ve makaleler	128	29,6

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF ğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

İnternet siteleri	113	26,2
Toplam	1296	
UZEM yaklaşımıyla ilgili izlenimleriniz nelerdir? (Birden fazla seçenek işaretlenebilir)	N	%
İlgi ekici	184	42,6
Eğlenceli	125	28,9
Sıkıcı	172	39,8
Gereksiz	54	12,5
Diğer	49	11,3
Toplam	584	
Blmnze ait derslerin bir kısmını Covid-19 süreci tamamen bittikten sonra da UZEM ile almak ister misiniz?		
Evet	200	46,3
Hayır	150	34,7
Kararsızım	82	19,0
Toplam	432	100,0
Covid-19 süreci bittiğinde derslerin bir kısmı için yüz yüze telafi programlarının yapılması gerektiğini düşünüyor musunuz?		
Evet	138	31,9
Hayır	219	50,7
Kararsızım	75	17,4
Toplam	432	100,0

Derslerin işlenme yöntemleri ile ilgili öğrencilerin **en fazla ne çıkan** görüşleri tablo 2'ye göre şu şekildedir.

- Öğrenciler uzaktan eğitim derslerini kendi bilgisayarları ile takip etmektedir (%84,5).
- Öğrenciler dersleri her gün takip etmektedir (61,1).
- Öğrenciler %50,7 ile uzaktan eğitimi tercih ederken, %49,3' ise kampüste yüz yüze dersi tercih etmektedir. Her iki yöntemin oranları birbirine çok yakındır.
- Uzaktan eğitimle ders almak isteyenler öncelikle dersleri uygun oldukları zamanlarda alabilmeyi istemektedirler (%37,8). Bu durum öğrenciye kendi planlamasını kendisinin yapması gibi bir esneklik sağlamaktadır.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

▪ Uzaktan eğitimin en büyük sorunu teknik sorunlarla karşılaşmak olarak belirtilmiştir. Derslerin işlenişi esnasında da çalışmanın yazarları benzer sorunlarla karşılaşmışlar, birçok öğrencinin sisteme bağlanmakta sorun yaşadığına şahit olmuşlardır.

▪ Uzaktan eğitimle yapılan derslere ait video kayıtlarının iki saatlik bir ders için 35-49 dk. aralığında olması istenmektedir (%38,7). Bu süre bir ders saati için 25 dk.nın altında olması anlamına gelmektedir.

▪ Uzaktan eğitimle verilen her bir canlı ders süresinin 35-39 dk. arası olması istenmektedir (%42,6). Yine öğrencilerin %30,6'sı ders süresinin 30-34 dk. olmasını istemektedir. Veriler 30-39 dk. arası bir dersin yeterli olduğunu göstermektedir.

▪ Uzaktan eğitimle verilen derslerde en çok tercih edilen ders materyali olarak Word, PDF, Powerpoint benzeri sunumlar gelmekte (%80,3), onu az bir farkla öğretim üyesi ders notları takip etmektedir (%72,2). Bu veriler, uzaktan eğitimle yapılan derslerde görselliğin öne çıktığını göstermektedir.

▪ Öğrenciler uzaktan eğitim yöntemiyle ders işlenmesini ilgi çekici bulurken (%42,6), ona yakın bir oranla ise sıkıcı bulmaktadır (%39,8). Bu durum öğrenci için uzaktan eğitimin ulaşım, makyaj, giyinme ve harcamalar konusunda tasarruf sağlayıcı avantajlarından dolayı öne çıkabilmektedir.

▪ Öğrenciler pandemi süreci bittikten sonra derslerin bir kısmını uzaktan eğitimle alabileceklerini belirtmektedirler (%46,3).

▪ Öğrenciler pandemi süreci sonunda kampüste örgün eğitime geçildiğinde uzaktan eğitimle yapılan derslerin bir kısmı için de olsa telafi programı yapılmasını istememektedirler (%50,7).

4.3. Uzaktan eğitimde kullanılan sistem ve uygulamalara ilişkin bulgular

Tablo 3'te Covid-19'dan dolayı yapılan uzaktan eğitim sürecinde sistem, teknoloji ve uygulamalara dönük öğrenci görüşleri yer almaktadır.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

Tablo 3: Uzaktan eğitimde kullanılan teknoloji, sistem ve uygulamalara ilişkin veriler

İfadeler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
UZEM Merkezimiz ihtiyacı duyduğumda yeterli destek sağlamaktadır	13 (3,0)	45 (10,4)	95 (22,0)	199 (46,1)	80 (18,5)
UZEM Merkezimiz süreç başlangıcında yeterli eğitim vermiştir	13 (3,0)	34 (7,9)	65 (15,0)	192 (44,4)	128 (29,6)
UZEM sistem ve uygulamalarının kullanımını kolaydır	8 (1,9)	19 (4,4)	34 (7,9)	215 (49,8)	156 (36,1)
UZEM sisteminin kullanılmasında (bağlantı, altyapı yetersizliği vb.) teknik problemler yaşadım	51 (11,8)	115 (26,6)	46 (10,6)	152 (35,2)	68 (15,7)
Sistemin kullanımına alışmakta zorlandım	173 (40,0)	172 (39,8)	26 (6,0)	47 (10,9)	14 (3,2)

Uzaktan eğitimde kullanılan teknoloji, sistem ve uygulamalara ilişkin öğrencilerin düşünceleri tablo 3'te verilmiştir. Öğrenciler en fazla katılım gösterdiği ifade uzaktan eğitim sistemi kullanımının kolay olduğu ifadesidir (%85,9). Öğrencilerin çoğunluğu sistemin kullanımına alışmakta zorlanmadığını belirtmektedir (%79,8). Bu ifadeleri uzaktan eğitim merkezinin yeterli eğitim verdiği (%73) ifadesi takip etmektedir. Öğrencilerin (%50,9)'u bağlantı, altyapı yetersizliği gibi konularda teknik problemler yaşadıklarını ve uzaktan eğitim merkezinin bu konuda yeterli destek verdiğini (%64,6) belirtmişlerdir.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

4.4. Uzaktan eğitim yöntemiyle ders alan öğrencilerin öz yeterliliklerine ilişkin bulgular

Tablo 4'te uzaktan eğitim yöntemiyle ders alan öğrencilerin öz yeterliliklerine ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 4: Öğrencilerin öz yeterliliklerine ilişkin bulgular

İfadeler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
UZEM ile işlenen derslerin ödevlerini hazırlamakta ve ders materyallerini kullanmada sorun yaşamam	50 (11,6)	91 (21,1)	67 (15,5)	139 (32,2)	85 (19,7)
UZEM yazılımlarını nasıl kullanacağım konusunda gerekli bilgi ve beceriye sahibim	5 (1,2)	11 (2,5)	29 (6,7)	217 (50,2)	170 (39,4)
UZEM sürecinde alanımla ilgili internet kaynaklarını daha etkili bir şekilde kullanmaya başladım	20 (4,6)	46 (10,6)	83 (19,2)	173 (40,0)	110 (25,5)
UZEM süreci bireysel gelişimime katkı sağladı	52 (12,0)	57 (13,2)	87 (20,1)	152 (35,2)	84 (19,4)

Uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin öz yeterliliklerine ilişkin veriler tablo 4'te yer almaktadır. İfadelerden en fazla öne çıkan uzaktan eğitim sistemini kullanma konusunda gerekli bilgi ve beceriye sahip olma ifadesidir (%89,6). Öğrenciler uzaktan eğitimle birlikte internet kaynaklarını daha iyi kullandıklarını belirtmekte (%65,0) ve ders ödevlerini ve materyalleri hazırlamakta sorun yaşamamaktadırlar (%51,9). Öğrencilerin yine uzaktan eğitim sürecinin bireysel gelişimlerine katkı sağladıklarını belirtmektedir (%54,6).

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

4.5. Derslerin uzaktan eğitim yöntemiyle verilmesi konusundaki ilişkin bulgular

Tablo 5’te uzaktan eğitim yöntemiyle ders alan öğrencilerin derslere dönük bakış açlarına dönük veriler yer almaktadır.

Tablo 5: Öğrencilerin uzaktan eğitimle ders uygulamasına dönük bulgular

İfadeler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
Derslerde UZEM kullanımı ders motivasyonumu artırır	106 (24,5)	78 (18,1)	94 (21,8)	82 (19,0)	72 (16,7)
Derslerde UZEM kullanımı araştırmacı ruhumu geliştirir	63 (14,6)	67 (15,5)	78 (18,1)	134 (31,0)	90 (20,8)
UZEM kullanımı dersin öğretim üyesi ile iletişimimi zorlaştırmaktadır	60 (13,9)	101 (23,4)	82 (19,0)	123 (28,5)	65 (15,3)
Derslerin kayıt edilerek yeniden izlenme imkânı sağlanması öğrenmeye faydalı olmaktadır	9 (2,1)	8 (1,9)	22 (5,1)	122 (28,2)	271 (62,7)
UZEM sisteminin dersleri geleneksel yöntemlere göre daha anlaşılır kıldığımı düşünüyorum	77 (17,8)	90 (20,8)	93 (21,5)	87 (20,1)	85 (19,7)
UZEM ile verilen derslerin daha akılda kalıcı olduğunu düşünüyorum	93 (21,5)	81 (18,8)	91 (21,1)	88 (20,4)	79 (18,3)
UZEM ile dersi takip etmenin geleneksel yöntemlerden daha kolay olduğunu düşünüyorum	64 (15,0)	64 (15,0)	76 (17,6)	113 (26,2)	114 (26,4)
UZEM ile verilen dersler bana ek iş yükü getirmektedir	81 (18,8)	126 (29,2)	85 (19,7)	96 (22,2)	44 (10,2)

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

UZEM ile verilen derslerde kavramlar arası ilişkileri daha iyi anlıyorum	56 (13,0)	91 (21,1)	117 (27,1)	105 (24,3)	63 (14,6)
UZEM zamanımı daha verimli kullanmamı sağladı	63 (14,6)	65 (15,0)	43 (10,0)	136 (31,5)	125 (28,9)
Çevrimiçi UZEM derslerinde sınıftaki derslerden daha kolay not aldığımı düşünüyorum	57 (13,2)	54 (12,5)	63 (14,6)	127 (29,4)	131 (30,3)

Tablo 5’te yer alan verilerde en fazla öne çıkan ifadeler şu şekildedir:

▪ Öğrenciler uzaktan eğitimle verilen derslerin öğrenci motivasyonlarını artırmadığını belirtmektedirler (42,6). Ancak uzaktan eğitim araştırmacı ruhumu geliştirir ifadesi (51,8) ile öğrencilerin yarısı tarafından kabul edilen bir ifade olmuştur. Her iki ifadeye kararsızların oranı %20’ler gibi yüksek bir orandadır.

▪ Öğrenciler uzaktan eğitimin öğretim üyesi ile olan iletişimlerini zorlaştırdıklarını belirtmektedirler (%43,8).

▪ Uzaktan eğitimin kayıt edilerek yeniden izlenme imkânı verilmesi öğrenmeye fayda sağlamaktadır (%90,9).

▪ Derslerin uzaktan eğitimle verilmesinin geleneksel yöntemlere göre daha anlaşılır kıldığı (%39,8) ifade edilirken bu ifadeye katılmayan öğrenci oranı (%38,6)’dır. Yine uzaktan eğitimin daha akılda kalıcı olduğunu söyleyenlerin oranı (%38,7)’dir. Burada %21’lik bir kararsız grup bulunmaktadır. Öğrencilerin derslerin anlaşılabilirliği konusunda henüz uzaktan eğitimle ilgili tam bir fikre sahip olmadıkları görülmektedir.

▪ Öğrenciler uzaktan eğitimle verilen derslerin akılda kalıcı olmadığını belirtmektedirler (%40,3). Burada kararsız oranı %21 gibi yüksek bir orandadır.

▪ Öğrenciler uzaktan eğitimle dersi takip etmenin geleneksel yöntemlerden daha kolay olduğunu belirtmektedirler (%52,6).

▪ Öğrenciler uzaktan eğitimle verilen derslerin ek yük getirmediğini (%48) belirtmektedirler.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

▪ Uzaktan eğitimle verilen derslerde kavramlar arası ilişkiler daha iyi anlaşılmalıdır (%38,9). Bu ifadede kararsız oranı %27,1 gibi en yüksek düzeydedir.

▪ Öğrencilerin yarıdan fazlası uzaktan eğitimin zamanlarını daha iyi kullanmalarını sağladığını (%60,4) ve uzaktan eğitim derslerinde sınıftaki derslerden daha kolay not aldıklarını belirtmektedirler (%59,7).

Bu ifadeler ek olarak öğrencilerin diğer başlığı altında belirttikleri ifadeler olumlu ve olumsuz başlıkları altında belirtilmiştir.

4.6. Uzaktan eğitimin olumlu bulunan diğer yönleri

“Şehir dışından geldiğim için uzaktan eğitim benim için daha avantajlı”

“ÇAP programında olduğumdan ders video kayıtları yardımıyla bütün dersleri takip etme imkânına kavuştum”

“Ders video kayıtları sayesinde alttan aldığım dersleri daha rahat takip edebiliyorum”

“Evde çocuğuma bakarken aynı anda dersi de takip edebiliyorum”

“Uzaktan eğitimde dersler daha kolay görünüyor”

“Derslere daha kolay odaklanıyorum”

“Uzaktan eğitim zaman tasarrufu sağlıyor”

“Yüz yüze eğitimi desteklemek için kullanılabilir”

“Dersi daha rahat bir ortamda takip ediyorum”

“Dersi yeniden izleme imkânı çok iyi bir avantaj”

“Dersten daha fazla verim alıyorum”

“Sıkıcı ama daha işlevsel”

4.7. Uzaktan eğitimin olumsuz bulunan diğer yönleri

“Ödevler konusunda yeterli bilgiye sahip olamıyoruz”

“Evdeki çeldiriciler yüzünden derslere yeteri kadar konsantre olamıyoruz”

“Uzaktan eğitimde sınıf içi etkileşim olmaması eğitimimi olumsuz etkilemektedir”

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF ğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

“Uzaktan eğitimde uygulamama yapılmaması öğrenmeyi olumsuz etkilemektedir”

“Uzaktan eğitimde dersler tekdüze geçiyor”

“Derslerin takibi zor oluyor”

“Okulu ve ğretim üyelerini zledik”

“Uzaktan eğitim suiistimale açık”

“Sistem kopukluğu kötü oluyor”

“Yüz yüze eğitimin yerini tutmuyor”

“Cep telefonundan uzun süre takip zor oluyor”

Sonuç ve neriler

Covid-19 pandemi dönemi Aralık 2019 itibarıyla dünyanın gündemine girmiş, Şubat 2020’de Türkiye’de kendisini hissettirmeye başlamış ve 16 Mart 2020 tarihinde tüm eğitim kurumlarının örgün eğitim sistemini kaldırmasına neden olmuştur. 2019-2020 Bahar dönemi ilk, orta ve yükseköğretim kurumlarında birkaç haftası hariç eğitim ğretim faaliyetleri tamamen uzaktan eğitimle gerçekleştirilmiştir.

Covid-19’la birlikte tüm sektörler de olduğu gibi eğitim sektörü de değişime uğramıştır. Bazı niversitelerde Türk Dili ve İnkılap Tarihi gibi dersler uzun süredir uzakta eğitimle verildiği için altyapı olarak gerek öğrenciler ve gerekse niversiteler uzaktan eğitime hazır durumdaydılar. Bazıları ise bu duruma yeni yeni alışma sürecindedir.

Sürecin önemine bağlı olarak yapılmış olan bu çalışmanın sonuçları şu şekildedir:

- Çalışmaya katılan öğrencilerin %85’i kendi bilgisayarını ile %55’i ise aynı zamanda akıllı telefonları ile de dersi takip etmişlerdir. Öğrencilerin %15’i ise başkasının bilgisayarını, tableti ya da akıllı telefonunu kullanarak dersi takip etmişlerdir.
- Öğrencilerin sırasıyla %61 ve %22’si, her gün ve iki günde bir dersi takip etmiştir.
- Öğrencilerin yarısı uzaktan eğitimi tercih ederken diğer yarısı kampüste yüz yüze eğitimi tercih etmektedir.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

- Öğrenciler uzaktan eğitimi, öncelikle kendi zamanlarını planlamayı sağladığı ve kampüse gidiş-geliş sorununu ortadan kaldırdığı için tercih etmektedirler.
- Uzaktan eğitimi tercih etmeyen öğrenciler ise gerekçe olarak teknik sorunları, sosyal ortamdan uzak kalmayı, anlaşılmayan konuları sormamayı ve internete her zaman erişememeyi göstermişlerdir.
- Öğrenciler (%73) ders video kayıtlarının maksimum 50 dakika, her bir canlı dersin ise 30-40 dakika arasında olmasını istemiştir.
- Öğrenciler ders materyali olarak öğretim üyesi ders notları, powerpoint ve benzer sunumlar ile çevrim dışı video kayıtlarını tercih etmektedir.
- Öğrencilerin yarısı uzaktan eğitimi ilgi çekici ve eğlenceli bulmaktadır.
- Öğrencilerin yaklaşık yarısı (%46), pandemi süreci bittikten sonra da belirli dersler için uzaktan eğitimi tercih edeceklerini belirtmiştir.
- Öğrencilerin yarısından fazlası uzaktan eğitimde aldıkları derslerin telafisine gerek olmadığını söylemiştir.
- Öğrencilerin %86'sı uzaktan eğitimin kolay ve anlaşılır olduğunu, %80'i ise sisteme alışmalarının zor olmadığını ifade etmiştir.
- Öğrencilerin yarısı teknik problemler yaşadığını ancak uzaktan eğitim merkezinin bu konuda yeterli destek verdiğini belirtmiştir.
- Öğrencilerin %90'ı uzaktan eğitim için öz yeterliliğe sahip olduğunu belirtmiştir. %65'i de bu süreçte internet kaynağını daha iyi kullanmaya başlamış, %54'ü ise uzaktan eğitimin bireysel gelişimlerine katkısı olduğunu belirtmiştir.
- Öğrencilerin %90'ı derslere ait videoların istedikleri zaman izlenebilmesinin öğrenimlerine katkı sağladığını düşünmektedir.
- Öğrencilerin öz yeterliliklerine ilişkin verdikleri cevaplarda kararsızım seçeneği tüm sorularda %20'ler civarındadır. Bu durum, öğrencilerde az da olsa uzaktan eğitim konusunda kararsızlık olduğunu göstermektedir.

Çalışmada edilen sonuçlar literatürle karşılaştırıldığında benzer sonuçlar görülmektedir. Serçemeli ve Kurnaz'ın (2020) çalışmasındaki öğrencilerin öz yeterlilikleri konusunda sorun yaşamaması ile bu çalışmanın sonuçları örtüşmektedir. Sahu'nun (2020) çalışmasında tespit edilen internete girmedeki altyapı sorunları bu çalışmada da öne çıkan bir

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF ğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

husus olmuştur. Keskin ve Kaya'nın (2020) uzaktan eğitim esnasında ğretim üyesiyle rahatça iletişime geçememe sorunu bu çalışmada da öne çıkan sorunlardan bir tanesi olmuştur.

Bu sonuçlar ışığında uzaktan eğitimin uygulanacağı/uygulandığı üniversitelerde öğrencinin ders esnasında daha aktif hâle getirilmesi, birey ve grup çalışmalarına ağırlık verilmesi sistemin kalite ve verimliliğini arttıracaktır. lke çapında teknik sorunların minimize edilmesi de öğrencinin başarısını olumlu yönde etkileyecektir.

Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020, Ekim). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.

Kaynakça

- Altuntaş Yılmaz, N. (2020). Yükseköğretim kurumlarında Covid-19 pandemisi sürecinde uygulanan uzaktan eğitim durumu hakkında öğrencilerin tutumlarının araştırılması: Fizyoterapi ve Rehabilitasyon bölümü örneği. *NEÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 15-20.
- Cao vd. (2020). The psychological impact of the Covid-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Research*, (287), 15.
- İslamoğlu, H. ve Alınçık, Ü. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- İşman, A. (2011). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Keskin, M. ve Özer Kaya, D. (2020). Covid-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İKÇÜSBFD*, 5 (2), 59-67.
- Kürtüncü, M. ve Kurt, A. (2020). Covid-19 pandemisi döneminde hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim konusunda yaşadıkları sorunlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (5), 66-77.
- MEB (2020.09.02). *Uzaktan eğitime bir fikrim var*. Erişim adresi: <https://www.meb.gov.tr/uzaktan-egitime-bir-fikrim-var/haber/21488/tr> erişim tarihi: 2020.09.08.
- Sahu, P. (2020). Closure of universities due to coronavirus disease 2019 (Covid-19): Impact on education and mental health of students and academic staff. *Cureus*, 12 (4), 1-5.
- Serçemeli, M. ve Kurnaz, E. (2020). Covid-19 pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan muhasebe eğitimine yönelik bakış açıları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 40-53.
- Toker Gökçe, A. (2008). Küreselleşme sürecinde uzaktan eğitim. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (11), 1-12.
- Uşun, S. (2006). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Wang, C. vd. (2020). Risk management of Covid-19 by universities in China. *Journal of Risk and Financial Management*, 13 (2), 1-6.
- YÖK (2020.05.03). *Uzaktan eğitim aylık durum tespiti*. Erişim adresi: <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/uzaktan-egitime-yonelik-degerlendirme.aspx>, erişim tarihi: 2020.09.08.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE AİLEDE RUH SAĞLIĞI*

Zeliha KOÇAK**

Hatice HARMANCI***

Öz

Çin'de 2019 yılının sonlarında başlayan ve tüm dünyaya yayılan koronavirüs enfeksiyonu, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak tanımlanmıştır. İçinde bulunduğumuz COVID-19 pandemi sürecinde, halk sağlığını koruyabilmek için hükümetlerce uygulanan, sokağa çıkma yasağı, sosyal mesafe kuralı, sosyal izolasyon, karantina, seyahat kısıtlamaları, çalışma saatlerinde esneklik, uzaktan eğitim ve evden çalışma uygulaması hayatımızda değişiklere sebep olmuştur. Alışkın olduğumuz hayat akışının pandemi sürecinde farklılaşmasıyla birlikte, bireylerin ve ailelerin ruh sağlığı etkilenmiştir. Karantina ve sosyal izolasyon süresi uzadıkça kaygı bozuklukları öncelikli olmak üzere, depresyon, akut stres bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu, somatik belirtili bozuklukların daha sık görülmesi söz konusu olabilir. Bu araştırmanın amacı pandemi sürecinin aile ruh sağlığına etkisinin araştırılmasıdır. Araştırmada geriye dönük literatür bilgileri taranmıştır ve son olarak COVID-19 pandemi sürecini ailede ruh sağlığı özelinde ilgili literatürde araştırırken, önceki pandemiler ve pandemiye karşı verilen ruhsal tepkilerin de incelenmesi, pandemilerin bireysel, aile içi ve toplumsal etkilerini anlayabilmek ve öngörebilmek adına yararlı olacağı düşünölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ailede Ruh Sağlığı, COVID-19, Pandemi.

---

* Bu makale, Dr. Öğr. Üy. Hatice Harmancı danışmanlığında, KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Disiplinlerarası Aile Danışmanlığı Tezli Yüksek Lisans Bölümü, 2019-2020 eğitim yılı, seminer dersi çalışmasından üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğr., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Disiplinlerarası Aile Danışmanlığı Tezli Yüksek Lisans Bölümü, Konya, zelihaocak88@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9357-3729.

*** Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Faköltesi, Psikoloji Bölümü, Konya, hatice.harmanci@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4064-5391.

Mental Health in the Family During the COVID-19 Pandemic Process

Abstract

The coronavirus infection that started in China in late 2019 and spread all over the world was defined as a pandemic by the World Health Organization. During the COVID-19 pandemic we are in, the curfew, social distance rule, social isolation, quarantine, travel restrictions, flexibility in working hours, distance education and working from home, applied by governments to protect public health, have caused changes in our lives. The mental health of individuals and families has been affected as the flow of life we are used to has changed during the pandemic process. As the period of quarantine and social isolation increases, anxiety disorders, primarily depression, acute stress disorder, post-traumatic stress disorder, and disorders with somatic symptoms may be more frequent. The aim of this research is to investigate the effect of pandemic process on family mental health. Retrospective literature information was reviewed in the study, and finally, while investigating the COVID-19 pandemic process in the relevant literature on mental health in the family, it was thought that it would be useful to examine the mental responses to previous pandemics and pandemics in order to understand and predict the individual, family and social effects of pandemics.

Keywords: Mental Health In The Family, COVID-19, Pandemic.

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından, COVID-19 salgını 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak tanımlanmıştır (DSÖ, 2020). COVID-19 pandemisi, sosyal hayat, eğitim-öğretim hayatı, mesleki yaşantı, ekonomi, arkadaşlık ilişkileri gibi pek çok yaşam alanını etkilemiştir. Yeni bir uyum dönemi olarak karşımıza çıkan bu süreç bireylerde yeni ruhsal yakınmaların ortaya çıkmasına veya var olan psikopatolojilerinin şiddetlenmesine sebebiyet vermektedir.

COVID-19 pandemisinin başlamasıyla, neredeyse tüm dünyada hükümetler tarafından önlemler alınmış ve yeni alınan kararlarla birlikte insanların hayatları hızla değişmeye başlamıştır. Bu süreç, belirli yasakların ve davranış kısıtlamalarının varlığı, yaşamsal alışkanlıklara ve konforuna uzaklığı sebebiyle bireylerin ruh sağlığı ve aile ilişkileri bazında çeşitli psikososyal zorlukları da beraberinde getirmiştir.

Ruhsal, bedensel ve sosyal olarak uyum içinde olmak, kişilerin yaşamlarını, sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmeleri için gereklidir. Ruh sağlığı, kişinin kendi bilinciyle, çevresindeki kişilerle, içinde yaşadığı toplumla; düzenli, dengeli ve uyumlu bir ilişki kurabilmesi için gerekli olan çabayı göstermesi olarak ifade edilir (Bahadır, 2009). Ruh sağlığı bozuk olan kişilerde duygu, düşünce ve davranışlarda farklılaşmalar, aşırı ve uygunsuz hâller ortaya çıkar. Toplumsal anlamda düşünüldüğünde, ruh sağlığının korunmuş olması birey, aile ve toplumsal işlevsellik açısından oldukça önemlidir.

Aile kendi içinde kültürel, yapısal, sistemsel farklı boyutlar içermektedir. Toplumsal travmatik olaylardan sonra aileler özgün yapıları içinde, farklı boyutlarda etkilenmektedirler (Hallaç ve Öz, 2014). Araştırmalarda, aile bireylerinden herhangi birinde meydana gelen yaşamsal değişiklik, hastalık veya ölüm gibi stres faktörlerinin bütün aile üyelerine tesir ettiği ve böyle durumlarda aileyi bir bütün gibi ele almanın önemli olduğu vurgulanmıştır (Allender ve Spradley, 2005). Ailedeki iç ve dış kaynakların dengeli birliktelikle kullanılması stres faktörlerinin üstesinden birlikte gelinmesinde oldukça önemli olduğu gösterilmiştir (Gülerce, 2001). Şüphesiz pandemi, ailenin karşılaşabileceği zorlu ve stres yükü fazla olan bir dönemdir. Pandemi sürecini ruh sağlığını bozmadan ve yaşam kalitesini düşürmeden, uyum içerisinde sürdürmede aile fonksiyonları büyük bir öneme sahiptir. Bu araştırmanın amacı pandemi sürecinin aile ruh sağlığı üzerindeki etkisinin incelenmesidir. COVID-19

pandemi sürecini ailede ruh sağlığı özelinde ilgili literatürde araştırırken, önceki pandemiler ve pandemiye karşı verilen ruhsal tepkilerin de incelenmesi, pandemilerin bireysel, aile ve toplumsal etkilerini anlayabilmek ve öngörebilmek adına yararlı olacağı düşünölmüştür.

Yöntem

Araştırmamız literatür incelemesinin yapıldığı bir derleme çalışmasıdır. COVID-19 ile ilgili olan makaleler için Aralık 2019 itibarıyla yapılan bütün yayınlar taranmış olup diğer pandemilerin ruhsal etkilerinin araştırıldığı yayınlarda zaman sınırlamasına gidilmemiş, erişilebilen bütün makaleler taranmıştır. Web of Science, Pubmed, ERIC, Google Akademik, Dergipark, Science Direct, EBSCO veri tabanlarında ‘pandemi’, ‘COVID-19’, ‘koronavirüs’, ‘ruh sağlığı’, ‘depresyon’, ‘anksiyete’, ‘ailede ruh sağlığı’, ‘psikolojik etkilenme’ anahtar kelimeleri kullanılarak araştırma yapılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın genel amacı pandemi sürecinin aile ruh sağlığı üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Bu genel amaca ulaşabilmek için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. COVID-19 pandemisi bireysel ruh sağlığını etkilemiş midir? Etkisi var ise bunlar nelerdir?
2. COVID-19 pandemisi aile ilişkilerini etkilemiş midir? Etkisi var ise bunlar nelerdir?
3. COVID-19 pandemisi ailenin ruh sağlığını etkilemiş midir? Etkisi var ise bunlar nelerdir?

1. Pandemi

Belli bir zaman diliminde, bir hastalığın toplum içinde fazlaca görülmesi “salgın (epidemi)”, büyük coğrafyaları içine almak üzere, kıta ve kıtaları etkisi altına alan büyük salgınlar ise “pandemi” olarak adlandırılmaktadır (Arık, 1991, s.27). Dünya Sağlık Örgütü ise pandemiye “birden fazla ülkede milyonlarca insanı etkileyen ve bazen de dünya geneline yayılan büyük ölçekli salgınlar” olarak tanımlamıştır (WHO, 2010b). Bir virüs veya bakterinin salgına neden olması için, çoğu insanın

önceden var olan bağışıklığa sahip olmaması, kişiden kişiye kolayca bulaşması ve ciddi hastalıklara neden olması gerekmektedir (Kilbourne, 1977).

Pandemiyle alakalı en sık duyduğumuz terimler karantina ve izolasyondur. Karantina; bulaşıcı bir hastalığa maruz kalmış bireylerin, hastalık belirtisi gösterip göstermediklerini gözlemleyebilmek amacıyla bireyin soyutlanması ve hareketliliğinin kontrol altında tutulmasıdır. Hasta olduğuna dair henüz bir delil bulunmayan, ancak hastalığa sebep olacak etkenlerle karşılaşmış olan, taşıyıcı olduğu düşünölen kişiler karantina altına alınır. Bu sınırlılığı getirmekteki maksat hastalık taşıma riski olan bireyin daha fazla kişiyle ilişkisini kısıtlayarak toplum içinde yayılımını engellemektir. İzolasyon, farklı türleri olmakla birlikte genel manada hasta kişilerin sağlıklı olanlardan ayrıştırılması, yayılımı azaltmak ve önlemek amacıyla hasta kişilerin belli bir alanda tutulmasıdır. Temas veya solunum izolasyonu, bulaşıcılığı yüksek hastalık grupları için uygulanan yüksek ve sıkı önlemlili izolasyon türleri örnek olarak gösterilebilir (Huramovic, 2019). Karantina döneminde ortaya çıkan bir terim olarak damgalama; bulaşıcı bir hastalığı olan bireylere karantina bittikten sonra ve hatta hastalıkları iyileştikten sonra çevreleri tarafından, kişinin hâlâ hastalık taşıyor olduğu yanlış inancıyla reddetme ve dışlamaya maruz bırakılmasıdır. Hastalığın bulaşma korkusunun damgalamaya sebep olan bir faktör olduğu düşünölmektedir. Damgalama karantinaya maruz kalan kişilerde, aşırı suçluluk hisleriyle birlikte depresif yakınmaların görölme sıklılığını artırmaktadır (Samantha, 2020).

Pandemi, insanların çeşitli zorluklarla karşılaştığı periyodik bir olgudur. Bir pandeminin öncesinde veya ilk aşamalarında, enfekte olmanın olasılıkları ve ciddiyeti, belirsizlik ve olası yanlış bilgilendirme ile en iyi önleme ve yönetim yöntemleri hakkında yaygın bir belirsizlik vardır (Kanadiya ve Sallar, 2011). Özellikle bir pandeminin gerçekten bitip bitmediği sorusuyla ilgili olarak pandemide kafa karışıklılığı devam edebilir. Salgınlar dalgalar hâlinde tekrarlayabilir (Barry, 2005; Caley, Philp ve McCracken, 2008; Herrera-Valdez, Cruz-Aponte ve Castillo-Chavez, 2011). Enfeksiyon dalgalarına, kısmen, insanların mevsimsel hareketlilikleri gibi birbirlerinden uzak kalma ve daha sonra temasa geçme gibi insan toplanma biçimindeki dalgalanmalar (örneğin, yaz için kapanış ve sonra yeniden açılma) neden olur.

Pandeminin yayılımını yönetmek için dört ana yöntem kullanılır; risk iletişimi (halk eğitimi), aşular ve antiviral tedaviler, hijyen uygulamaları ve sosyal uzaklaşma (WHO, 2008, 2012; WHO Writing Group, 2006). İzole edilen bireylerde, izolasyonun psikolojik etkilerinin gözlemlendiği bir çalışmada, hapis edilmişlik, sınırlanmışlık hissi, damgalanma, öfke, anksiyete, depresyon, düşük benlik saygısı ve dürtüsellik duyumsandığı saptanmıştır. (Gammon 1999 a, Davies ve Rees 2000, Lewis vd. 1999, Oldman 1998, Rees vd. 2000). Pandemide uygulanan karantina önlemleri kişiyi günlük hayat rutinlerinden uzaklaştırıp, çeşitli duygudurum dalgalanmalarına neden olurken bir yandan da bedensel olarak daha durağan ve sınırlı bir hareketliliğe hapsedilmiş olmaktadır (Moynihan vd., 2015).

İzolasyon süresinin hastaların ruh sağlığına etkisi üzerine Maryland'deki temas izolasyonlu hastalar üzerinde yapılan anket çalışmasında, kısa süreli izolasyonlarda, hastaların ruh sağlığına olumsuz bir etkisi izlenmemişken, hastane yatışı uzun süreli olan ve yatış müddetince solunum yetmezliği gibi zorlu durumlar yaşayan hastalarda travma sonrası stres bozukluğunu (TSSB) anlamlı derecede artırdığı görülmektedir (Day vd., 2013). Dolayısıyla izolasyon sürecinin uzamasının bireylerde ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

1.1. COVID-19'dan önce yaşanan pandemiler ve pandeminin ruh sağlığı üzerindeki etkileri

İnsanlar bir pandemi tehdidi veya gerçek bir pandemi esnasında ve sonrasında psikososyal stres faktörlerine nasıl tepki gösterdiklerine bağlı olarak farklılıklar gösterir. Gösterilen reaksiyonlar korkudan kayıtsızlığa ve kaderciliğe kadar değişen bir çeşitlilikte olabilir (Honingsbaum, 2009; Pettigrew, 1983; Wheaton, Abramowitz, Berman, Fabricant ve Olatunji, 2012). Ruhsal yakınmalar, duygudurum bozuklukları, anksiyete bozuklukları ve TSSB dâhil olmak üzere stres faktörleri pandemi ile ilişkili olarak tetiklenebilir veya şiddetlenebilir (Shultz vd., 2015; Wu, Chan ve Ma, 2005).

Dünya çapında tahminî 50 milyon insanı öldüren en ünlü salgın 1346-1353 yılları arasında süren bubonik vebaydı. Sonrasında ise yine çeşitli bulaşıcı ve ölümcül birçok pandemi yaşandı. Örnekler arasında

İspanyol gribi (H1 N; 1918-1920), HIV / AIDS (1981'den günümüze), Rus gribi (H2N2 veya H3N8; 1889-1890), Asya gribi (H2N2; 1957-1958), Hong Kong gribi (H3N2; 1968-1969), ikinci bir Rus gribi pandemisi (H1N1; 1977-1978), Domuz gribi (H1N1; 2009-2010) ve Zika virüsü salgını (2015-2016) sayılabilir (Crosby, 2003; Belshe, 2005; Doherty, 2013; Honigsbaum, 2014; Morens ve Fauci, 2017; WHO, 2010b).

İspanyol gribi tarihte uzun dönemli sonuçları, çeşitli yönlerden araştırılmış ilk salgındır. Almond'un (2006) yaptığı araştırmada; salgından birkaç ay önce ve sonra doğanlar karşılaştırılmış, salgına maruz kalan kadınların çocuklarında daha çok fiziksel engele rastlandığı ve bu grubun yaşam boyu daha düşük eğitim düzeyine ve gelire sahip oldukları bulunmuştur. SARS salgını dünya çapında (26 ülkede) 8000'den fazla enfeksiyona ve 800 ölüme neden olmuştur (Graham, Donaldson ve Baric, 2013; Brooks vd., 2020). Sekiz ay devam eden SARS salgınından ciddi şekilde etkilenen bölgelerdeki popülasyonda orta-şiddetli TSSB de bildirilmiştir. Kadın olma gibi cinsiyete bağlı risk faktörleri, SARS ile ilişkili travma sonrası stres semptomları geliştirme riski ile ilişkili bulunmuştur (Lau vd., 2005).

Salgın hastalık dönemlerinde karantinanın bireyler üzerindeki ruhsal etkileri üzerine Lancet'de 2020 yılında yapılmış bir çalışmada, SARS virüsü bulunan biriyle temasta bulunmasından dolayı karantinaya alınan bireylerde; korku, sinirlilik, suçluluk hisleri ve üzüntü karantina müddetince karşılaşılan olumsuz duygular olarak sıralanmıştır (Brooks vd., 2020). SARS'ın uzun dönem etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada, hastalığın sebep olduğu zihinsel bozukluklar ya da bıraktığı sakatlık durumları dışarıda bırakılarak, bütün psikiyatrik rahatsızlıklar salgının 3 yıl sonrasında %60'a yakınken, %16'sına yakınında depresif bozukluk ve dörtte bir hastada TSSB'ye rastlanmıştır (Mak vd., 2009). Salgından sonra yürütölen çalışmalarda, hastaların iyileştikten ve hatta salgın geçtikten sonra dahi stres bozukluklarını farklılaşan derecelerde yaşadıkları gösterilmiştir. Bundan dolayı hastaneden ayrıldıktan sonraki süreçte de salgının yıpratıcı psikolojik etkileri göz önüne alınarak, kişilere psikolojik gereksinimlerine uygun tedaviler düzenlenmenin önemli olduğu vurgulanmıştır (Cheng vd., 2004). İleri dönem etkileri düşünölerek, olası pandemi sonrası ruhsal patolojilerin gelişmesini engellemek adına psikolojik dayanıklılığın güçlendirilmesi gerekmektedir.

Karantinaya alınmak, SARS ile temas hâli bulunan hastane personelleri akut stres bozukluğu belirtileri gelişmesinin tahmin edilen en muhtemel sebebi olmuştur. Karantinaya alınmış olan personel alınmamış olanlara oranla karantinanın ardından, şiddeti daha fazla olmak üzere kaygı, tükenmişlik hissi, sinirlilik, dikkat problemleri, kararsızlık, çalışma performansında düşüş ve isteksizlik, uykusuzluk, kararsızlık gibi belirtiler bildirmişlerdir. Diğer bir çalışmada hastane çalışanlarının %9'unda salgının 3 yıl sonrasında bile yüksek oranda depresyon görüldüğu, bu kişilerin %60'ının karantinaya maruz kalmış çalışanlar olduğu tespit edilmiştir (Samantha vd., 2020).

Salgın hastalıklar yaşlılar ve tıbbi olarak riskli grupta sayılanlar için tehlikeli olsa da (Lee, 2014), salgınlardaki psikolojik etki, etkilenen kişi sayısı ve etkilenme süresi açısından tıbbi etkiden çok daha güçlü kabul edilir (Cheng, 2004; Washer, 2004). Nitekim bazı insanlar için SARS'ın psikolojik etkileri, virüsten kurtulduktan çok sonra da devam etmiştir. SARS, hastalıkla ilişkili yaygın psikopatoloji nedeniyle bir ruhsal sağlık felaketi (Gardner ve Moallem, 2015) olarak tanımlanmıştır. Hayatta kalma korkusu ve başkalarına bulaştırma korkusu da dahil olmak üzere çeşitli SARS ile ilişkili korkuların baskın olduğu ve bazı hastalarda TSSB belirtilerinin geliştiği gösterilmiştir (Hong vd., 2009). Lau ve arkadaşlarına ait 2003 yılında SARS salgını sırasında Hong Kong sakinlerinde ruh sağlığı ve yaşam kalitesini araştıran çalışma sonuçlarına göre ruhsal sağlıkla ilişkili yaşam tarzı değişiklikleri yanında sosyal ve aile desteğinin arttığı bildirilmiştir (Lau vd., 2006). Bu bulguların olası bir nedeni, pandemi sırasında tüm toplumun yaşam hızının yavaşlaması, toplum üyeleri arasında birbirlerini desteklemek ve onlara bakmak için daha fazla fırsat ve zaman yaratabilmeleri olarak gösterilebilir. (Lau vd. 2003; Lau vd., 2005; Lau vd., 2006).

MERS, H1N1 ve Ebola salgınlarının depresyon ve madde kullanım bozuklukları da dâhil olmak üzere ruh sağlığı üzerindeki etkileri de araştırılmıştır. Ek olarak, popülasyonlar, yüksek ölüm oranı, kaynak ve gıda güvensizliği, ayrımcılık ve bu salgınlar sırasında bazı olumsuz ruhsal sağlık sonuçlarına yol açabilecek enfeksiyon ve hasta bireylerle ilgili deneyimler gibi depresyon ve anksiyete için bilinen bazı risk faktörlerini deneyimlemiş olabilirler (Brooks vd., 2020). MERS'e maruz kalmış, karantina veya izolasyon önlemleri alınmış hastalarla yapılmış bir araştırmada, MERS gelişmiş olanlarda %40'a yakınında ruhsal hastalıklar

gözlenmişken, izolasyon ve karantina almamış ve hastalığın görünmediği kişilerde herhangi bir müdahale gerektirecek ruhsal sorun ortaya çıkmamıştır (Kim vd., 2018). H1N1 influenza atlatmış bir grupla Avustralya’da yapılmış bir çalışmada hastaneden taburcu olduktan bir yıl sonra, ruhsal sağlıkları hastalık geçirmemiş olanlara benzer olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan H1N1’le ilişkili zatüre ve oksijen seviyesi düşüklüğü sonrasında ARDS (Akut Solunum Sıkıntısı Sendromu) hastalarının bir yıl ardından yapılan gözlemede %40’ına yakınında TSSB belirtileri ve %25’lik oranda depresyon görülmüştür (Luyt vd., 2012). Amerika Birleşik Devletlerinde bulaşma riski çok az olan ve hiç olmayan kişilerde bile aşırı derecede Ebola korkusu ortaya çıktığı saptanmıştır (Kilgo, Yoo ve Johnson, 2018; Parmet ve Sinha, 2017).

Önceki afet çalışmalarına göre, çoğu insan geçici sıkıntı yaşamakta ve birkaç hafta ila ay (ve en az 2 yıl içinde) ardından psikolojik dengesini yeniden kazanmaktadır ve ardından daha az sayıdaki kişiler (tipik olarak 20- %30) daha fazla kronik problem geliştirmektedir (Bonanno vd., 2010; Norris vd., 2002). Dahası, bazı insanlar afetlerden sonra pozitif büyüme rapor etmişlerdir (Bonanno vd., 2010; Harada vd., 2015). SARS mağdurlarının psikolojik dayanıklılık seviyelerinin araştırıldığı bir çalışmada yüksek psikolojik dayanıklılık, sosyal destek oranının fazlalığıyla orantılı ve erkeklerde daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu bireylerin salgın ile ilgili kaygı seviyelerinin de daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Bonanno vd., 2008).

Sosyal destek, psikolojik iyileşmenin temel taşı olarak kabul edilmektedir (Hobfoll vd., 2007). Tarihteki önemli salgınların beklenenden çok daha kısa sürede gündemden düşmesinin bir nedeni olarak toplumların hızla yayılan bir salgınla başa çıkma sürecinde, önce büyük bir ilgi, korku ve panik duygusu ile tepki vermeleri ancak sonrasında salgın kontrol altına girmeye başlar başlamaz ilgilerini bir anda kaybetmeye başlamaları olduğu düşünölmektedir (Huremovic, 2019). Bu bilgiyi destekler nitelikte birçok insanın salgın veya pandemi gibi şeyleri çok çabuk unuttuğu gözlemlenmiştir (Crosby, 2003; Quick, 2018). Olgu örnekleri ve tarihsel tasvirler, pandemi zamanlarında yaşamanın nasıl bir şey olduğunu canlı bir şekilde düşünmeye yardımcı olur. Böyle bir bilgiyle donanmış olarak, bir sonraki salgını önceden tahmin edebilir ve olası etkilerine hazırlanabiliriz (Taylor, 2019).

1.2. COVID-19 pandemisi

Aralık 2019 tarihi itibari ile yeni tip bir koronavirüs Çin'in Wuhan şehrinde başlayıp kısa zamanda yayılarak binlerce can kaybına neden olmuştur. Çin'de başlayarak çok hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılması sonucu, DSÖ 2020 Ocak ayının sonlarına doğru mevcut hastalığın, tüm dünyada halk sağlığını tehdit edecek seviyelere ulaştığını duyurarak acil durum ilan etmiş ve bu durumu pandemi olarak nitelemiştir (WHO, 2020). Başlarda koronavirüsün sebep olduğu hastalık ölümcül etkisi olmayan bir zatürre çeşidi şeklinde gösterilmesine rağmen, günümüzde %6.8 gibi yüksek ölüm oranına sahip olduğu kanıtlanmıştır (WHO, 2020). Yeni koronavirüs, 13 Ocak 2020'de tanımlanan ateş, öksürük, nefes darlığı gibi solunum yolu göstergeleri oluşan bir hasta grubu üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda tanımlanmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). COVID-19 enfeksiyonu Şiddetli Akut Solunum Sendromu Koronavirüs-2'nin (Sars-Cov-2) neden olduğu uzun bir inkübasyon süresi olan oldukça bulaşıcı bir hastalıktır (Huang vd., 2020). Hayvanlardan insanlara bulaşma olasılığı olan ciddi akut solunum sendromunun bir versiyonu şeklinde kabul görmüştür (Nature, 2020).

Avrupa da dâhil olmak üzere dünya üzerinde hızla ilerlemiş olan COVID-19, çok kısa sürede yayılmıştır. Korona ile ilgili ilk vakalar bildirildiğinden beri, DSÖ ve ortakları, Çinli yetkililer, küresel uzmanlarla birlikte virüsün nasıl yayıldığını, hangi popülasyonların daha çok risk altında olduğunu, klinik hastalık spektrumu ve insandan insana bulaşmasını belirlemek ve engellemek için en etkili yolları öğrenmek için çalışmaktadırlar (WHO, 2020). Yingfei ve Zheng'in (2020) çalışmasında COVID-19 salgını, örnekleme hafif stresli etki ile ilişkili bulunmuştur. Ancak pandemi hâlâ devam ettiğinden, bu bulguların gelecekteki daha büyük nüfus çalışmalarında doğrulanması ve araştırılması gerekmektedir (Yingfei ve Zhang, 2020).

İlk vakaların görüldüğü Çin'de yapılan çalışmalarda, toplu yaşam alanları kullanımı kısıtlanmasının, okulların kapatılması, insanların evlerinde kalmalarına zorlanması, COVID-19 vaka sayısının kontrol altına alınmasında en etkili yaklaşım olduğu belirtilmektedir (Gu, Jiang, Zhao ve Zheng, 2020; Tian vd., 2020). Çalışmalardan elde edilen veriler, sosyal izolasyon kararı, "Evde Kal" çağrılarının ve alınan önlemlerin ne denli isabetli olduğunu gösterir.

2. Covid-19 Pandemi Sürecinde Ailede Ruh Sağlığı

Ailenin psikolojik, biyolojik ve sosyal olmak üzere birçok fonksiyonu vardır. Bunlar neslin devamlılığının sağlanması, psikolojik denge oluşturulması, eğlenme, sosyalleşme, eşler arası muhabbet, dinlenme gibi işlevlerdir (Canatan ve Yıldırım, 2011; Yapıcı, 2010). Aileyi etkileyen toplumsal travmatik olaylar, aileyi oluşturan bireylerin özellikleri kadar aile ilişkileri ve rollerini de etkiler. Pandemi sürecinde değişikliğe uğrayan aile işlevleri, ilişkileri ve rolleri sebebiyle bireyler çeşitli ruhsal problemlerle karşı karşıya kalabilmektedirler.

COVID-19 gibi bulaşıcı hastalıkların yaygın salgınları, psikolojik sıkıntı ve ruhsal hastalık belirtileri ile ilişkilidir (Bao vd., 2020). Ocak ve şubat 2020'de Çin'deki 194 şehirde 1210 katılımcıdan oluşan bir araştırmada, katılımcıların %54'ünün COVID-19 pandemisinin psikolojik etkilerini orta veya şiddetli olarak nitelendirdiği, % 29'u orta ila şiddetli anksiyete belirtileri ve % 17'si orta ila şiddetli depresif belirtiler bildirmiştir (Wang, 2020). Ekonomik güvensizliklerin somatik şikâyetleri ve fiziksel ağrıyı uyardığı gösterilmiştir (Chou vd., 2016). H1N1 influenza (domuz gribi) salgını sırasında, ruhsal bozukluk tanısı alan bireyler üzerinde yapılan bir çalışma, nevroitik ve somatoform bozuklukları olan çocukların ve hastaların orta veya şiddetli endişeleri ifade eden kişiler arasında önemli ölçüde aşırı temsil edildiğini bulmuştur (Page vd., 2011). Kişiler toplumsal olaylar ile birlikte sıklıkla anksiyete, depresyon, TSSB, uyku bozuklukları, uyum bozuklukları, alkol ve madde kötüye kullanımı gibi ruhsal sorunlar yaşamaktadır (Kessler vd., 1995).

Bireylerin hastalığa yakalanma ya da bulaştırmayla ilgili yaşadıkları suçluluğu, 2 haftalık karantina ve zorunlu takip ile bulaş riski, damgalanma ve karantinanın aile ile sosyal çevre üzerindeki etkileri konusundaki kaygılarını yükselttiği söylenebilir. Yaşanan bu psikolojik unsurlar neticesinde intihar düşünce ve girişimleri, karantinadan kaçış planları, ani öfke boşalımları ile karşılaşılabilir. Olası ruhsal patolojiler düşünülerek, karantina uygulamalarına karar verip uygulamak gereklidir (Yıldız, Çıkrıkçılı ve Yüksel, 2020).

İran'da yapılan bir araştırmada; öngörülemezlik, belirsizlik, hastalığın ciddiyeti, yanlış bilgilendirme, sosyal izolasyon ve stresin ruhsal hastalıklara katkıda bulunmadaki rolü belirtilmiş ve yazarlar hem ruh sağlığı hizmetlerinin, hem de salgının olumsuz psikolojik etkisini azaltmak için sosyal sermayenin güçlendirilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır

(Zandifar ve Badrfam, 2020). Pandemi ile birlikte belirli nüfusların (Hint kuzeydoğu insanları) bu salgının nedeni olarak hedeflenmesi nedeniyle sosyal damgalanma ortaya çıkmıştır (WHO, 2020c). Bu durum insanların hastalıklarını gizlemesine ve hemen sağlık hizmeti alamamasına neden olabileceğinden, damgalamayı önlemek çok önemlidir. DSÖ, COVID-19 enfeksiyonu geçiren insanların korku, damgalanma ve ayrımcılığı yönetmelerine yardımcı olmak için kamuya açık sorulara uzman rehberliği desteği sunmaktadır (WHO, 2020c),

Belirsizlikler ve hâlâ çokça bilinmeyi içeren bu dönem aile içi veya sosyal çevrede iletişim problemleri, öfke patlamaları ve davranış problemlerine sebep olabilir. Akut stres belirtileri daha çok izolasyon ve karantina esnasında gözükmemektedir. Seyreden süreçte anksiyete ve depresyona ek olarak artan dürtüsellikle birlikte, davranış bozuklukları ve uyum güçlükleri en yaygın rastlanan ruhsal sorunlardır. Karantina süreci uzadıkça ve pandeminin gidişatıyla ilgili olumsuz yargılar artıkça bireylerde akut stres bozukluğu, depresyon, TSSB, panik bozukluk, yaygın anksiyete bozukluğu, duygudurum bozuklukları, somatik belirtili bozukluklar ve hatta ileri aşamalarda psikoz görölme riski yükselmektedir. Bu dönemde kişilerin kendilerini iyi hissedebilmek için madde, alkol veya ilaç kullanmaları mümkündür. Karantina ve izolasyon süreleri uzadıkça bireylerdeki tükenmişlik ve umutsuzluk duyguları şiddetlenerek kronikleşir. Bunun sonucu olarak kişide anlamsızlık duygularıyla birlikte intihar yönelimleri artabilir. Altta yatan herhangi bir ruhsal bozukluğu olan kişilerin, 10 günden fazla kapalı ortamda karantinada kalması semptomlarında artışa ve kronikleşmeye sebep olacaktır (Center for the Study of Traumatic Stress. Psychological Effects of Quarantine During the Coronavirus Outbreak, 2020; Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi. Karantinanın ruhsal etkileri ve koruyucu önlemler, 2020).

İnsanların salgın hastalık tehdidi ve bunun sonucunda ortaya çıkan kayıplarla başa çıkmalarında psikolojik faktörlerin önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Bunlar, COVID-19 dâhil olmak üzere bütün bulaşıcı hastalıkların yönetilmesinde dikkate alınması gereken önemli konulardır. Pandemilere karşı psikolojik tepkiler uyumsuz davranışlar, duygusal sıkıntı ve savunma tepkilerini içerir (Taylor, 2019). Psikolojik sorunlara yatkın insanlar özellikle savunmasızdır. Dezavantajlı olarak nitelendirilen bireyler ve sosyal ilişkileri zayıf veya kopuk kişiler, yalnız yaşayanlar,

diğerlerine oranla daha düşük iyilik hâlindeyken (House, Landis ve Umberson 1988), insanlar arası iletişim ve bağların kuvvetli olduğu toplumlarda ölüm oranlarının daha düşük olduğu ve daha sağlıklı olma eğiliminde oldukları bilinmektedir (Kawachi ve Kennedy 1997).

Araştırmalarda salgın durumunda kadınların sağlık konusundaki anksiyete düzeylerinin erkeklere nazaran daha yüksek olduğu bulunmuştur (Ekiz, İlman ve Dönmez, 2020). Ani ve büyük değişiklikler bireylerde bir anlam sorunu ortaya çıkarmaktadır. Hayat bir anda anlamını yitirdiğinden önceden zevk veren şeyler hiçbir anlam ifade etmeyebilir. Koronavirüsün aniden ortaya çıkması, belirgin bazı belirtileri olmakla birlikte herhangi bir belirti vermeden de bulaşması, hızlı yayılması ve henüz tedavisinin olmaması insan hayatında anlamsızlık, boşluk ve belirsizlik ortaya çıkarmıştır. Belirsizlik kavramı anlaşılmayan, net bir şekilde görünmeyen, muğlak, başka şeylerle karışabilme ihtimali olan, herhangi bir sınırı olmayan belirli olmama hâli olarak düşünülebilir (Çakır, 2011).

şiddet, çatışma veya diğer ilişkiyel güçlükleri olan çiftlerde ve ailelerde ek riskler belirmeye başlamıştır. Pandemilerde günlük yaşamdaki değişmelerin bir neticesi olarak ortaya çıkan alkol, madde ve ilaç kullanımı, stresörlerin artması ve sosyal bağların azalması sebebiyle aile içi şiddete zemin hazırlamaktadır. (Catalá-Miñana vd., 2017). şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Çin'den gelen ilk veriler, karantina süreleri boyunca boşanma oranlarında bir artışa işaret etmektedir (Prasso, 2019). Bakanlıklar, hem yetişkinler hem de çocuklar için salgınla mücadele konusunda bilgilendirmelerini devam ettirirken, aileler için evdeki zamanı kaliteli geçirmek adına çeşitli kitap önerileri, sanal müze gezileri, online tiyatro gösterileri gibi aileleri sosyal ve psikolojik açıdan desteklemeye yönelik faaliyetlerini sürdürmektedir. Akademisyenler de bu süreçte sosyal hesaplarından online eğitim ve paylaşımlarını devam ettirmekte ve ailelerin bu süreci en sağlıklı şekilde geçirmeleri için stres, kaygı ve korkuları en aza indirmek için ailelere ve tüm ilgililere yalnız olmadıkları ve bilime katkılarını devam ettirmektedirler (<https://www.ailevecalisma.gov.tr/chgm/sayfalar/cocuklar-icin-koronavirus-bilgilendirmesi>, <http://www.meb.gov.tr/> <https://covid19.saglik.gov.tr/>).

3. COVID-19 Pandemisi Sürecinde Etkilenen Özellikli Gruplar

3.1. Pandeminin çocuklar üzerindeki ruhsal etkileri

Pandeminin sosyal, ruhsal ve fiziksel yönden yükü çocuklar üzerinde daha farklı ve özellikli olarak incelenmelidir. Bu yük çocukları mevcut krizlerden fazlaca etkilenir hâle getirmektedir. Çocuğun içine doğduğu toplum ve aile de farklı seviyelerde bu duruma temas eder (“The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action”, 2020). Çocukların okuldan ve arkadaşlarından ayrılması, süreci anlamlandırmada zorlanmaları, aile bireylerinin pandemi gerçeğiyle ilgili verdikleri tepkiler ve bu ekseninde değişen yaşamları gibi güçlükler dışında, yaşayabilecekleri muhtemel bir diğer problem de boş zaman etkinliklerine kısıtlamalar getirilmiş olmasıdır. Birçok ülkede sosyal grup ve spor kulüpleri faaliyetlerini durdurmuştur. Çocukların oyun alanlarını kullanmaları yasaklanmıştır (Team ICC-R., 2020). Sosyal izolasyon kısıtlamalarıyla birlikte, sosyal temas hane halkı ile sınırlanıp, akran gruplarının bir araya gelmelerine ciddi yasaklamalar getirilmiştir (BBC, 2020). Çocuklar ve ergenler için akranlarıyla vakit geçirmenin olumlu etkileri göz önünde bulundurulduğunda, yaşlılarıyla sınırlı bir araya gelmeleri çocuklarda engellenme, öfke ve davranış bozukluğu gibi ruhsal sorunlara yol açabilmektedir. Çocuklarda ruhsal sorunlara sebebiyet veren bir başka faktör de ailenin sosyoekonomik durumudur. Ailenin yaşadığı finansal zorlanmalar ebeveynler, ergenler ve çocuklarda çeşitli ruhsal problemlere zemin hazırlamaktadır. Bir başka boyut olarak, mevcut pandemide aile içi şiddetin arttığı da yapılan analizler neticesinde görülmüştür (The Guardian, 2020).

Ruhsal iyileştirme odaklı çalışmalarda çocuk için oyun oynamanın etkisi özellikle vurgulanmaktadır. Gerek ev içerisinde, gerek bahçe gibi dış alanlarda oynanabilecek yaratıcı oyunlar, evde kalma sürecinde çocukların, gençlerin ve ebeveynlerin ailece keyifli vakit geçirmeleri yanı sıra hareketsizlikten kaynaklanan tükenmişliğin, huzursuzluğun ve gerilim ortamının azalmasını sağlayacak, aile içi iletişimin ve sosyalleşmenin artmasına ortam hazırlayacaktır. İlaveten her yaştan bireyin öncelikle boş zaman değerlendirme aracı olarak aklına gelen akıllı telefon, tablet ve bilgisayar oyunları gibi ekran bağımlılığına kadar gidebilecek maruz kalmaları da engellemesi dolayısıyla yaratıcı oyunlar karantina ve evde

kalma sürecinin ailede ruhsal iyiliği ve dengeyi korumada olumlu katkı sağlayabilecektir (Gümüşgöl ve Aydoğan, 2020).

3.2. Pandemi süresince hastalığın aktif yaşandığı aileler ve ölüm yaşayan ailelerin ruhsal durumu

Aileler izolasyon, karantina, sosyal mesafe ve günlük hayatta maske kullanımı gibi zorluklarla baş etme durumunda kaldılar. Hastalığın yaşandığı ailelerde diğer aile üyelerine yayılımı engellemek amacıyla ev içi hijyenin sürekliliğini sağlamak, fiziksel mesafeyi koruyabilmek gibi somut zorluklarla birlikte, hastalanan kişiyi kaybetmek, diğer aile bireylerinin de hastalanması gibi pek çok ruhsal zorluk da gündeme gelmiştir. Özellikle aile bireylerinden kronik rahatsızlığı bulunan veya psikolojik olarak incinebilir durumda olanları virüsün yıkıcı etkilerinden korumak için aile bireyleri daha fazla çaba göstermişlerdir. Bakıma muhtaç yaşlıları olan ailelerde bakıcı ve acil sağlık hizmetleri bulmak zorlaşmiştır. Aile büyükleri risk grubundalarsa, ayrı evlerde yaşadıklarında onlara destek olma imkanları azalmış ve onları kaybetme endişesi artmıştır. Bu durumda bir ölüm yaşandığında ise sıkı pandemi kuralları gereği aileler normal yas sürecini yaşayamamış, sosyal destekten yoksun kalmış ve dini ritüeller ancak kısıtlı şekilde yerine getirilebilmişlerdir. Zamanında yaşanamayan yas süreci, aile bireylerinde depresyon, TSSB ve öz kıyıma kadar giden ruhsal sorunlara sebep olabilmektedir. Bu istenmeyen durumları ailenin küçük üyelerine aktarmak onları bilgilendirip endişe ve tedirginliklerini gidermek de ebeveynlerin psikolojik yükünü oldukça artırmaktadır (Jörg, 2020). Hastalığa yakalananlar ve kayıpları olan bireylerle ilgili literatür çalışmaları yetersizdir ki bu durumun en büyük nedeni COVID-19 pandemisinin halen devam ediyor olmasıdır. Bu alanlarla ilgili gelecek çalışmalar aile sisteminin etkilenme şeklini daha net ortaya koyacaktır.

Sonuç

COVID-19 salgınının sebep olduğu ölümlerin ve acıların çok ötesine ulaşan sosyolojik ve psikolojik etkilere yol açacağı literatür bilgileri ışığında öngörülebilir. Aile bağlarının ve toplumsal dayanışmanın Batı toplumlarına nispetle daha yüksek seviyede olduğu düşünölen geleneksel aile yapılarının hakim olduğu toplumlarda, salgın yaşlıların ve

bakıma muhtaç olan aile bireylerinin ihtiyaçlarının karşılanması noktasında dayanışmanın var olduğunu, bunun aksine, birçok gelişmiş batı toplumlarında ise yaşlıların ve bakıma muhtaç bireylerin, salgının yol açtığı yaşamsal tehditlere daha fazla maruz kaldığı görüldü. Wang ve arkadaşları (2020) COVID-19 pandemisinin bireylerin psikolojik dayanıklılığı üzerinde şiddetli etkisinin olduğunu, ailede ve bireyde psikolojik dayanıklılığın / sağlamlığın pandeminin ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine karşı korunmada önemli olduğunu bildirmişlerdir.

Herhangi bir bulaşıcı hastalık salgını sırasında, nüfusun psikolojik reaksiyonları, salgın sırasında ve sonrasında hem hastalığın yayılmasını hem de duygusal sıkıntı ve sosyal bozukluk oluşumunu şekillendirmede kritik bir rol oynar (Cullen, 2020). COVID-19'un uzun vadeli ruhsal sağlık etkilerinin tam olarak ortaya çıkması uzun zaman alabilir ve bu etkinin yönetilmesi için sadece psikiyatristlerden değil, genel olarak sağlık sisteminin uyumlu bir çalışma yapılması gerekir (Maunder, 2009). İçinden geçmekte olduğumuz pandemi sürecinde, literatürde ailede ruh sağlığı çalışmaları oldukça kısıtlıdır. İlerleyen süreçte uzunlamasına yapılan araştırma sonuçlarıyla ilgili literatürün kapsamı genişleyecek ve dolayısıyla konuyla ilgili daha net ve detaylı bilgiler elde edilebilecektir.

Kaynakça

- Allender, JA. Spradley BW. (2005). *Community health nursing concepts and practice*. (Fifth ed.). Philadelphia: Lipincott Williams & Wilkins.
- Almond, D. (2006). Is the 1918 Influenza pandemic over? Longterm effects of in utero Influenza exposure in the post-1940 U.S. population. *Journal of Political Economics*, (114), 672–712. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1086/507154>.
- Arık, F. Ő. (1991). Selçuklular zamanında Anadolu'da veba salgımları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (15), 27-57.
- Bahadır, E. (2009). *Sağlıkla ilgili fakültelerde eğitim başlayan öğrencilerin psikolojik sağamlık düzeyleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bao, Y., Sun, Y., Meng, S., Shi, J., Lu, L. (2020). 2019-nCoV epidemic: Address mental health care to empower society. *Lancet*, 22 (395), e37–e38.
- Barry, JM. (2005). 1918 revisited: Lessons and suggestions for further inquiry. In S. L. Knobler, A Mack, A Mahmoud, & S. M. Lemon (Eds.), doi:1 0.100 2/1465185 8.CDOO 5179. pub4.
- Barry, JM. (2009). Pandemics: Avoiding the mistakes of 1918. *Nature*, (459), 324-325.
- BBC. Coronavirus: what lockdown is like for kids all around the world. <https://www.bbc.co.uk/newsround/52106625>, 2020.
- Belshe, R. (2005). The origins of pandemic influenza. *New England Journal of Medicine*, (353), 2209-2211.
- Bonanno, GA., Brewin, CR., Kaniasty, K., Greca, AML. (2010). Weighing the costs of disaster: Consequences, risks, and resilience in individuals, families, and communities. *Psychological science in the public interest*, (11), 1-49. <https://doi.org/10.1177%2F1529100610387086>.
- Bonanno, GA., Ho, SMY., Chan, JCK., Kwong, RSY., Cheung, CKY., Wong, CPY., Wong, VCW. (2008). Psychological resilience and dysfunction among hospitalized survivors of the sars epidemic in

Koçak, Z. ve Harmancı, H. (2020, Ekim). Covid-19 pandemi sürecinde ailede ruh sağlığı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 183-207.

hong kong: a latent class approach. *Health Psychology Copyright*, (27), 659–667. DOI: 10.1037/0278-6133.27.5.659.

Brooks SK., Webster RK., Smith LE., Woodland L., Wessely S., Greenberg N., Gideon JR. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence, *Lancet*, (395), 912-920.

Caley, P., Philp, DJ., McCracken, K. (2008). Quantifying social distancing arising from pandemic influenza. *Journal of the Royal Society Interface*, (5), 631-639.

Canatan, K. ve Yıldırım, E. (2011). *Aile sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap

Catalá-Miñana, M., Lila, A., Oliver, J., Vivo, L., Galiana, EG. (2017). Contextual factors related to alcohol abuse among intimate partner violence offenders, *Subst. Use Misuse* (52), 294–302. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/10826084.2016.1225097>.

Center for the Study of Traumatic Stress. Psychological Effects of Quarantine During the Coronavirus Outbreak: What Healthcare Providers Need to Know.

Cheng, C. (2004). To be paranoid is the standard? Panic responses to SARS out-break in the Hong Kong Special Administrative Region. *Asian Perspective*, (28), 67-98.

Cheng SKW, Wong CW, Tsang J, Wong KC. (2004). Psychological distress and negative appraisals in survivors of severe acute respiratory syndrome (SARS). *Psychol Med.* (34), 1187–95.

Chou, EY., Parmar, BL., Galinsky, AD. (2016). Economic insecurity increases physical pain. *Psychological Science*, (27), 443-454. <https://doi.org/10.1177%2F0956797615625640>.

Crosby, AW. (2003). *America's forgotten pandemic: The influenza of 1918* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Çakır, B. (2011). Belirsizlik ve korkunun yeni düzenin oluşmasına katkısı. *Sosyoloji Konferansları*. 63-82.

Çocuklar için koronavirüs bilgilendirmesi, (2020). Erişim adresi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/chgm/sayfalar/cocuklar-icin-koronavirus-bilgilendirmesi>, <http://www.meb.gov.tr/>
<https://covid19.saglik.gov.tr/>

- Davies HR., Rees J. (2000). Psychological effects of source isolation nursing: Mood disturbance. *Nursing Standard*, (14), 35-38.
- Day HR, Perencevich EN, Harris AD, Gruber-Baldini AL, Himelhoch SS, Brown CH, Morgan DJ. (2013). Depression, anxiety, and moods of hospitalized patients under contact precautions. *Infect Control Hosp Epidemiol*, (34), 251–258. <https://doi.org/10.1086/669526>.
- Doherty, PC. (2013). *Pandemics*. Oxford: Oxford University Press.
- Ekiz, T., İlman, E., Dönmez, E. (2020). Bireylerin sağlık anksiyetesi düzeyleri ile COVID-19 salgını kontrol algısının karşılaştırılması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, (6), 139-154.
- Gammon J. (1999 a). Isolated instance. *Nursing Times*, (95), 57- 60.
- Gardner, PJ., Moallem, P. (2015). Psychological impact on SARS survivors: Critical review of the English language literature. *Canadian Psychology*, (56), 123-135.
- Graham, RL., Donaldson, EF., Baric, RS. (2013). A decade after sars: Strategies for controlling emerging coronaviruses. *Nat. Rev. Microbiol*, (11), 836–848.
- Gu, C., Jiang, W., Zhao, T., Zheng, B. (2020). Mathematical recommendations to fight against COVID-19. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3551006>.
- Gülerce, A. (1996). *Türkiye’de ailelerin psikolojik örüntüleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- Gümüşgöl, O. ve Aydoğan, R. (2020). Yeni Tip Koronavirüs-Covid 19 Kaynaklı Evde Geçirilen Boş Zamanların Ev İçi Rekreatif Oyunlar ile Değerlendirilmesi. *Spor Eğitim Dergisi*, (4), 107-114.
- Hallaç S., Öz F. (2014). Aile kavramına kuramsal bir bakış. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, (6), 142-153.
- Harada, N., Shigemura, J., Tanichi, M., Kawaida, K., Takahashi, S., Yasukata, F. (2015). Mental health and psychological impacts from the 2011 Great East Japan Earthquake Disaster: a systematic literature review. *Disaster and Military Medicine*, (1), 17. <https://doi.org/10.1186/s40696-015-0008-x>.
- Herrera-Valdez, MA., Cruz-Aponte, M., Castillo-Chavez, C. (2011). Multiple outbreaks for the same pandemic: Local transportation

Koçak, Z. ve Harmancı, H. (2020, Ekim). Covid-19 pandemi sürecinde ailede ruh sağlığı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 183-207.

and social distancing explain the different "waves" of A-H1N1pdm cases observed in Mexico during 2009. *Mathematical Biosciences and Engineering*, (8), 21-48. doi:10.3934/mbe.2011.8.21.

Hobfoll, SE., Watson, P, Bell, CC., Bryant, RA., Brymer, MJ., Friedman, MJ., Maguen, S. (2007). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, (70), 283-315. <https://doi.org/10.1521/psyc.2007.70.4.283>.

Honigsbaum, M. (2014). *A history of the great influenza pandemics*. London: Tauris.

Hong, X., Currier, GW., Zhao, X, Jiang, Y., Zhou, W., Wei, J. (2009). Posttraumatic stress disorder in convalescent severe acute respiratory syndrome patients: A 4-year follow-up study. *General Hospital Psychiatry*, (31), 546-554.

Huang, CL., Wang, YM., Li, XW., Ren, LL., Zhao, JP., Hu, Y., Zhang, L., Fan, G., Xu, G., Gu, X. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *Lancet*, (395), 497-506.

Huremovic, D. (2019). *Psychiatry of Pandemics A Mental Health Response to Infection Outbreak*. Springer Nature Switzerland AG. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-15346-5>.

Jörg MF, Benedetto V, Paul LP, Vera C. (2020). Challenges and burden of the Coronavirus 2019 (COVID-19) pandemic for child and adolescent mental health: a narrative review to highlight clinical and research needs in the acute phase and the long return to normality. *Child Adolesc Psychiatry Ment Health*, (14), 20. <https://doi.org/10.1186/s13034-020-00329-3>.

Kanadiya, MK. Sallar, AM. (2011). Preventive behaviors, beliefs, and anxieties in relation to the swine flu outbreak among college students aged 18-24 years. *Journal of Public Health*, (19), 139-145. doi:10.1007/s10389-010-0373-3.

Karantinanın Ruhsal Etkileri ve Koruyucu Önlemler. Hazırlayanlar: İrem Yıldız, Uğur Çıkırkçılı, şahika Yüksel, Türkiye Psikiyatri Derneği <https://www.psikiyatri.org.tr/TPDData/Uploads/files/KarantinaCOVID.pdf>.

- Kawachi I., Kennedy B. (1997). Socioeconomic determinants of health: health and social cohesion. Why care about income inequality? *British Medical Journal*, (314), 1037–1040.
- Kessler RC., Sonnega A., Bromet E., Hughes M., Nelson CB. (1995). Posttraumatic stress disorder in the National Comorbidity Survey. *Archives of General Psychiatry*, (52), 1048-1060.
- Kilbourne, ED. (1977). Influenza pandemics in perspective. *Journal of the American Medical Association*, (237), 1225-1228.
- Kilgo, D.K., Yoo, J., Johnson, T.J. (2018). Spreading Ebola panic: Newspaper and social media coverage of the 2014 Ebola health crisis. *Health Communication*, 1-7. doi:10.1080/10410236.2018.1437524.
- Kim HC., Yoo SY., Lee BH., Lee SH., Shin HS. (2018). Psychiatric findings in suspected and confirmed Middle East respiratory syndrome patients quarantined in hospital: a retrospective chart analysis. *Psychiatry Investig*, (15), 355–360.
- Lau, JT, Yang, X, Tsui, H, Kim, JH. (2003). Monitoring community responses to the sars epidemic in Hong Kong: From day 10 to day 62. *J. Epidemiol. Community Health*. (57), 864–870.
- Lau, JT, Yang, X, Tsui, HY, Kim, JH. (2005). Impacts of sars on health-seeking behaviors in general population in Hong Kong. *Prev. Med.* (41), 454–462.
- Lau, JT, Yang, X, Pang, E, Tsui, HY, Wong, E, Wing, YK. (2005) Sars-related perceptions in Hong Kong. *Emerg. Infect. Dis.* (11), 417–424.
- Lau, JT, Yang, X, Tsui, HY, Pang, E, Wing, YK. (2006). Positive mental health-related impacts of the sars epidemic on the general public in Hong Kong and their associations with other negative impacts. *J. Infect* (53), 114–124.
- Lee, JD. (2014). *An epidemic of rumors: How stories shape our perception of disease*. Boulder, CO: University Press of Colorado.
- Lewis AM, Gammon J, Hosein I. (1999). The pros and cons of isolation and containment. *Journal of Hospital Infection*, 43 (1), 19-23.
- Luyt CE, Combes A, Becquemin MH, Beigelman-Aubry C, Hatem S, Brun AL, Zraik N, Carrat F, Grenier PA, Richard JM, Mercat A,

Koçak, Z. ve Harmancı, H. (2020, Ekim). Covid-19 pandemi sürecinde ailede ruh sağlığı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 183-207.

- Brochard L, Brun-Buisson ., Chastre J, REVA Study Group. (2012). Long-term outcomes of pandemic 2009 influenza A(H1N1)-associated severe ARDS. *Chest*. (142), 583–592.
- Mak IW, Chu CM, Pan PC, Yiu MG, Chan VL. (2009). Long-term psychiatric morbidities among SARS survivors. *Gen Hosp Psychiatry*, (31), 318–326.
- Maunder, RG. (2009). Was SARS a mental health catastrophe? *Gen. Hosp. Psychiatry*, (3), 316–317.
- Morens, D M, Fauci, AS. (2017). Pandemic Zika: A formidable challenge to medicine and public health. *Journal of Infectious Diseases*, (216), 857-859. doi: doi.org/1 0.1093/infdis/jix383.
- Moynihan AB, Van Tilburg WA, Igou ER, Wisman A, Donnelly AE, Mulcaire JB. (2015). Eaten up by boredom: consuming food to escape awareness of the bored self. *Front Psychol*, (1), 366-369.
- Nature. (2020). Stop the Wuhan virus. *Nature*, (577), 450.
- Norris, FH, Friedman, MJ, Watson, PJ, Byrne, CM, Diaz, E, Kaniasty, K. (2002). 60.000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981– 2001. *Psychiatry: Interpersonal and biological processes*, (65), 207-239. <https://doi.org/10.1521/psyc.65.3.207.20173>.
- Norris, FH, Wind, LH. (2009). The experience of disaster: Trauma, loss, adversities, and community effects. In Y. Neria, S. Galea, & F.H. Norris (Eds.), *Mental Health and Disasters* (pp. 29-44). New York, NY: Cambridge Press.
- Oldman T. (1998). Isolated Cases. *Nursing Times*, (94), 57-59.
- Page LA, Seetharaman S, Suhail I, Wessely S, Pereira J, Rubin GJ. (2011). Using electronic patient records to assess the impact of swine flu (influenza H1N1) on mental health patients. *J Ment Health*, (20), 60–69.
- Parmet, WE, Sinha, MS. (2017). A panic foretold: Ebola in the United States. *Critical Public Health*, (27), 148-155.
- Prasso, S. (2019) China’s divorce spike is a warning to rest of locked-down world. Bloomberg Businessweek. March 31, 2020.
- Quick, JD. (2018). *The end of epidemics: The /ooming threat and how to stop it*. New York: St Martin's Press.

Koçak, Z. ve Harmancı, H. (2020, Ekim). Covid-19 pandemi sürecinde ailede ruh sağlığı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 183-207.

- Rees J, Davies HR, Birchall C. (2000). Psychological effects of source isolation nursing: Patient satisfaction. *Nursing Standard*, 14, 32-36.
- Samantha KB, Rebecca KW, Louise ES, Lisa W, Simon W, Neil G, Gideon JR. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence, www.thelancet.com Vol 395 March 14.
- Shultz, JM, Baingana, F, Neria, Y. (2015). The 2014 Ebola outbreak and mental health: Current status and recommended response. *Journal of the American Medical Association*, (313), 567-568. doi: 10.1001/jama.2014.17934
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Covid-19 rehberi, Mart 2020.
- Taylor S. (2019). *The Psychology of Pandemics: Preparing for the Next Global Outbreak of Infectious Disease*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Team ICC-R. Estimating the number of infections and the impact of nonpharmaceutical interventions on COVID-19 in 11 European countries. <https://www.imperial.ac.uk/media/imperial-college/medicine/sph/ide/gida-fellowships/Imperial-College-COVID19-Europe-estimates-and-NPIimpact-30-03-2020.pdf>, 2020.
- The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action. Technical Note: Protection of Children during the Coronavirus Pandemic (v.1); 2020. <https://alliancecepha.org/en/COVID19>.
- Tian, H., Liu, Y., Li, Y., Wu, C.-H., Chen, B., Moritz, U. G. K., Dye, C. (2020). An investigation of transmission control measures during the first 50 days of the COVID-19 epidemic in China. *Science*, 10.1126/sc 1–13. <https://doi.org/10.1126/science.ab>.
- The Guardian. Lockdowns around the world bring rise in domestic violence. <https://www.theguardian.com/society/2020/mar/28/lockdownsworld-rise-domestic-violence>, 2020. Türk Psikologlar Derneği. Ruh sağlığının toplumsal boyutu. URL: http://www.psikolog.org.tr/content_detail.asp?cat=1&id=33, 2008.

Koçak, Z. ve Harmancı, H. (2020, Ekim). Covid-19 pandemi sürecinde ailede ruh sağlığı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 183-207.

- Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi. Karantinanın ruhsal etkileri ve koruyucu önlemler. <https://www.psikiyatri.org.tr/TPDDData/Uploads/files/KarantinaCOVID.pdf>, Erişim tarihi: 19 Nisan 2020.
- Wang, C, Pan, R, Wan, X, Tan, Y, Xu, L, Ho, CS, (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initialstage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) Epidemic among the general population in China. *Int J Environ Res Public Health*, 17 (5). doi: 10.3390/ijerph17051729.
- Washer, P. (2004). Representations of SARS in the British newspapers. *Social Science and Medicine*, (59), 2561-2571. doi: 10.1016/j.socscimed. 2004.03.038.
- WHO, 2020c. Rolling Updates on Coronavirus Disease (COVID-19). URL <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>, (Accessed 3.31.20).
- World Health Organization. (2008). WHO outbreak communication planning guide. Geneva: Author.
- World Health Organization. (2010b). What is a pandemic? http://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/, accessed September 14, 2017.
- World Health Organization. (2012). Vaccines against influenza WHO position paper. *Weekly Epidemiological Record*, 87, 461-476.
- 2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): STRATEGIC PREPAREDNESS AND RESPONSE PLAN. Retrieved from <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/srp-04022020.pdf>.
- World Health Organization (WHO). Prevention of mental disorders: effective interventions and policy options: summary report / a report of the World Health Organization Department of Mental Health and Substance Abuse; in collaboration with the Prevention Research Centre of the Universities of Nijmegen and Maastricht. Erişim adresi: http://www.who.int/mental_health/evidence/en/prevention_of_mental_disorders_sr.pdf, 2013.

Koçak, Z. ve Harmancı, H. (2020, Ekim). Covid-19 pandemi sürecinde ailede ruh sağlığı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 183-207.

Wu, KK., Chan, SK., Ma, TM. (2005). Posttraumatic stress, anxiety, and depression in survivors of severe acute respiratory syndrome (SARS). *Journal of Traumatic Stress*, (18), 39-42.

Yapıcı, Ő. (2010). Türk toplumunda aile ve eğitim ilişkisi. *Turkish Studies*, (5), 1544-1570.

Yıldız, İ, Çıkrıkçılı, U. Yüksel, Ő. (2020). *Karantinanın ruhsal etkileri ve koruyucu önlemler*. Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi.

Yingfei Zhang, Z.F. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on mental health and quality of life among local residents in liaoning province, China: A Cross-Sectional Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17 (2381).

Zandifar, A., Badrfam, R. (2020). Iranian mental health during the COVID-19 epidemic. *Asian J. Psychiatr.* 51, 101990.